

VEDA

DVOMESEČNIK ZA ZNANOST IN
KULTURO

LETO II.

MCMXII.

STEV. I.

Izdajajo in urejajo :
ALBERT KRAMER, IVAN PRIJATELJ, BOGUMIL VOŠNJAK.

VSEBINA PRVE ŠTEVILKE :

B. V.: Zimski dnevi v Peterburgu	Str. 1
FERD. SEIDL: Mehanika duševnega delovanja. (Dalje prih.)	" 11
DRAGOTIN LONČAR Dr.: Adolf Fischhof	" 28
MILKO BREZIGAR Dr.: Konjunktura, kriza in depresija	" 37
† JOSIP VOŠNJAK Dr.: Južnoslovanski spomini	" 52
THE SLAVE SCHOLAR: Angleška knjiga o južnih Slovanih	" 60
Gradivo. IVAN PRIJATELJ Dr.: Iz življenja kranjskega literata	" 68
PREGLEDI IN REFERATI: Država in družba. — Pravo.	
— B. V.: Radič: Savremena ustavnost. —	
— B. V.: Kelsen: Hauptprobleme der Staats-	
rechtslehre. — Narodno gospodarstvo.	
— V. K.: Socialnopolitični pregled. — Zgo-	
đovina. — V. K.: Kos, Gradivo k zgodovini	
Slovencev. — Politična zgodovina. —	
B. V.: Češka politika. — A. O.: Michels,	
Russland als Vormacht. — Dokumenti. —	
B. V.: Iz dnevnika Crispija. — V. K.: Spo-	
mini socialistinje. — Pregled revij. —	
B. V.: Revue des sciences politique. — Kul-	
tura. — J. A. Glonar: Slovensko slovstvo.	
— I. H. Z.: VII. razstava. — Kidrič: Časopis	
pro moderni filozofiji. — Prirodoslovje.	
Slovstvo. — Ferd. Seidl: B. Baebler, Kemija.	
Hinterlechner: Herle, Kemija. — Publi-	
cistika in polemika. — Bogumil Vošnjak:	
Odgovori I.	" 78

„VEDA“

izhaja tekem vsakega drugega meseca ter stane na leto 8 K (v obrokih primerno), za dijake (katerim se pa obroki ne dovoljujejo) 5 K, posam. zvezki 1.70 K.

Zimski dnevi v Peterburgu.

Težko se najde kje večji kontrast, ko je oni, ki ga opaža potnik na prusko-ruski meji. V pruskem Veržbolovem vzoren red, disciplina, točnost, tista uniformnost, ki je tako značilna za prusko državno ustrojstvo. Železnični ali poštni uradnik, carinar ali orožnik, vojak ali konduktor, vsi enaki, vsi točni, enakomerni stroji. Onkraj pruskih obmejnih kolov je pa drugače. Zdi se, da smo v drugem delu sveta, na vztoku ž njegovim družabnim obeležjem. Vojaštvo in orožništvo izgleda prav korenjaško, vsi drugi pa, ki nosijo uniformo, so pravi zastopniki tipa ruskega malega uradnika. Odkar smo prestopili mejo, se je ura pomeknila nazaj, živimo že po vztočnem času. Kako počasno se gibljejo ti činovniki, nonšalantno uradujejo pri čaši čaja. V prostorni dvorani carinska revizija. Čakanju ni konca ne kraja, preden se usmili tak ravno-dušen bradač in prinese potni list ter preišče prtlijšo. Kako dolgo-vezno, okorno je vse to. Zdi se, da čas tu nima vrednosti, da smo v deželi, kjer vladajo o delu in trudu druge predstave nego pri nas. Čutimo, da smo v državi, ki je in ostane ona velika strašna uganka. Spoznati ljudsko psiho tega zagonetnega družabnega sklada, to je neverjetno težak problem. Kaj naj govorim o političnem ustroju? Gorje politiku in politikiki, ki bi verovala v svojo razboritost, upoštevajoč ta državni organizem kot činitelj aktivne politične kombinacije. Bismarckovi politični aksiomi glede Rusije so bili povsem negativnega značaja. V tem orjaškem državnem ustroju se odražajo vse socialne borbe zapada kot strašna patološka karikatura, tu ni one zdrave enakomernosti in umerjenosti, ki daje zapadnemu življenju neko harmonično, svetlo črto. Na zapadu so ljudje zadovoljnejši, srečnejši, tam sije solnce svetleje, tam se laže živi.

Zima v Peterburgu. Jutro je megleno, kožuh nas ne ubrani ledenega vetra, tla izhlapujejo neko mrzlo vlažnost. Pred kolo-dvorom primitivne sani. Dolga je vožnja v mesto. Ivje se prijem-

lje brk, vse je belo, konjska dlaka, izvošček, potnik. Kako ostro brije ta ledeni severni veter, in vendar se je radost voziti na teh malih saneh po trdo zmrzlem snegu. Povsem odrevenel se skobacam iz sani, in v topli gostilniški sobi se pri žuborenju samovara vrnejo toplota in življenjski duhovi.

Ustavna Rusija! Kaj je vse pretrpela ta družba, preden si je priborila one v ustavi uzakonjene pravice! Nekoliko let je preteklo, odkar je bila ustava proglašena, in že je prišla neizbežna reakcija. Ako bi bila ta reakcija samo plod prizadevanja konservativnih činiteljev v državi, bi bilo to dobro. Pa nekaj drugega nečuvvenega se je zgodilo. Vsa ona nedisciplinirana inteligenca, ki je jedro ruskega svobodoljubnega gibanja v urah destruktivne borbe, se je pokazala povsem nesposobno, da bi zidala novo državo na razvalinah starega režima. Kako malo resnobne realnosti, kako malo zdravega razumevanja socialnih razmer in kako pomanjkanje zmisla za nefantastično delo je bilo najti med bojevniki ruske revolucije. Vse negativno, nič pozitivnega. V perverznh naslalah, v seksualni razuzdanosti trosi danes ruska mladina par let po revoluciji svoje sile. Mesto dela anarhija, mesto smotrenega zasledovanja življenjskih ciljev samomori in cinično zasmehovanje ter apatija. Ko sem pred osmimi leti pisal svoj »Razsvit« — rad priznam, precej mladeniški spis — se je zaganjala vame slovenska kritika, ker sem mirno in hladno presojal razmere, ne hvalisajoč rdeče revolucije. Ta moja hladna presoja je tudi obveljala. Faktični razvoj je opravičil in potrdil moja izvajanja. Revolucija je doživela svoj popolen poraz. Trdil sem, da se radikalna politična struja ne more v Rusiji nikdar ohraniti dlje časa, ker se ji protivijo ondotni življenjski pogoji. Dasi sem ostro obsojal stari režim, vendar sem moral slišati nepravilna očitanja, pa zgodovinski razvoj je pritrđil mojim izvajanjem. Samo v eni točki moram priznati, da smatram svoje tedanje naziranje za povsem krivo in sicer glede neruskih narodnosti v Rusiji.

Kako malo se je izpremenil Peterburg tekom onih burnih let, ki so sledili vztočni vojni! Ulice so skoraj iste, izvoščeki isti, zdi se človeku, da teče vse po starem tiru. Kako malo izpreminja pravzaprav tako važno dejstvo, kakršno je začetek ustavne borbe, zunanje življenje in morebiti tudi ljudi! Zdi se, da so to isti ljudje, isti študentje in študentke, isti mužíki, kakršni so bili prej. Tudi cenzura se ni izpremenila, vsaj inozemska ne. Gospodje cenzorji niso pustili v Rusijo mojega nedolžnega »Razsvita«, ki

se je zdel našim rdečim gospodom tako pohujšljiv, hoteli so mu izrezati kakih dvajset revolucionarnih strani. Sploh je v inozemski cenzuri vse tako, kakor je bilo pred leti. Te zakrknjene birokratske duše ne reagirajo, ako se inozemec nekoliko iz njih norčuje. V Avstriji bi se podoben subjekt precej vteknil v zapor radi žaljenja javnega uradnika.

Tudi knjižnice so ostale, kakršne so bile pred leti. »Publičnaja biblioteka« ob Nevskem, svetla, prostorna in praktična, zvečer polna študentek, polna tihega vrvenja in neumorne težnje, po izobrazbi in znanju. Do enajste predpoldne ni skoraj nikogar v širni dvorani. Knjižnica v »Akademiji nauk« ima še vedno isti patriarhalični, rekel bi, biedermajerski značaj. Vsi stoli zasedeni; študentka ob študentki, dijak pri dijaku. Koliko zanimivih tipov: ti dolgolasi dijaki v ponošenih uniformah, te študentke v zanemarnjenih toaletah, s kritičnim ščipalnikom na nosu. In povsodi to mrzlično hlastanje po znanju in izobrazbi. Ti ženski obrazi navadno niso klasično lepi, toda tu pa tam se vendar pojavlja kaka čedna postava; in vsi ti mladi obrazi se sklanjajo nad knjigami in mnogokrat se vidi le krona bujnih črnih las. Še drugo knjižnico sem takrat pogosto obiskoval, namreč knjižnico Gosudarstvenega sovjeta ob Litejni, kamor sem dobil pristop vsled priporočila M. M. Kovalevskega. Tam so knjige izključno državno-znanstvene vsebine; tako specializiranje je seve jako priporočljivo.

Najljubše so mi bile ure, ki sem jih preživel v stanovanju M. M. Kovalevskega, ki sprejema menda vsak torek predpoldnem. Pri njem se je zbiral vsak teden prav distingviran krog ruskih intelektualnih delavcev. Maksim Maksimovič uživa v Rusiji in zunaj nje izredno velik ugled. Njegove primerjevalne pravne študije so izraz krepke znanstvene individualnosti. Njegova dela so pravno-zgodovinskega, državno-pravnega in sociološkega značaja. Dolga leta je živel zunaj Rusije, v Parizu je osnoval rusko politično šolo nekoliko let prej, preden je padel ruski absolutizem. Bil je eden onih mož, ki so zavestno in odločno pripravljali padec starega režima. Ko se je začela ustavna doba, je bil imenovan za profesorja primerjevalnega državnega prava na vseučilišču v Peterburgu. Dasi je eden izmed najbolj kozmopolitično izobrazjenih Rusov, povsem intelektualen, zapadnjaški Evropec, vendar je vsa njegova oseba čisto ruska. Ta odkritosrčna jovialnost, ta širokopoteznost v vsaki stvari, ta univerzalnost ne more biti lastna znanstveniku po nemškem vzorcu, ampak edinole čisto-

krvnemu Rusu. Maksim Maksimovič pa nima na sebi prav nič profesorskega. Oči so mu tako sveže, kakor da bi se nikdar ne bile trudile s pisanjem in čitanjem. Vsa njegova zunanost je podobna oni kakega veleposestnika-dvorjana, ne pa oni učenjaka. Kadar se smeje, zveni to tako silno dobrosrčno in jovialno. Causeur je, da ga ni boljšega; v kratkih sentencah se kaže njegova umna duhovitost. Njegov dar pripovedovanja je poln nekega posebnega čara. Pri njem sem se seznanil nekega dne tudi z znanim narodnim gospodarjem Tugan Baranovskim, ki je pa na vsak način bolj profesorski tip. Sploh se opaža skoro pri vseh ruskih znanstvenikih neka svežost, neka prirodna nadarjenost, polna duha in srčnosti, ki se najde pri Nemcih tako redko. V tem krogu Kovalevskega se je mnogokrat razpravljalo tudi o ruskih notranjih razmerah. Komentirale so se Stolypinove neustavnosti, ki so bile Nerusu precej težko umljive, zakaj presegale so pač daleč prakso zapadnih vlad. Človeku se zdijo ti razni čini naravnost nepojmljivi, saj je to najčistejše kršenje zakona. V tem akademičnem krogu Kovalevskega je bilo tudi več umevanja za avstrijske probleme. Povprečni ruski inteligent kakor tudi aktivni politik ima o Avstriji naravnost predpotopne pojme. Zdi se, da mu je čisto nemogoče, prodreti v pravi dejanski značaj avstrijskega državnega ustrojstva. Primitivni narod v političnem oziru, kakor je ruski, izkuša razumeti politični problem, kakor je avstrijski, čisto grobo, brez vsega prodiranja v finejše posameznosti državnega življenja. Ne samo povprečnemu ruskemu inteligentu, ampak tudi predstaviteljem ruske družbe je vsak avstrijski uradnik in častnik vsenemški agitator. Ti sinovi prirode se prav čudijo, ako se trdi, da vendar ne gre presojeti bodočnosti Avstrije, kakor da bi bila neka zapadna Turčija. Tihi opazovatelj, ki vidi to vrvenje narodnosti pod rjuho ruskega državnega nacionalizma, se ne more otresti misli, da je Avstrija že prebolela marsikateri stadij, ki še le čaka Rusijo. Vodilni možje so si tega povsem v svesti. Miljukov ima v skritem kotičku svoje knjižnice vso avstrijsko literaturo narodnostnega vprašanja in narodnostne zakonodaje.

Tavričeskij dvorec je daleč zunaj mesta. Vzel sem si izvoščeka, in bistri njegov konjič me je brzo popeljal z Nevskega proti palači, kjer zboruje ruski parlament. Visok svež sneg po ulicah, in majhne sanke drsijo gladko in veselo po bleščečem se snegu. Tam zunaj, kjer so brezkončne vojašnice gvardejskih kavalerijskih polkov, se širi palača Katarine Velike. Povsodi

straža in vojaki. Po poti, ki je skoraj povsem zasnežena, se pride do stranskega vhoda v Gosudarstveno dumo. Tak zimski mir je tu okrog, zdi se, da je to star dvorjanski park, sredi katerega je dvorec, kjer počiva na stara leta in sanjari pravcati staroruski dvorjanin, taka idila je sredi tega belega snega in mraza. Vstopnica, ki sem jo imel v roki, ni nič manj obsežna ko pri nas kak notarski akt, in vestno jo preiskuje orožnik, ali je pač v redu. Srečna bi bila Rusija, ako bi bil povsodi tak strog red kakor tu pred vhom na dumsko galerijo. Velika, krasna, povsem na novo urejena je dvorana dume. Ta novost in svežost izgleda skoraj parvenijsko, in vendar je dvorec star. Tu je velika Katarina slavila svoje sijajne slavnosti, tu je rafinirana družba v vsej svoji lični, duhoviti in lascivni užitkažejnosti preživela dražestne ure dvorjanske razpuščenosti. Moderni Somov je mnogokrat slikal prizore, ki so se odigrali v teh dvoranah. In sedaj se gnetejo po teh prostorih, visokih kakor cerkev, skupine zakonodajavcev, ki napravljajo prav demokratičen vtisek. To niso nikaki dvorjani, ampak možje javnega življenja, bivši žurnalisti in pisatelji, odvetniki in veleposestniki, popi in vojaki. To niso polizani dvorjani, ampak možje, kakor jih je sem poslalo praktično življenje. Koliko jih je med njimi, ki bi se znali kretati sredi one družbe, ki je polnila te dvorane pred dvema vekoma. Ves čar dobe Ludovika XIV. in rokokoškega časa je izginil, stojimo sredi trezne novodobne demokracije, označene s trikoškimi srajcami in z rustikalnimi manirami. Pa to so samo zunanosti. Kaj se godi v tej svetli, prostrani dvorani? Srečo imamo. Dva dobra govornika sta danes govorila: zastopnika reakcionarne in napredne Rusije, Puriškijevič in Maklakov. Ako pridemo z zapada, ne moremo razumeti, kako je mogoče smatrati za resnega človeka, kakršen je Puriškijevič. Njegova reakcionarnost presega vse meje; bolj monarhičen je ko car, bolj pravoslaven ko prokurator najsvetejšega sinoda, bolj reakcionaren ko najordinarnejši in najzabitejši policajmojster. Tak Puriškijevič v svojem besnem srdi proti vsakemu napredku, proti vsaki svobodni besedi in svobodnemu činu je mogoč samo v tej nesrečni Rusiji. Kak je ta človek, ki je vzel nekako v zakup vso rusko reakcijo? Droben je, suh, z velikansko plešo, prav žolčljiv in srdit človek, ki ima sicer svoj govor lepo spisano, ki govori gladko, živo, sijajno z govorniške tribune, ki je dovolj velika, da se more govornik po njej takorekoč šetati. Po Puriškijeviču Maklakov, po temni Rusiji, krateči osebno svo-

bodo in uničujoči nešteto existenc, pa zastopnik mlade, sveže, demokratične Rusije. To ni samo govornik, to je obenem nedosežen aktér, čigar monolog, poln strasti in gneva, je temperamentna obtožnica. Maklakova govor je bil mojstrska karakteristika sodobne Rusije. »Rusija je z vsem nezadovoljna, Rusija ni našla svoje poti.« Iz besed Maklakova je vidno, kako globoko je padla ruska samozavest! Rekel je: »Upadek narodnega duha se mora smatrati opasnim, in pri nas je to izven vsakega dvoma.« To je tisti strašni dvom, ali ima Rusija pač dovolj sil, da bi si gradila dom svoje državljanske svobode. Ta usodepolni konfiteor je bil genljiv, pretresujoč v svoji tožni tragiki. In skozi velika okna je sijalo zimsko solnce, je gledala bela ruska zima, in v parku so se k tlom naginjale bleščeč sneg noseče veje. Zdelo se je, da smo v začaranem gradu, ki ga skoraj ne osvobodi iz začaranosti čarovnikova spretna roka.

Drugi dan nas pelje pot v Gosudarstvenij sovjet, ki je v sredi mesta, tam blizu šumne velikomestne Morske, kjer se začena poslaniško predmestje, blizu skromne pruske palače, kjer je nekdanj Bismarck koval svoje velikopotezne načrte in opazoval Rusijo in Ruse ... Fevdalno in dostojanstveno je vse tu v Mihajlovskem dvorcu; sluge hodijo v dokolenicah, v nošnji slug osemnajstega veka. Dvorana je intimna in ne presijajna kakor sobane in drugi prostori. Že pred ustavno dobo je zasedal gosudarstvenij sovjet, mirna skupščina visokih penzionistov, ki jih je mogel car poklicati ali odstaviti, kakor se mu je ljubilo. Sovjet se je preustrojil, pa ostal mu je nekak činovniški značaj, zakaj car si še vedno prilaštuje pravico, da onega ruskega »peera«, ki ga je imenoval, pošlje izkratka domov, ako se v zbornici ni tako vedel, kakor to želi samodržec in kamarila. Prav v oni dobi so se v tem oziru zgodili neki prav kričeči dogodki, ki pričajo, da najvišji činitelji smatrajo sovjet še vedno za nekak nedolžen refugium starih birokratov in ne za višjo zakonodajno skupščino. Členi sovjeta so deloma od carja imenovani, deloma voljeni. Pravico voliti člene sovjeta imajo dvorjanska zastopstva, zemstva, organizacija trgovine in industrije; zastopstva duhovnikov, akademije in vseučilišča. Desnica ima naravnost ubijajočo večino. Na levici sedijo zastopniki vseučilišč, med njimi simpatični jovialni, vsestranski Kovalevskij in demokratični, delavni Ozerov. Levica šteje samo devet členov.

V onih zimskih dneh so praznovali v Peterburgu jubilej Ševčenka. V »Akademiji nauk« sem bil prisoten pri prav značilni slavnosti, ki mi je pričala o kulturni smeri ruske inteligence. Predsedoval je zboru akademik slavist Šahmatov, čigar ljubeznivosti in tako pristno učenjaške urbanitete se živo spominjam. Bilo je navzočih precej akademikov, ki so zasedli prve vrste, za njimi se je gnetla pestra, brezbrojna množica dijakov in dijakinj. Nekoliko govornikov je nastopilo, ki so vsi slavili Ševčenka in njegovo delo. Malorusi smatrajo Ševčenka za enega svojih prvakov. Zanimiva poteza je bila, kako so govorniki naglašali kulturni pomen razvoja maloruske literature. Vsa izvajanja so izzvenela v željo, da bi se svobodno razvijala maloruska narodnost v okvirju ruske države. Tu, kjer je bilo zbrano nekoliko najkulturnejših ruskih ljudi, je bilo opazati, kako mogočno zaslombo ima maloruska narodnost v ruski družbi.

Sploh je narodnostno vprašanje v Rusiji velika uganka bodočnosti. Zdi se, da smatrajo predstavitelji ruske inteligence kulturno decentralizacijo Rusije že danes za mogočen fait accompli, ki bo pa šele v prihodnjosti kazal svoje posledice. Z ruskimi nacionalisti, to je z reakcionarci se seveda ne sme govoriti o takih stvareh, ti so drugega mnenja in jih ni mogoče prepričati.

V tistem domu blizu Milione biva Petražickij, znani, sloveči ruski pravnik. Petražickij je Poljak, ves drugi je ko ti prostodušni Rusi. Na vsak način bolj kompliciran, bolj neruski človek, dasi ga je mesto Peterburg poslalo v prvo dumo. Presenetil me je z vprašanjem, kaj mislim o njegovi pravni teoriji. Tako vprašanje osupne na prvi hip in ni lahko nanj odgovoriti. Petražickij ima fino, nekako trpečo fiziognomijo, to je nekaka učenjakova rezigniranost. Tudi v vprašanjih ruske notranje politike se čuti prav domačega, z lehkoto govori o njih in tudi pri razgovoru o vprašanjih dnevne politike se opaža tista globoka zamišljena črta, in v trenutku je ustvarjen umen apercu.

Še eno znanstveno fiziognomijo mi je omeniti, in sicer je to ona Behterjeva, slavnega neurologa. V njegovi čakalnici v Vojaškem medicinskem inštitutu je tista otožna sredina, kakor povsodi tam, kjer je mnogo bolnih ljudi. Staro pohišstvo nekako iz sedemdesetih let in ljudje, katerim se vidi, da so njih živci bolni, ljudje, ki jih sprejme še kedaj umobolnica, brez spanja, z razburjenim živčevjem. Poslednji sem, ki vstopim v njegovo čakalnico. Poznal sem to glavo že prej, ki je takorekoč mužikova glava z

okroglo ostriženimi lasmi; koliko latentne energije in inteligence je v teh širokih potezah. Čokasta postava v vojaškem »mundirju«. Tako prisrčno mu teče beseda. V konverzaciji je samo za trenotek nastalo nespornost. Govoril je o političnih vedah, in jih imenoval izkratka humanistične. Nisem mogel razumeti namah, da imenujejo Rusi politične vede tudi humanistične. Behrterjev je ustanovil »Psiho-nevrološki inštitut«, ki se bavi izključno z živčnimi boleznimi. To je menda inštitut, kakršnega ni v celi Evropi. Inštitut ima, kar je posebno zanimivo in imenitno, sledeče oddelke: literarno-zgodovinski, prirodoslovno-zgodovinski in povrh še pravniško fakulteto. Na pravni fakulteti se čita poleg običajnih pravnih disciplin še primerjevalna zgodovina prava in institucij, kriminalistika, antropologija z etnografijo, zgodovina razmerja med cerkvijo in državo, zgodovina političnih nauk, sodna psihologija, socialna higiena itd. Kakor se vidi, silno raznovrsten in bogat program. Inštitut je ob Nevskem. Zvečer so vsi prostori polni dijakov in študentek. Vsakdo, ki se zanima za ekstravagante fiziognomije, naj pride zvečer v Psiho-nevrološki inštitut. Tam najde dovolj snovi za študij. Kakor v čebelnjaku je tu, pa ljudje, ki imajo slabe živce, ne smejo tja priti, v to visoko šolo živčnih bolezni in psihologije.

Ko so bili dijaški nemiri pri kraju, sem pridno obiskoval vseučiliščno knjižnico, ki je v vsakem oziru vzorna. Česa tako neskončno dolgega, kakršen je hodnik, ki pelje v knjižnico, nisem še videl nikjer.

Pa večkrat je treba iz knjižnice v prosto prirodo, saj sneg tako lepo blešči in vabi k vožnji s sani. Kako prijetno se je voziti preko Neve, pokrite z ledom! Sani drčijo kakor strela, sveži severni veter se zaganja z morja v nas. Pa tam zunaj na otokih je še mnogo lepše. Bajne so one zasnežene poti sredj lesov, ta severna zima je velik dar božji. S prijateljem K., češkim bizantinistom, sva si najela od nekega Finca konja in sani in sva sama odrinila na otoke. Tam v tej začarani snežni pokrajini se nama je pa zgodila nesreča. Konj je prevrnil sani, kobacala sva se po snegu, in konj je urnih krač odrinil proti mestu. Bizantinist K., ne bodi len, je skočil na noge, dokler ni konja ujel. A tej dirki sem se moral smejati prav iz srca.

Popotovanje iz Peterburga v Moskvo in nazaj je za Peterburžane oziroma Moskviče neznaten izletič, eno noč tja, eno noč nazaj. Nekateri vseučiliščni profesorji imajo tako urejeno, da pre-

davajo v Peterburgu, stanujejo pa v Moskvi. To popotovanje z nočnim brzovlakom je prijetno, malo potnikov. Moj sopotnik je bil bogat moskovski kupec, ki je, preden je zaspal, pobiral denar po vseh žepih. Opazil sem, da je zbral nekoliko sto rubljev v drobnem denarju, ki jih je imel raztresene po vseh mogočih žepih — lepa ekonomija! V Moskvi krasno svetlo jutro. Bil sem topot nesrečen pri izbiri gostilnice, prišel sem v največji karavanseraj Moskve, ogromno moderno poslopje, kjer se je šopiril banalni komfort sedanosti in kjer je bilo vse polno trgovskih potnikov, vseh vrst in vseh narodnosti. Kakšen kontrast je bil to, ko sem šel potem iz tega ogromnega karavanseraja naravnost na Kremelj. Vse stavbe so se mi zdele tako tesne in nizke. Stari Kremelj, to svetlo mesto, ima pač vedno svoj čar, četudi človek ne prisega v nauke slavjanofilov. Prihodnji dan me je čakala velika senzacija, ki tako dobro dé človeškemu duhu in ga nekako prenovi. V dvorani sinodalne tipografije je prva ruska tiskarna, takozvani Pečatnij dvor, staroruska stavba, kakršne ni druge v vsej Moskvi. Tam me je sprejel ljubeznivi knjižničar P., ki je brž odprl neko omaro in mi potem položil v roke Križaničevo »Politiko«, in sicer Križaničev rokopis. Rokopis iz l. 1663. je lahko čitljiv, pisan z latinskimi črkami in s posebnim pravopisom, ki si ga je avtor sam priredil, torej ni pisan v cirilici, kakor je izdana Bezsonova izdaja. Čita se ga tako gladko, kakor da bi bil jezik slovenski. Bezsonov ni izdal vsega rokopisa, ampak samo en del; drugi manjši del sploh še ni bil nikdar natisnjen. Bilo mi je čudno pri srcu, ko sem listal po rokopisu tega prvega slovanskega državnega teoretika.

V Moskvi sem obiskal starega profesorja kazenskega prava, čigar misli so se mi zdele radi tega posebno verodostojne, ker je odločno naprednega mišljenja in v političnih procesih eden najbolj slovečih zagovornikov vkljub svoji starosti. Slikal mi je v živih barvah današnje obupno razpoloženje ruske inteligence. V političnem življenju se kaže pomanjkanje vsake prakse in hladnega razumevanja političnih odnošajev. Najiminitnejši ruski politiki so primitivni in daleč zaostajajo za svojimi zapadnimi kolegi. Njim samim bi bila najprej potrebna politična vzgoja in z inteligenco vred so najboljši dokaz zaostalosti politične prakse in teorije. Absolutno priznavanje apriornih načel je značilna črta te generacije. Politično teoretiziranje brez ozira na praktično življenje je glavna poteza ruskega javnega mnenja. Skrajnosti, bodisi revolucionarne, bodisi reakcionarne, so najbolj

priljubljene. Nikjer nima večje sile »socialna moda« ko v Rusiji, danes morajo vsi biti marksisti, jutri novoidealisti itd. Duhovito poentiran je bil govor mojega sivolasega sobesednika, čigar sodbe so bile tu pa tam pač preostre.

Da se razume vsa zamotanost avstrijskega narodnostnega problema in možnost njega rešitve, za to ne zadostuje ruska politična primitivnost. Posebno problem malega naroda je za Ruse nekaj čisto nepojmljivega, radi tega bi bilo naivno od Slovencev in Čehov, ako bi mislili, da se bo širša javnost zanimala za njih težnje, zakaj njih eksistenci je podlaga specifična kulturna organizacija malega naroda. V pozni bodočnosti bi menda mogla kaka nacionalizirana, decentralizirana Rusija pojmovati to individualno intenzivnost malega naroda, danes pa še ozki krog elite tega ne more. Narodne organizacije kakor so češka, slovenska in, pristavim lahko tudi, hrvatska so čisto tuje pojmovanju ruskega človeka. Tip malega naroda je najbrž kulturni tip bodočnosti, pa v Rusijo pride ta »moda« pozno. In bodimo odkritosrčni! Narodni problem, posebno z ozirom na južne Slovane, je še vedno Rusom verski problem. Ako bi bili Bolgari in Srbi katoličani, nikoli bi jih ne osvobodili Rusi, osvobodili so pravoslavnega človeka, ne pa Slovana. To je treba vedno uvaževati; ruska politika je bila na slovanskem jugu strogo konfesionalna politika.

Najbolj je škodovalo ugledu neruskih Slovanov, med rusko inteligenco, da so se v Rusiji pajdašili z reakcijo. Ta reakcija ni imela nikdar slovanskih narodnih smotrov pred očmi, ampak edinole katastrofalne cilje zunanje politike. Koketiranje z zunanjo politiko, to je bila doslej temeljna napaka vsakega slovanskega gibanja. Romanje na etnografsko razstavo v Moskvi l. 1867, je imelo prav politično ozadje. Tobolka to odkritosrčno priznava in obenem kritikuje v svoji avstrijski politični zgodovini. Od te širokopotezne zunanje politike avstrijski Slovani doslej še niso ničesar imeli, bila jim je samo v škodo. Vsaka reakcija hrepeni po slavi bojišč, hrepeni po velikih katastrofah zunanje politike. Brž ko se bodo Slovani odločno odtrgali od ruske reakcionarne družbe in iskali stikov edinole z rusko inteligenco, bodo neplodne fantazije zunanje politike izgubile svojo veljavo. Proč od zunanje politike, proč od tistih fantazij, ki dičijo skoraj vsako številko »Novega Vremena«. Mesto trdega kruha zunanje politike pa rajši kulturno delo in spoznavanje. Dokler vlada v ruski družbi toliko indolence glede na zapadne nepravoslavne Slovane, nima ona ni-

kake pravice, te poslednje tirati v situacije, ki so jim pogubne. Spoznavajte nas, proučujte naše narodno bistvo, pogoje naše eksistence in potem sodite. Dokler bo pa vladalo današnje neznanje našega narodnega življenja in kulturnega razvoja, so tudi vsaki živahnejši kulturni stiki nemožni. Ko stopimo preko rusko-avstrijske meje, se nam zdi, da je daleč za nami vse to, kar je tam na ruskem vzhodu, in meja je podobna silnemu zidu.

B. V.

Ferd. Seidl.

Mehanika duševnega delovanja.

Poljudno-znanstvena študija.

I.

Kakšna opravila imajo v našem telesu srce, pljuča, prebavila, mišice in drugi organi, je v glavni stvari splošno znano. Vsi ti deli našega telesa so tako urejeni, da izborno služijo slednji svotelmu namenu. Njih poslovanje je sicer raznoliko, strinja se pa s čudovito vzajemnostjo in soglasnostjo v skupnem namenu, da vzdržuje življenje vsega telesa. Naši organi delujejo na sličen način kakor stroji, ki jih gradijo sedanji tehniki. Kakor na primer osrednja naprava kakšnega mestnega vodovoda črpa vodo iz nabiralnika in jo potem potiska v glavne cevi in odtod v stranske cevi ter jo tako porazdeljuje v ceste in ulice obsežnega mesta; prav tako vleče srce kri vase in jo potem s krepkim utripanjem porazdeljuje po žilah in žilicah v vse dele telesa. Pljuča zopet srkajo kakor meh vase sveži zrak, ga oddajajo v obtok krvi, iz krvi pa vzprejemljejo nerabne plinove snovi, ki jih izsopemo, ko se pljuča stesnijo — delujejo v tem res slično, kakor deluje meh. Želodec presnavlja jedi s kemijskimi tvarinami in jih preureja, da iz njih nastane življenjski sok: kri. Mišice so napeljene po našem telesu od člena do člena, od kosti do kosti nekako tako, kakor prožne vezi, in če nategujejo ali popuščajo, gibljejo nam noge in roke, ustnice in trepalnice. In oko, ki je v pesniški prispodobi zrcalo človeškega čutenja,

je v resnici prava fotografska kamera, le še čudoviteje deluje. Kosti so truplu trdno stebrovje in varen oklep občutnim mehkim organom, površje telesa pa zastira koža in ga varuje vsled svoje trdnosti marsikakih škodljivih vplivov; poleg tega je vendar toliko mehka, da ne ovira gibanja. Čim podrobneje motrimo človeško truplo, tem bolje uvidimo, da je nadvse čudovito zložen stroj. To spoznanje je prvi oznanjal francoski pisatelj La Mettrie l. 1784. v svoji knjigi »L'homme machine«, ki je vzbudila veliko pozornost. V svojih skrajnih posledicah je to naziranje ustanovilo modroslovni materijalizem. Ta je v današnji vedi premagana smer. Tisti, ki ga še sedaj pobijajo, se borijo proti praznemu fantomu. Tem bolj pa je sedaj utrjena med veščaki primera s čudovito urejenim strojem. Celo razširjena je, zakaj dandanes uvidimo, da tudi živalsko in rastlinsko truplo delujeta, kakor delujejo mehanski in kemijski stroji. Vsa živa bitja: rastlinstvo, živalstvo in človeštvo so navzlic vnanjim različnostim v vseh svojih stotisočernih oblikah zasnovana enotno po soglasnem načrtu.

Na prvi pogled se zdi omenjena primera čudna in marsikdo se ji bo hotel protiviti. Saj se ji dá tehtno ugovarjati. Na primer tako-le: Vsaki stroj vendar potrebuje voditelja, ki nadzira gonilno moč, spravlja stroj v tek, umno vodi in ustavlja njegovo delo, skrbi za popravila in varuje stroj škodovavcev. Kedo pa je strojevodja živalskemu in človeškemu telesu, če je to res le nekak mnogoliko zložen in za najraznovrstnejša opravila pripraven stroj?

Sedanje znanstvo odgovarja na to vprašanje brez ovinkov tako-le: vodstvo čudovitega ustroja živalskega in človeškega telesa oskrbujejo možgani in drugo živčevje, ki je ž njimi v zvezi.

Ako je priroda opremila truplo živali in človeka z organi, ki sprejemajo hrano, jo presnavljajo in porazdeljujejo po telesu, tedaj ga je morala opremiti obenem z organi, ki spoznajo hrano in škodljive vplive in pa, ki varujejo telo takih vplivov. To nalogo imajo možgani in živci ter ž njimi združena čutila in gibala. In res! Čutila, to so v običajnem naziranju vid in sluh, tip, vonj in vkus so našemu telesu potrebni pozorni stražarji, ki obveščajo možgane o stvareh, ki so v prirodi. Te stvari vzbujajo v možganih to, kar imenujemo čut ugodnosti ali neugodnosti, prijetnosti ali neprijetnosti, ker jih spoznamo na podlagi

prejšnjih izkušenj. Ta čut nam je kaŕipot, da ločimo, kar nam je v prid, od tega, kar nam je v kvar. Poleg spoznavanja je torej čutenje vaŕen osnovni posel ŕivčevja v človeku prav tako, kakor v ŕivali. Tretji opravke ima hotenje, ki pobudi gibanje vsega telesa, ali le tega in onega dela njegovega, da doseŕe hrano, da se ubrani sovraŕnika, ali neugodnih vremenskih in drugih vplivov. Poleg teh vnanjih opravil vodi ŕivčevje notranje posle, to je prebavljanje hrane in njeno vporabo za rast telesa in vzdrŕevanje ŕivljenja.

V skromno urejenih ŕivalih je tudi ŕivčevje skromno. Ko se je pa v teku dolgih dob zemeljske zgodovine izpopolnjeval ustroj ŕivalskega telesa, se je obenem razvijalo ŕivčevje stopnjo za stopnjo viŕje. Osnovna svojstva: zaznavanje, čutenje in hotenje so v popolneje pristrojelih ŕivalih izpopolnjena tako, da ŕivi organizem izvrŕuje ŕ njimi prav iznenadne čine, ki pa imajo vsi namen, da čuvajo in ohranjujejo ŕivali ŕivljenje in zasigurajo ohranitev plemena. Iz skromnega zaznavanja je dozorelo v milijonskoletnem razvoju umevanje, preudarjanje in presojanje; v ŕivali se je polagoma razvil spomin, da si ŕ njim nabira izkuŕnje, ki ji koristijo v boju za obstanek, čuvstva ugodnosti in neugodnosti pa izraŕa v glasovih. Polagoma so vzporedno z razvojem vzniknila pozornost in smotrenost, previdnost in samozatajevanje, ljubezen in sovraŕstvo, in tudi druga socialna čuvstva so se vzbudila v druŕabnem ŕivljenju. Istina je, da ŕival skoro vse svoje duŕevno delovanje izrablja, da spoznava le črtne vtiske vnanjega sveta, in jih vporablja sebi in plemenu na korist. Človek pa se dvigne nad čutnost, in to svojstvo njegovo je izvoriŕče za vso njegovo viŕjo kulturo. Ne smemo pa prezreti, da se duŕevno ŕivljenje prvotnih sirovih in neolikanih narodov le malo dvigne nad čutno okolje. ŕele v izobraŕenem človeku so osnovna svojstva ŕivnega poslovanja razvita v globoko, mnogostransko in obseŕno miŕljenje, čuvstvovanje in hotenje in tvorijo njegovo dragoceno duŕevno bogastvo, da stoji ŕ njim visoko nad ŕivaljo. Smoter našega duŕevnega dela pa je ostal v bistvu neizpremenjen. Večji del našega premiŕljanja, čuvstvovanja in hotenja ima namreč namen, doseči posamezniku, druŕini, narodu, drŕavi ali človeŕtvu ŕivljenjske potrebŕine in pa ustvariti na njih podlagi prijetnejŕe in popolnejŕe ŕivljenje ter pripomoči, da se dostojanstvo človeŕtva dviga bolj in bolj.

V mnogotisočletnem kulturnem razvoju so se razvijale in rastle duševne sposobnosti našega živčevja. V trdem boju za obstanek so se neizmerno popolnjevale. Nakopičile so polagoma sijajne zaklade sedanje kulture. Vsak rod je sprejel duševno last prejšnjega in jo pomnoženo izročil sledečemu. Tako se je razvila in je obogatela človeška govorica, nastale so umetnosti in znanstva, uredila se je nравnost in vernost. Človek je spoznal večnost časa in neskončnost prostora, pridobil si je pogled v prirodo in v delovanje njenih neizčrpnih sil ter se naučil krotiti jih in vporablјati v svoje namene.

Vse to ogromno in veličastno kulturno delo je proizvod našega živčevja.

Vnanja zgradba njegova je preprosta.

Možgani, hrbtni mozeg in pa vozlata konopca, ki spremljata hrbtni mozeg ob obeh straneh, so središča in izvorišča živčnega poslovanja; imenujemo jih zatorej osrednje živčevje. Od njih so razpelјani živci kakor bele vrvice in niti po vsem telesu. Zovemo jih obkrajno živčevje.

Gorenji pretežni del v živčevju so možgani. Nameščeni so v lobanji kakor oreh v lupini. Vročine in mraza jih varujejo lasje na glavi in zrak, ki je med lasmi. Lasje in zrak namreč le počasi prevajajo toploto in zatorej varujejo pred premočnim ogretjem, pa tudi prehitrim ohlajenjem. V lobanji počivajo možgani na trdni koščeni podlagi, ob straneh in na temenu, enako spređaj in zadaj jih varuje trdno obstenje lobanje, da jih ne zadene tako lahko poškodba, ki bi prišla od zunaj. Za boljšo varnost so še odeti v dve koži ali opni. Po mehki notranji opni so obenem napelјane premnoge žile in žilice, ki se iz opne obračajo navznoter v možgane in jim dovajajo dovolj krvi, ki je možganom hrana kakor vsakemu drugemu organu telesa. Kri jim prinaša redilnih snovi, ki jih je pripravil želodec, in pa kisika, ki so ga vsopla pljuča. Te snovi in kisik so možganom to, kar sta premog in kisik parnemu stroju — vir delavne sile. Brez tega ne morejo poslovati.

Na možganih vidimo razločno več oddelkov. Najobsežnejši med njimi je oni, ki se imenuje velik možgani. Ti ležijo v lobanji zgoraj in spređaj in zavzemljejo večino prostora v njej. Podlaga so jim maloznatni srednji možgani. Navzad in navspod ležijo mali možgani. Njim je podlaga bel izbočen oddelek, ki ga zovejo Varolijev most. Temu sledi po-

daljšani mozeg, ki sega do zatilne rupe, kjer prehaja v hrbtni mozeg.

V velikih možganih gre globoka zarez od spredaj navzad in jih deli v dve poluti, desno in levo. Deli ju tako globoko, da ju veže le na dolnji strani krepka bela greda.

Površje velikih možganov ni gladko, nego kaže sem ter tja speljane črevaste zavoje, ki jih ločijo precej globoke brazde. Poglavitne brazde ločijo oddelke velikih možganov namreč: čelni, senčni, temenski in zatilni oddelek.

Mali možgani imajo dosti bolj ozke zavoje in pa precej vzporedne ter povprek položene.

Podaljšani mozeg leži pred malimi možgani ter je na zunanji pogled čisto podoben hrbtnemu mozgu. Razlikuje se v tem, da je še v lobanji in pa nekoliko širši.

Srednji možgani, Varolijev most in podaljšani mozeg tvorijo deblo možganov.

Možgani imajo v sredi štiri votline, ki so v zvezi druga z drugo, in so napolnjene z vodeno tekočino.

Nad srednjimi možgani je majhen privesek v obliki kroglice, ki ima 1 cm v premeru. Ta čudni privesek zovemo češerika.

Hrbtni mozeg je spravljen v koščeni hrbtenici in je ondi na zelo varnem kraju, da ga ne zadene lahko poškodba. Mozeg v hrbtenici je podoben mozgu, ki ga najdemo v kosteh. Pa le na površni videz; v resnici je vse kaj drugega. Hrbtni mozeg je namreč del osrednjega živčevja, kostni mozeg pa je zaloga tolšče in vrhutega se kri v njem prenavlja. Hrbtni mozeg je podoben beli, za prst debeli vrvi. Na zgornjem koncu je priklapljen možganom s posredovanjem podaljšanega mozga. Na spodnjem pa se končuje v hrbtenici v ledjih. Sredi hrbtnega mozga po vsej njegovi dolžini je napeljana ozka votla cev, ki je v zvezi z otlinami možganov. Spredaj in zadaj ima hrbtni mozeg globoko tesno razo od zgornjega konca doli do spodnjega.

Tretji oddelek osrednjega živčevja sta, kakor smo že rekli, vozlata konopca, ki spremljata hrbtenico. To sta kakor dve vrvi, ki smo ju večkrat zavozljali. V vsaki teh živčnih vrvi je nanizanih 25 vozlov ali ganglijev.

Iz vseh treh oddelkov osrednjega živčevja, to je iz možganov, iz hrbtnega mozga in iz vozlatih konopcev izvirajo živci. Iz možganov in sicer na dolnji strani se odcepi dvanajst parov živcev, ki se razraščajo v veje in vejice, ostanejo pa ve-

činoma v glavi, en par pa sega tja do želodca in ostalega drobvoja. Iz hrbtnega mozga izvira 31 parov živcev, med njimi je 8 parov vratnih, 12 parov hrbtnih, 5 parov ledvenih, 5 parov križnih in 1 ali 2 para neznatnih trtičnih živcev. Ob izvorišču iz hrbtnega mozga so ti živci še precej debeli, čim bolj pa se razcepijo, tem tanjše so veje in vejice in najtanjše so očesu celo nevidne; šele z drobnogledom jih moremo zaznati. — Naposled prihaja tudi iz vozlov ali ganglijev vozlatega središča vse polno živcev, ti pa gredo v drobovje, do srca in pljuč, do žil in žilic.

Polute velikih in malih možganov so rdečkastosive barve, vse drugo pa je belo.

Ako pregledamo ves ta čudni sestav živčevja, obide nas čut, da je vse to nekaj skrivnostnega. Le iz tega, da je obkrajno živčevje razprostranjeno po vsem telesu kakor tisočere in tisočere ceste in pota in steze po državi, slutimo, da mu je prisojena važna vloga. Še bolj pa, ko vidimo, da sta hrbtni mozeg in da so zlasti možgani spravljani v tako varnih, trdnih shrambah! Pozneje se bomo prepričali, da so možgani glavno središče vsega živčevja, in da so torišče vsega mnogolikega duševnega delovanja človekovega. In vendar imajo nad vse pričakovanje preprosto vnanjo obliko v tajinstvenem nasprotju z neizmerno raznovrstnostjo in veličastnostjo njihovega poslovanja!

O nalogi, ki jo ima živčevje v človeškem telesu, niso vedeli dolgo časa nič gotovega. Najboljši miselci starih Grkov in Rimljanov, kasneje tudi drugih kulturnih narodov so o tem ugibali. Zgodovina nazorov o poslovanju živčevja je značilen prispevek k zgodovini človeškega spoznavanja in človeških zmot.*)

*) Poglavitne podatke iz te zgodovine navaja profesor psihologije Th. Ziehen (Berlin), in odondot (Über die allg. Beziehungen zw. Gehirn u. Seelenleben, Leipzig 1902) posnemamo tele črtice:

Že v starih indskih epih se smatra glava za sedež modrosti; še večkrat pa velja srce za kraj vsega duševnega delovanja.

Med grškimi prvaki je Hipokrat naravnost izrekel, da „z možgani mislimo in umevamo, vidimo, slišimo in spoznavamo“, in duševne bolezni so bolezni možganov. To mnenje je vplivalo tudi na Platona, ki je nanje naslanjal čudovito poezijo svoje psihologije. Veliki modrijan Aristotel je storil korak nazaj, zakaj preložil je vse duševno poslovanje v srce; možgane pa je smatral za organ, ki ima nalogo ohlajevati kri človeškega telesa. Hierofil je okoli l. 300 pr. Kr. prvi spoznal obkrajne živce, ki jih Aristotel še ni ločil od kit.

Prvi, ki je nastopil pravo pot do resnice, je bil znameniti švicarski učenjak Albrecht Haller. (l. 1753.). Začel je s čudovito preudarnostjo eksperimentirati na živem organizmu. Prerezal je na živih živalih ta in oni glavni živec. Kakor hitro je njegov nož pretrgal živčno zvezo, je izginilo dvoje: gibanje in čutenje iz onih delov telesa, ki se v njih razprostira dotični živec s svojimi vejami in vejicami. Žival ni mogla več zgeniti dotičnega uda, ki je bil kakor mrtev, dasi je bil sicer ves zdrav. Iz kože na površju uda je izginilo čutenje. Če jo je učenjak ščipal ali se je celo dotikal z žarečim železom — žival je to gledala nebrižno, kakor da se nič posebnega ne godi, nobena bolečina je ni poučila, da se vrši nekaj nedopustnega in da je treba dotični ud vsaj odmekniti.

S človekom ni nič drugače. Dostikrat že je nesrečen slučaj hotel, da je strel prestrigel živec v stegnu, ali pa ga je prerezal mahljaj z mečem. Nesrečniku je bil od tega trenutka ves dolnji ud pod rano (krača in noga) neobčuten in nepregiben.

Nadaljnih pojasnil je znal poiskati Anglež Charles Bell (1774—1842).

Zelo vplivni in dalekosežni so postali nauki, ki so jih učili stoiki. Smatrali so dušo za nekak ognjevit zrak. Njim je bil vsopljeni zrak, „pnevma“, izvor življenja in duševnega poslovanja. Dušo so smatrali za posebno tenak pnevma (πνεῦμα ψυχικόν), ki mu je sedež sree. Sklicevali so se na to, da prihaja govorjenje, ki je najvažnejše pojavljanje duše, iz prsi obenem s sopenjem in neha ž njim. Na nauku stoikov temeljijo zadnji veliki fiziolog starega veka Galen, krščanstvo (kar poudarja Tertulijan) in novejša filozofija. Galen je mislil, da srce razpeljava vsopljeni zrak po arterijah (ni še vedel, da arterije vodijo kri); na tem potu se zrak bolj in bolj stanjša in tako izpremeni v duševni pnevma. Duševni pnevma se zbira v votlinah možganov, tu je torej sedež duše. Ta nauk Galenov je močno vplival na ves srednji vek. — V starem testamentu velja srce ali pa kri za sedež duše, dostikrat pa se smatra dih sopenja za izvor duševnega delovanja. Polagoma je vzniknilo mnenje, da je duševni pnevma nekaj posebnega, ki se razlikuje od „materije“. Tako je učil zlasti tudi Filon (rojen l. 25. pr. Kr.). To znamenito razlikovanje duševnosti in telesnosti (psihičnega in materijalnega) je krščanska teologija dosledno izvedla. Pod njenim vplivom je postal iz pnevme „duh“, ki je nasprotje materiji in stoji v posebnem razmerju nasproti božanstvenemu ustvaritelju sveta. Vsled tega cerkveni očetje in skolastiki niso dosti razmotrovali o sedežu duše; ako pa so, so se sklicevali ali na Aristotela ali pa na Galena.

Škof Faustus je še zastopal mnenje o snovnosti (materijalnosti) duše. Augustin je bil že iskren zagovornik njene nesnovnosti in je učil, da je porazdeljena po vsem telesu, tuintam pa izraža tudi še Galenove

Pokazal je — zopet s poizkusi — da nekateri živci posredujejo čutenje, drugi pa gibanje, zopet drugi pa oboje.

Ako je prerezal čutni živec, ni žival več čutila ondukaj, koder se razprostira čutovni živec v telesu. Ako je prerezal gibovni živec, žival ni mogla več zgeniti uda, ki ga preskrbljuje prerezani živec. Ako pa je prerezal mešani živec, žival obenem ni mogla več gibati dotičnega uda in tudi ničesar več čutiti v njem. Taki mešani živci so bili tisti, ki je eksperimentiral z njimi že omenjeni veščak A. Haller.

Natančnejša preiskava je potem dognala, da so živci zloženi iz mnogih, sila drobnih živčnih nitok ali vlakenc, in sicer nekateri le iz čutnih nitok, ki posredujejo čutenje, drugi le iz gibalnih, ki posredujejo gibanje, v tretjih pa se nahajajo oboje niti pomešane.

Drugi veščaki so potem izbrali za predmet bistroumno prirejenih poizkusov naravnost možgane. Flourens v Parizu je odvzel l. 1824. živalim velike možgane. In glej! bilo je možno žival ohraniti pri življenju, toda z velikimi možgani je izgubila

nazore. (Misel o nesnovnosti človeške duše je sicer bil že sprožil v grškem starem veku Anaksagoras.) Cerkvena očeta Nemesij (4. stoletje) in Teofil (7. stoletje) sta menila, da bivajo zaznavanje, mišljenje in spomin v pnevmi možganskih votlin. Rabanus Maurus, nadškof v Mainzu, je učil, da biva življenje živali v krvi, človeška duša (anima) pa je *divina* (anaima) in nima s krvjo nič opraviti, temveč je netelesna „*substantia spiritualis*“. Sedež duše pa so mu najbrže možgani. Tomaž Akvinski je bil glede razmerja duše in telesa vobče na stališču Aristotela. Priznaval je, da duša potrebuje telesa za svoje najvišje posle, vendar delujeta razum in volja brez telesnih organov.

Ljudstvo vobče je — tako sodi Ziehen sklepa je zgodovinski pregled — v srednjem veku bržkone tako mislilo, kakor mislijo nepoučeni ljudje še dandanes: čuvstvovanje pripisujejo sreči, mišljenje pa ima sedež v glavi.

V novejši filozofiji je bil Descartes (l. 1649.) prvi, ki se je bavil z vprašanjem o sedežu duše. Naslanja se naravnost na Galenov nazor o „duševnem pnevmu“, le da namesto tega govori o esprits animaux, o „življenjskih duhovih“, ki jim pa pripisuje telesno bistvo. Njih posebni sedež pa je po Descartesovem mnenju — češerika, ker je enostaven organ in v središču možganov. Descartesov nauk je dobil mnogo pristašev in se je držal poldrugo stoletje. Dandanes vemo, da je češerika le zaostanek živčne naprave nekdanjega tretjega očesa, ki je bilo na čelu ali na temenu. Med sedanjimi vretenčarji ima le še neka gaščarica (Hatteria, živi v Avstraliji) na temenu organ, ki je očesu podoben, a tudi ne deluje več.

vse svoje zaznavanje, svoje nagone in intelektualne sposobnosti. Iz svojega nagiba ni znala storiti ničesar več.

Druga dva francoska učenjaka, Foville in Delage sta proučevala umobolne in preiskovala po njihovi smrti, kakšne izpremembe kažejo bolni možgani v primeri z zdravimi.

Pokazalo se je, da so ob vsaki hudi bolezni uma veliki možgani kolikor toliko, ali pa vseskozi izpremenjeni, pokaženi in porušeni. Bolezen uma je bolezen možganov, in zatorej nimajo abotni nazori, ki so jih včasih imeli o umobolnih, nobene istinite podlage. Imenovana veščaka sta prišla l. 1840. slednjič do zagotovljenega spoznanja, da so veliki možgani sedež inteligence in da iz sebe proizvajajo pojave razuma in volje.

Od tedaj je ta istina med veščaki pripoznana brez ugovora. Le nepoučeni ljudje jo morejo še tajiti.

Poslovanje možganov so nadalje proučevali zlasti Broca (1863), Fritsch in Hitzig (1870/71), Munk in Meynert (1877—1885) in slednjič je Pavel Flechsig od l. 1894. dalje s svojimi študijami izdatno utrdil in izpopolnil prejšnje uspehe drugih veščakov.

Reševati uganko o delovanju možganov in živcev je ena najtežjih in najvišjih nalog znanstva. Le polagoma in korak za korakom je uspevalo razkrivanje tajnostne zveze med snovjo in njenimi duševnimi pojavi, in tudi danes še nikakor nismo na koncu težavnega pota. Jasen pa nam je sedaj mehanizem živčnega poslovanja v glavni stvari. Urejen je takole:

Živce smemo primerjati po pravici brzojavnim žicam. Kakor se brzojavne žice vse dežele stekajo v glavno postajo, prav tako se stekajo živci vsega telesa v hrbtni mozeg in možgane in skončavajo v teh središčih. Brzojavna žica nese električni tok — to je neko našemu očesu nevidno gibanje — od kraja v kraj in tam zgane pisalno napravo. Prav tako vodi gibovni živec živčni tok od možganov do mišice in povzroči gib roke ali noge, ust, ali prsta, oči ali jezika itd. Živčni tok je kakor električni tok neko nam nevidno gibanje.

Kjerkoli smo, dobivamo, dokler bđimo, naznanila od okolja: slišimo glasove, prihaja nam svetloba od raznih stvari, zatipnemo predmet, ki se ga dotakne naša roka, začutimo bolečino, ako se ranimo, — izkratka: raznovrstni vtiski ali dojmi nam prihajajo

v zavest. To se vrši tako: Od oči, od ušes in od vseh krajev kože so napeljeni živci tja do možganov.

Ako trči kakšna stvar ob kožo, vzdraži ali pobudi konce živcev, ki jih je povsod dosti v koži. Pobuda hiti, kakor hiti električni tok v brzojavni žici, tja do možganov, in v možganih nastane neka izprememba, ki jo zovemo občutek o tem, da je dotična stvar trčila ob kožo.

Svetlobni žarki pridejo v oko, tu vzdražijo konec vidovnega živca, ki je napeljan od očesa do možganov. Skozi živec hiti dražljaj v možgane in ondi nastane tisti občutek, da pravimo: mi vidimo predmet, odkoder je prišla svetloba v oko. Oko je le potrebna priprava, usposobljena za to, da vzprejema svetlobne žarke ter jih napeljava na vidovni živec. Uho je zopet naprava, določena, da vzprejema zvok. Drugi posel imajo čutila za vonj in vkus. Izvajajo ga pa na podoben način.

Živci, ki so speljani od čutil do možganov, posredujejo zvezo tako, kakor brzojavna žica posreduje zvezo med dvema brzojavnima postajama. Kakor hitro je živec prekinjen, neha občutek, ki ga je posredoval. Poznam gospoda, ki je imel nesrečo na lovu. Odskočilo mu je namreč svinčeno zrno, ki ga je izstrelil sosednji lovec, v oko. Zrno pa ni probilo očesa, nego je zdrknilo ob njem v očesno duplino, in nesrečno naključje je hotelo, da je zrno prestriglo vidovni živec. Od tedaj dotični na tisto oko nič ne vidi, dasi je oko čisto zdravo. Pretrgana pa je živčna zveza z možgani.

Sedaj umemo tudi uspeh poprej omenjenih poizkusov, ki so jih napravili Haller in Bell.

Kako važna so nam čutila, zlasti oko in uho, to je dovolj znano in pripoznano. Najmanje se zavedamo, kako imenitno čutilo nam je tip. V tem, kar smo vajeni imenovati tip, so pravzaprav zložena različna čutila. Imamo namreč posebne živčne naprave, da čutimo toploto in hlad, pritisek in bolečino. Vsa ta čutila imajo svoj sedež zlasti v telesni koži. Na milijone toček je na našem telesu, kjer so te naprave. Vedno so pripravljene, da nas obvestijo, kakšna je ta ali ona stvar, gladka ali raskava, topla ali hladna, ali se nas dotika le rahlo, ali bolešno tišči, ali zbada in reže. Že v življenju živali so taki mehanski in toplotni vplivi na telo velikega pomena, ker utegnejo med njimi najpreje biti taki, ki so nevarni. Temu primerno se je v razvojni zgodovini živalstva med čuti najprej pojavil tip. Zatorej ima tip vsepovsod

na telesu svoje stražarje in je najstanovitnejši, najzvestejši čut. V starosti utegnejo oslabeti vid in sluh, tipanje pa nam ostane zvesto.

Brzjavna žica služi tako, da se more po njej brzojaviti iz kraja v kraj, pa tudi v nasprotni smeri, ker žica vodi električni tok enako tja in nazaj. Živci so urejeni drugače. Gibni živci vodijo namreč živčni tok le od osrednjega živčevja navzvon, n. pr. od možganov do nog in rok, do prstov, do ustnic, do trepalnic — sploh mišic. Čutovni živci pa vodijo le v nasprotni smeri od telesnega površja navznoter, torej od oči, ušes, jezika, nosa in tipal v koži proti možganom.

Primerjali smo živčni tok in električni tok. To smo storili le, da si pojav v živcu laže predočujemo s pomočjo nam že znanega električnega pojava. Ta dva toka nikakor nista enaka. To kaže razlika v hitrosti. Električna prehitost v brzjavni žici v eni sekundi 300.000.000 metrov, živčni tok prehodi tačas le 40—60 metrov. Če odraslega človeka zbode trn v stopalo, mine torej skoro $\frac{1}{10}$ sekunde, preden pride sporočilo o tem dogodku po živcu od nog do glave in tu do možganov. Živčni tok ni električnega, pač pa je kemičnega bistva.

O živcih si zapomnimo še tole, da dobimo pravo podobo o njih: Ako prerežemo katerikoli debelejši živec, se lahko prepričamo, da ni kakor ena sama brzjavna žica, nego zložen je tako kakor podmorski kabelj iz mnogih brzjavnih žic, ki so vse skupaj povezane druga poleg druge, kakor so povezane slamnate bili v snopu. Vsak debelejši živec je sestavljen iz mnogih predrobnih, le z drobnogledom razločnih nitok, ki so le po 0'02 do 0'002 mm debele, ali celo še manj. Imenujemo jih živčne niti. V kablju gredo žice druga poleg druge, ali vsaka je ovita s posebno snovjo, da ostane električni tok v žici in da ne preskoči v sosednjo žico. Takisto je vsaka živčna nitka povita s tenko mrenico in zatorej vsaka nitka zase prevaja živčni tok in je zabranjeno, da bi preskočil tok v sosednjo nit.

To skrbno sestavo živcev moremo spoznati seveda le pod drobnogledom. Naše oko je čez vse presenečeno, ko vidi pod povekševalnim steklom, da je že 1 mm debel živec zložen in 400 do 500 sila drobnih, skrbno ovitih nitok.

In te nitke prevajajo našo voljo in posredujejo, da občutimo boleost in veselje ter da spoznamo naravo in vidimo ter slišimo pojave v njej.

Odličnejšo nalogo, nego posredovanje, pa ima osrednje živčevje. V ta namen je primerno sestavljeno po preprostem načrtu in vendar čez vse čudovito.

Spomnimo se, kako je človeško telo sploh sestavljeno! Kakor je hiša zgrajena iz kamenov, ki so položeni drugi na drugega in poleg drugega, prav tako je rastlinsko in živalsko in takisto tudi človeško telo zgrajeno iz koscev žive snovi, ki so naloženi kakor kameni v zidu. Ti živi kameni so pa le z drobnogledom razločni, tako so majhni. Vsako človeško telo je zloženo iz več bilijonov takih živih enot. Prirodoslovci jih imenujejo celice ali stanice. Vsaka teh živih enot živi svoje življenje, in skupna svota njih vseh je življenje človekovo. Prav tako je življenje države skupna svota življenj vseh njenih državljanov. Kakor se državljanji ločijo po svojih opravilih ali po svojem poklicu, tako tudi celice človeškega telesa. Koža je zgrajena iz celic, ki so oblikovane in urejene po svoje, tako da služijo svojemu namenu; primerno drugačne celice gradijo mišice, kosti, žile in druge oddelke organov. Ako se hočem poslužiti primere še za to, bi rekel: kakor so v moderni armadi raznovrstne naloge razdeljene med pehoto, konjenico, topništvo itd. in se oddelki vojaštva ločijo že po vnani opremi, tako se v človeškem telesu krdela celic ločijo po opravkih in temu primerno po obliki.

Prav posebne oblike so celice, ki so iz njih zgrajeni možgani in drugi oddelki osrednjega živčevja. Rekli smo že, da se družita v zgradbi možganov enostavnost v načrtu in čudovitost v izvršitvi.

V zadnjih desetletjih so veččaki skrbno in vztrajno preiskovali notranjo zgradbo živčevja, ki je gotovo najzanimivejša in najveličastnejša vseh snovi, kolikor jih proizvaja priroda. V prejšnjih desetletjih še niso imeli sredstev, da bi proučevali podrobno uredbo možganov, ki so iz mehke in zelo minljive snovi ter začno prav kmalu razpadati, ko je minilo življenje v njih. Šele zadnji čas so našli sredstva, ki zabranjuje razpadanje za preiskavo iz lobanje vzetih možganov. Sedanji drobnogledi so tako izborni in tehnika drobnoglednega proučevanja je tako izpopolnjena, da je možno zasledovati najtanjše podrobnosti.

V še nepopolnem, nežnem telescu otroka so možgani zgrajeni izprva iz enot prav preproste oblike, namreč iz vobče okroglih celic. Vsaka izmed njih je iz precej prozorne mehke, napol tekoče, drobno zrnate, žive snovi in ima v sredini okroglo jedro

iz slične snovi. Takisto so urejene izprva celice vsega trupla. Ali kakor rastlina razvija iz neznatne kali veje in liste, tako izpopolni notranja sila živčne celice. Poženejo namreč odrastke, in ti odrastki se razcepijo kakor veje in vejice na drevesu. Eden izmed odrastkov ostane nerazcepljen, je vseskozi enako debel in zraste, če treba, zelo na dolgo. Ta odrastek je živec, ali pravzaprav enaki odrastki mnogih sosednjih živčnih celic rasto skupno drugi poleg drugega, kakor ležijo žice v podmorskem kablju. Če jih je mnogo skupaj, tvorijo bolj ali manje debel živec, ki priraste slednjič iz možganov ali iz hrbtnega mozga ali iz vozlov vozlatih konopcev. Živčna celica ima v premeru 0,005 do 0,05 mm; živčna nit, ki izraste iz nje, pa doraste do dolgosti 1 m.

Živčne celice so navzven spojene s posredovanjem živčnih niti nekatere s čutili, druge z mišicami, med seboj so pa spojene z vejastimi izrastki.

Zlasti obilni so izrastki živčnih celic v možganih. Tu so celice na vse strani med seboj spojene, in predrobne vezi tvorijo kar gosto mrežo kakor pajčevina, da je celo nemogoče posamezne zasledovati.

Živčne celice s svojimi odrastki in živčnimi nitmi so sestavni deli naše živčne tvarine, in sicer vsi, drugih bistvenih ni. In vkljub tej enostavnosti je poslovanje živčevja neizmerno raznolično. V soglasju s to temeljno preprostostjo notranje zgradbe je tudi vnanja oblika živčevja tajinstveno preprosta — kar smo že poprej omenili.

Znamenito je, kako so celice in niti v osrednjem živčevju razvrščene.

Kar je ponajveč zloženo iz celic, je sive ali rdečkasto-sive barve, kar je sestavljeno večinoma iz niti, je bele barve. To razločujemo že s prostimi očmi.

V vozlatih konopcih so vozli ali gangliji sive barve; zloženi so torej zlasti iz celic, ki jih zato tudi sploh zovejo ganglijske celice.

Hrbtni mozeg je tako urejen, da je siva tvarina znotraj; bela jo odeva okoli in okoli. Siva tvarina se nam kaže v prečnem prerezu v obliki latinske velike črke H s štirimi rogmi in prečno zvezo, ki objema osrednjo cev hrbtnega mozga. Iz živčnih celic sive tvarine izvirajo v sprednjih rogovih mnogoštevilne gibne živčne niti, iz zadnjih rogov (na hrbtni strani) pa izvirajo čutne niti. Te imajo vsaka svojo živčno

celice v vozlu ali gangliju zunaj hrbtne mozga, pa vendar še blizu njega ob hrbtenici. Tik za ganglijem se združijo poti gibnih in čutnih niti in gredo skupno dalje do mišic in kože v nogah, rokah itd., tvorijo torej mešan živec. S temi živci je eksperimentiral omenjeni veščak O. Haller. Živčne celice sive tvarine hrbtne mozga so na vse strani med seboj spojene z večjimi odrastki, tvorijo torej same zase meko središče. Poleg tega pa izhajajo od njih premnogo živčnih niti, ki gredo navzgor v možgane.

Zelo zanimivo in poučno je poslovanje živčnega središča v hrbtnem mozgu.

Vzemimo, da nas je iznenadno zbodla igla v prst. Zbodljaj vzdraži čutno pripravo, ki jih je posejanih povsod v koži na milijone, in od nje prestopi dražljaj na čutni živec, ki konča v čutni pripravi, ter pobudi v njem živčni tok. Ta hiti z že omenjeno hitrostjo 40—60 m v sekundi v živcu do živčne celice, ki se z njo živec začinja v gangliju poleg hrbtne mozga. Odtu prestopi živčni tok po drugi živčni niti v sivo tvarino hrbtne mozga in hiti tu do živčne celice, ki je v srednjem rogu sive tvarine. Ta živčna celica odda tok naprej svoji živčni niti, ki je speljana do mišice v roki. Ko dojde živčni tok do mišice, sproži v njej zgib, to se pravi, mišica se skrči in tako odmakne roko od nadležne igle ter roko obvaruje nadaljne škode. Ves dogodek od zbodljaja do umika roke se zvrši prav hitro, komaj $\frac{1}{10}$ sekunde je zanj potrebna. Zvrši se celo brez naše zavedne volje, zakaj ako zbode igla spečega človeka, se roka umakne, četudi zbodljaj človeka ni zbudil iz spanja. Kakor zrcalo odbije ali reflektira svetlobni žarek, tako odbije živčno središče v hrbtnem mozgu pobudo, ki mu je došla po čutnem živcu in jo odda gibnemu živcu. Zato imenujejo to delovanje hrbtne mozga odsevno ali refleksno delovanje ali na kratko odsev ali refleks.

Pojav, ki je podoben takemu refleksu, nam nudi splošno znano električno zvonilo ali hišni brzojav. Pritisnemo na gumb, in električni tok galvanskega elementa pohiti po žici (kakor živčni tok po živcu vsled zbodljaja). V zvonilu se električna sila izpremeni najprej v magnetno in ta v mehansko, ki zgane kladivo, da udari na zvonec. Na mestu gumba je v naši koži tipno čutilo, na mestu elektromagneta mišica in na mestu

galvanskega elementa živčna celica v hrbtnem mozgu. Vir v živčni napravi in v mišici delujoče sile je hrana.

Do tu nam je vse jasno in umljivo. Ako pa gremo do skrajnosti in vprašamo, kaj je elektrika, kaj električni tok, kaj magnetnost, kaj mehanska sila, kako se zvrši izprememba toka v mehansko silo — smo pri kraju človeškega znanja.

Prav do enake točke dospemo, ako vprašamo: kaj in kako se vrši v živčni celici, v živcu, v tipalu in v mišici. Z drugimi besedami: poslovanje našega živčevja, kolikor se javlja v refleksih, nam je uganka, pa navsezadnje prav tolika uganka, kakor so nam uganke druge prirodne sile, kemijske in fizikalne — nič manj in nič več. Le toliko vidimo, da sta snov (materija) in sila vedno in povsodi spojeni, naj ima že ta ali ona kakršnokoli obliko.

Ta vedna sklopljenost telesne snovi (materije) in sile (energije) nam je uganka le toliko časa, dokler smo mnenja, da sta snov in sila dve čisto različni stvari v prirodi, kakor sta različni v človeškem mišljenju. Kakor hitro pa zapustimo to staro človeško zmoto, to napačno dualistovsko stališče, dobi problem takoj drugo lice. Moderni monistovski svetovni nazor je rešil uganko prav enostavno, ker pravi: snov in sila sta eno in isto, le ob različnih pogojih se javljata z različnimi učinki; pravzaprav biva edinole sila, pojem »snov« je pomotna abstrakcija naivnega mišljenja.

Naš organizem je usposobljen, da izvršuje raznolike reflekske. Nekaj primerov: V trenutku, ko prileti malo zrnce prahu na oko, se oko zapre brez naše volje potom refleksa, ali kakor pravimo avtomatično. Kakor hitro se zrno prahu dotakne občutljive kože v nosu, poskrbi refleks, da krepko kihnemo in se tako znebimo vsiljivca. Ako med jedjo pri požiranju zaide drobec jedi namesto v požiralnik v jabolko, takoj vzbudi refleks silno kašljanje, da odpravi nepridiprava iz jabolka in ga izvede na pravo pot v požiralnik. Ako v oko prižari presilna svetloba, takoj se potom refleksa zoži zenica, da obvaruje oko škode; če pa ob mraku še čitamo ali pišemo, se razširi zenica, vsled refleksa, da spusti v oko kolikor mogoče obilo svetlobe. Ne prvega, ne drugega niti ne občutimo, in vendar je skrbljivo, da se zgodi to, kar bi človek storil z najboljšim in hitrim predudarkom. Refleksnim potom tudi sopemo, zakaj pomanjkanje kisika v krvi takoj sporočijo posebni živci živčnemu središču in

odtod pohiti na obsežno krdelo prsnih mišic pobuda, podobna povelju, da vsi složno razširijo prsi, ki na to potegnejo vase dihlnaj svežega zraka. Če je narastlo pomanjkanje kisika v krvi nenavadno, zavezamo, to je, dihnemo prav globoko vase, in tako si organizem odpomore. Celo človek, ki se je onesvestil, pravilno diha, enako v spanju in v narkozi.

Mnogotero zloženi refleksi so tista dejanja, ki jih pripisujemo nagonu. Novorojen otrok zna sesati, ne da bi se zavedal ne namena sesanja, ne delovanja mišic, ki so udeleženi pri tem. Mlado piščice, ki je ravnokar izlezlo iz lupine, zna pobirati semenska zrna, ne mara pa koscev papirja, če so natrošeni med nja. Taka prikladna dejanja so se od nekdaj obdržala prav zaradi prikladnosti in prehajajo dedno od roda do roda. Bitja, ki so delala drugače, so poginila.

Še marsikaj važnih refleksnih mehanizmov bi lahko navedli, ki vsi opravljajo našemu telesu koristne opravke ali pa mu služijo v bran. Ti opravki se vršijo smotru primerno, ali kakor po razumnem preudarku — taki so kakor duševni, psihični, in vendar jih ne prištevamo med prave duševne pojave, in sicer zato ne, ker se jih ne zavedamo. Kdor preišlja o bistvu duševnih pojavov, pa jih mora brez dvojbe upoštevati. Zakaj živčna naprava je udeležena pri vsakem refleksnem gibanju. Ali to gibanje se vrši tako, kakor dela mehanizem kakšnega stroja. Sproži se vselej vsled istega povoda, in opravilo poteče točno, vsekdar na enak način.

Marsikaterega refleksnega dejanja se zavemo, takoj ko se je izvršilo, na primer, ko smo umeknili prst, če ga je igla zbodla nenadoma. To pa zato, ker gre od živčne celice obhrbtenečnega (spinalnega) ganglija ena živčna nit v sivo snov hrbtnege mozga, druga nit pa gre po beli snovi poleg sive navzgor v možgane. Tu skonča v živčni celici, ki pa ima čudno, posebno svojstvo. Živčni tok, ki ga je povzročil zbodljaj igle, povzroči namreč v možganski celici izpremembo, ki jo imenujemo zavedni občutek, sedaj se zavemo zbodljaja, ker začutimo bolečino. Zavedna bolest pa je brez dvojbe duševni, psihični pojav. In vendar ga je ustvarila naprava, ki je na videz čisto enaka refleksnemu mehanizmu. Zakaj celica in tudi dovodna živčna nit v možganih je prav taka, kakor sta živčna celica in živčna nit v hrbtnege mozgu. Torej pač ne more

biti bistvene razlike med zavestnim, duševnim delovanjem možganov in nezavestnim, strojevim delovanjem hrbtne mozga — vsaj ob takim preprostem, pa značilnem dogodku ne.

Zavestno poslovanje možganov bomo kesneje obširno razmotrovali.

Sedaj obrnemo pozornost na poslovanje drobne ali vegetativnega živčevja. To je že omenjeni tretji oddelek osrednjega živčevja. Sestavljen je iz 25 ganglijev, nanižanih v dveh konopcih ob obeh straneh hrbtenice. Od teh ganglijev gredo živci do prebavil in do žil, do srca in pljuč, do obisti in spolnih organov ter vodijo zlasti prebavo, dihanje in krvni obtok. To živčevje torej oskrbljuje opravila, ki jih zovemo vegetativna opravila. Med prebavljanjem n. pr. se gibljejo mišice želodca, ko premešavajo njegovo vsebino, da more prebavni sok vso pronikniti in enakomerno vplivati nanjo. Kar je prebavljenega, odpravi želodec s pomočjo svojih mišic v tanko črevo. Tu prilijejo jetra kolikor treba žolča, trebušna slinavka pa primeša svojo slino, da se prebava nadaljuje in dovrši. Ti in raznovrstni drugi posli se nikakor ne vršijo kar tako »sami od sebe«, nego vseskozi pod vodstvom drobne živčevja. Vsako dejanje, vsak gibljaj se izvrši šele vsled vpliva ali nagiba dotičnega ganglija, ki ima absolutno gospodstvo. Vse to pa se godi, ne da bi mi kaj vedeli, hoteli in čutili. Delovanje drobne živčevja se proizvaja brez naše volje čisto samostojno. Vršijo se čudovito prikladno in kakor modro preudarjeno, pa vendar brez naše zavesti.

Nasprotno je ves vnanji del našega telesa izključno pod gospodstvom možganov in hrbtne mozga ter živcev, ki izhajajo iz njih. Ta oddelek živčevja proizvaja reflekse in pa naše zavedno zaznavanje, čutenje, mišljenje in hotenje. Imenujemo ga animarno živčevje.

Potemtakem je drob s svojim živčevjem sredi našega telesa nekako organizem zase, ki dela po svojem taktu, kakor dela parni stroj v tovarni, ne da bi se zmenil za to, kar se godi okoli njega. Oba organizma pa spaja vendarle tesna vzajemnost, ker delujeta vseskozi za medsebojno korist drugi za drugega. Ako prebavila ne vršijo svoje naloge pravilno, odrečejo kolikor toliko tudi organi vnanjega delokroga.

Delitev dela med animalnim in drobovnim živčevjem je ve-
leznamenita uredba. Vsled nje so zlasti možgani izdatno razbren-
menjeni in morejo tem bolje opravljati svoje plemenite posle.
Tudi med možgani in hrbtenjačo je opravilo razdeljeno po istem
izbornem načelu delodelja.

(Dalje prihodnjič.)

Adolf Fischhof.

Adolf Fischhof (1816—1893) spada med prve avstrijske
meščanske politike, odlične po svojem znanju in svojem značaju.
Stal je ob zibeli mlade, porajajoče se ustavne Avstrije in zvesto
spremljal njeno usodo skoro pol stoletja kot glas vprijočega v
puščavi. Nemški narod je imel v njem svojega rojaka, ki je zanj
mislil, čutil in delal; židovska verska občina ga je štela za svojega
člana, ki ni pozabil žalostnega socialnega položaja židovskega
proletariata. Toda Fischhof ni bil samo Nемеc in ni bil samo Žid
— nemška narodnost in židovsko veroizpovedanje mu nista kalila
jasnega pogleda za dejanske razmere, v katerih se nahaja av-
strijska država; nista mu zatrla gorkega čuvstvovanja, ki išče
v človeku, kar je človeškega, odstranjujoč ostanke barbarske
dobe.

Nemški zgodovinar in publicist Richard Charmatz
je podal obširno sliko o življenju in delovanju Adolfa Fischhofa.¹⁾
Na podlagi zasebne korespondence, člankov in spisov Fischhofovih
ter z uporabo bogate politične literature je sestavil Charmatz z
zgodovinsko natančnostjo in nepristranostjo delo, ki je vredno,
da se bere in študira. Na Slovenskem, kjer vlada dandanes podiv-
jana žurnalistika, primanjkuje podobnih publikacij, ki bi učile in
vzgjajale. Zato ne bo odveč, ako obširneje izpregovorimo o Fisch-
hofovih nazorih, dopolnjujoč jih z opazkami, ki se porajajo ob
presoji Fischhove osebnosti.

*

* *

Leto 1848. je dvignilo Fischhofa na površje. Kot prvi govornik
dunajske revolucije je zgodovinskega dne 13. marca razvil

¹⁾ Richard Charmatz, Adolf Fischhof. Das Lebensbild eines öster-
reichischen Politikers. Stuttgart — Berlin, 1910, XVI. + 461. Cena 9 M.

politični program ustavne Avstrije. Tiskovna svoboda, porota, ljudsko zastopstvo, verska in učna svoboda, narodna enakopravnost — to so bile zahteve demokratičnega ali liberalnega meščanstva, katerih prvi javni glasnik je postal Fischhof in jim ostal zvest do svoje smrti. Kot predsednik varnostnega odbora in kot predsednik stalne komisije državnega zbora je imel v rokah takorekoč izvršujočo oblast namesto slabotne, omahujoče vlade. Nasproten vsaki prenapetosti in skrajnosti je zagovarjal zahteve demokratične dobe s prepričevalnostjo, ki ji ne moremo odrekati upravičenosti. Omenjam samo zahtevo po splošni in enaki volilni pravici, kjer je poudarjal Fischhof pomen indirektnih davkov, in zahtevo po odpravi smrtne kazni.

Fischhof ni ušel preganjanju nastopajoče reakcije. Njega, ki je v nevarnosti za svoje lastno življenje branil ministra grofa Latourja, so obdolžili veleizdaje in sokrivde pri umoru grofa Latourja! Celih devet mesecev je v preiskovalnem zaporu okušal pravičnost tega sveta. Niso ga sicer mogli obsoditi, bil je oproščen; toda izgubil je politične pravice, on, ki jih je prvi s svojim nastopom ob revoluciji pomagal pridobivati ostalim meščanom! Leta 1867. je bil potem pomiloščen, leta 1870. pa mu je grof P o t o c k i ponujal celo ministrski portfelj; toda Fischhof se ni dal voliti niti za deželnega niti za državnega poslanca glavno zaradi slabega zdravja, a ministrski portfelj je odklonil razen tega tudi zato, ker bi bil moral prestopiti h katoliški veri. Dasi ni bil v ustavni dobi nikoli poslanec, je vendar aktivno posegal v politično življenje s peresom in s svetom. Znani državniki tiste dobe: Beust, P o t o c k i, T a a f f e in drugi so hodili po svete k njemu; svoje publicistično delo je vršil v najboljšem pomenu te besede: resno in stvarno, odkrito in nepodajno, uporabljajoč svoje vsestransko znanje in bogate izkušnje v prid javnosti.

Dve vodilni ideji je rodilo leto 1848. — ustavnost in narodnost. Avstrija bodi ustavna in narodnostna država — to politično dediščino dunajske revolucije je hranil in branil Fischhof do svoje smrti nesebično in neustrašeno nasproti reakciji, nasproti Nemcem in Slovanom, navzgor in navzdol.

Leta 1861. je izšla anonimna brošura: »Kako rešiti ogrsko vprašanje«, ki sta jo spisala Fischhof in U n g e r. V prvem delu se izreka proti temu, da bi se proti Ogrski uporabljala sila, tudi osebno edinstvo je nemogoče, ker bi pomenjalo ločitev. V drugem

delu podaja brošura pozitiven načrt: Avstrijsko cesarstvo obstoji iz dveh deželnih skupin, iz nemško-slovanskih dežel in iz dežel ogrske krone. Skupne stvari so: zunanje razmere, vojaštvo, denarstvo, trgovina in promet; vse drugo spada v delokrog obeh deželnih skupin.

V tej brošuri je v zarodku obsežen dualizem. Fischhof je bil nasproti centralizmu federalist v zmislu zgodovinsko-političnih individualitet. Za dualizem so delovale najvišje tajne sile: znano nam je, da je cesar smatral vojno s Prusijo za neizogibno in zato želel imeti v notranjem mir, ravno tako je cesarica podpirala ogrske zahteve. Čeprav bi za Slovence moralo biti načelo zgodovinsko-političnih individualitet, zlasti pa dualizem, premagano stališče, vendar moramo priznati, da se Fischhofov federalizem, oziroma dualizem, loči od tedanjega slovanskega federalizma in nemško-madžarskega dualizma po korektivih, ki jih jima je postavil. Z narodnostnim zakonom, ki naj bi imel veljavo državnega temeljnega zakona, z demokratičnim volilnim redom, z decentralizacijo uprave (municipalna avtonomija, selfgovernment), z narodnimi kurijami itd., bi se omejeval neupravičeni nemški in madžarski vpliv na korist nenemškim in nemadžarskim narodnostim.

Fischhof je pazno zasledoval porajanje dualizma. Ob vsakem važnem vprašanju je prišel s svojim mnenjem, ki bi bilo v marsičem izboljšalo dualistično tvorbo, ako bi se bilo dovolj upoštevalo. Taka preporna točka je bilo n. pr. pravno vprašanje, kdo naj potrdi dogovor krone z Ogrsko: ali izredni ali dosedanji, 1865. leta sistirani ožji državni zbor. Nemci so bili proti izrednemu, Slovani pa proti ožjemu državnemu zboru. Fischhof je uvideval, da niti Nemci niti Slovani ne morejo drugi brez drugega ustvariti ničesar trajnega, zato je sodil, naj bi se zastopniki deželnih zborov, izbrani na pravični podlagi po narodnosti, pri privatni državni konferenci posvetovali o novi uredbi, ki bi se potem sprejela v tej ali oni zakonodajni zbornici, ker bi se nehala »pergamentna meščanska vojna, prepir za patente in diplome«. Tudi Rieger je izrekel isto mnenje, toda do uresničenja — kakor vemo — ni prišlo.

Dandanes vsi čutimo, kako površno se je postavil t. zv. kvotni ključ, brez vsakega načela, slučajno. Fischhof je zahteval, da skupne stroške in obresti državnega dolga plačujeta obe polovici sorazmerno s svojimi dohodki, za kar je treba statističnih

uradov, ki vodita natančno potrebne račune in se vzajemno nadzirata.

Z dualizmom je nastala potreba, da se uredi Avstrija primerno izpremenjenemu položaju; toda zaman je javnost pričakovala, da se sklene tudi narodnostni zakon. Fischhof je sam izdelal načrt, kako bi se uredilo narodno vprašanje na polju uprave, sodstva, šolstva in zakonodaje. Ta Fischhofov načrt priča o njegovi objektivnosti in realnosti. Pri upravi se ozira na narodnost občine ali okraja, ki naj bodo kolikor mogoče enojezični; notranji poslovni jezik si avtonomne oblasti določijo same, pri državnih uradih pa deželni zbori, nemščina prihaja v poštev pri občeivanju najvišjih deželnih uradov s centralno vlado. Isto velja o sodstvu, kjer je odločilna narodnost stranke; pri najvišjem sodišču so narodni senati. Ljudsko in srednje šolstvo se ravna po narodnosti občine ali okraja; kjer je več narodnosti, se upoštevajo vse: bodisi s skupnim poukom, bodisi s paralelkami, bodisi z ločenimi zavodi, ako je število učencev dovoljno. V jezikovno mešanih deželah ima vsaka narodnost višje šolstvo v svojem jeziku ali vsaj paralelke. Narodna vseučilišča se ustanavljajo in vzdržujejo iz državnih sredstev. V krajnih, okrajnih in deželnih šolskih svetih mora biti zastopstvo v jezikovno mešanih deželah sorazmerno narodnostim. Pri zakonodaji se je treba ozirati na narodnosti, ki prebivajo v občini, okraju in deželi. V vseh teh zastopstvih imajo narodne manjšine pravico zahtevati, da se pri šolskih in jezikovnih vprašanjih glasuje ločeno v t. zv. narodnih kurijah. Ako glasuje večina narodnih kurij za kak predlog, postane veljaven. Za deželni odbor se volijo člani sorazmerno po narodnih kurijah; ako na manjšino sorazmerno ne pride niti en odbornik, ima vendar pravico do njega. Dokler deželni zbori volijo poslance v državni zbor, se vrši to v jezikovno mešanih deželah ločeno po narodnih kurijah sorazmerno s številom deželnih poslancev dotične narodnosti. Jezikovno mešane dežele so tiste, kjer znaša narodna manjšina vsaj petinko prebivavstva. Narodno razsodišče na Dunaju, v katero voli vsaka narodnost enako število članov, razsoja narodne spore, oziroma pritožbe glede kršenja narodnih pravic, in ima tudi izvršilno moč. Narodnostni zakon je državni temeljni zakon.

Načrt narodnostnega zakona je poslal Fischhof v pregled tudi dr. ju. Tomanu, ki ga je odobral. Decembrska ustava ni uredila narodnih razmer, ampak se je zadovoljila z medlim in

prožnim § 19. Fischhof je bridko čutil, da se ureditev narodnega vprašanja zastira z »banalno in vsled tisočkratnih ponavljanj vsakemu ušesu zoprno zvenečo frazo o enakopravnosti«, ne da bi se natančno in jasno določile narodne pravice v upravi, sodstvu, šolstvu in zakonodaji.

A ne samo z narodnostnim zakonom, tudi z decentralizacijo uprave, s t. zv. samoupravo ali selfgovernmentom je izkušal Fischhof zmanjšati moč centralizma in ž njim združenega birokratizma. V brošuri: »Kako razširiti municipalno avtonomijo« pojasnjuje naprej, kako zahteva varstvo svobode in narodnosti, da se uprava decentralizira. »Parlamentarizem brez samouprave je podoben trdnjavi, ki ima le eno obzidje.« V ustavnih državah, ki so birokratično centralizirane, se lahko nenadoma vrže ustava ali izvrši kakršenkoli preobrat. Komitatna uprava Ogrske potrebuje korenite reforme. Avstrijsko samoupravo si predstavlja Fischhof takole: Najprej je občinska avtonomija, nato pa okrajna. Okrajni so kolikor mogoče enojezični in prva politična instanca, ki oskrbuje občinske, davčne, cerkvene, šolske, ubožne, vojaške, policijske, zunajsporne sodne in druge razmere svojih prebivavcev. Okrajna glavarstva odpadejo, sodstvo se loči od uprave, sodnike imenuje vladar. Posvetovalni, zakonodajalni in nadziralni organ je okrajno zastopstvo, ki izvoli iz svoje srede 1) ožji odbor, da nadzira upravo in 2) upravno — izvrševalni organ: okrajni magistrat s predsednikom, okrajnim upraviteljem. Vladar imenuje okrajne načelnike. Okrajno zastopstvo se voli po splošni volilni pravici na tri leta: tretjino volijo veliki posestniki in drugi največji davkoplačevalci, drugo tretjino izobraženci in tretjo tretjino celotno prebivavstvo. Okrajni magistrat obstoji iz uradnikov in funkcionarjev: uradnike nastavlja, plačuje in upokojuje okrajno zastopstvo, ki voli tudi funkcionarje. Od vladarja imenovani okrajni načelnik nadzira avtonomni in preneseni delokrog kot vladni organ. Okrajna zastopstva se lahko družijo med seboj pri avtonomnem delovanju; za druženje pri prenesenem delokrogu je treba deželnovladnega dovoljenja. Mesta z lastnim statutom imajo vse pravice okrajnega zastopstva in stoje pod nadzorstvom deželnega odbora, oziroma deželnega zbora in deželne vlade. Fischhof je določil plemstvu pri samoupravi precejšnjo vlogo in opravičeval svoj korak s tem, da ima plemstvo v Avstriji veliko socialno veljavo. Ako ga politično odstranimo, da se ne stika s svojimi sodržavljani, kar pommožuje njegove

stanovske predsodke, potem zasede mesta v armadi, cerkvi, pri dvoru, v birokraciji in diplomaciji, da nastopi proti meščanstvu, ki ga smatra za svojega nasprotnika.

Tudi slovenski mariborski program iz 1865. leta, ki se je zdel Fischhofu »sehr entmutigend«¹⁾, je obsegal točko o samoupravi s tremi upravnimi organizmi: soseska, občina in županija, imajoča politično in sodno upravo I. stopnje. Leta 1870. je Andrej Einspieler zopet poudarjal to zahtevo v zasebnem pismu na Bleiweisa.

Življenjsko delo Fischhofovo je politična študija: »Avstrija in poročta njenega obstanka«, ki je izšla 1869. leta. Z neizprosno doslednostjo dokazuje, da je Avstrija narodnostna država, ki mora biti pravična vsem narodnostim. Zato zagovarja v zunanji politiki svobodno, v notranji konsolidirano Avstrijo poleg združene Nemčije. Ako Nemci spoštujejo pravice drugih narodov, ako pospešujejo njih jezikovni in kulturni napredek, potem si jih pridobijo, da postanejo njih voditelji. Narodnostna država zahteva federativno uredbo. Za vzor federativne uredbe navaja zlasti Švico, ki je »republikanska Avstrija v malem, kakor je Avstrija monarhična Švica v velikem«, in kjer je centralizacija kar najbolj omejena. Centralizacija v Avstriji povzroča centrifugalnost narodov, decentralizacija bi pa rodila centripetalnost. Spominja se izreka d r j a. S m o l k e 1848. leta: »Pustite nas, da smo Poljaki in Čehi in postanemo dobri Avstrijci; toda vi nas hočete s silo napraviti za dobre Avstrijce in mi ostanemo Poljaki in Čehi!« Fischhof podrobno razpravlja o švicarski upravi in zakonodaji ter pri tem ostro kritikuje »avstrijsko eksperimentalno politiko«, zlasti krivične volilne rede. Večina avstrijske poslanske zbornice je odvisna od deželnih volitev na Češkem in Moravskem, kjer odločujejo veleposestniki! Pri federativni uredbi v zmislu zgodovinsko-političnih individualitet je treba skrbeti za varstvo narodnih manjšin. To se zgodi z narodnostnim zakonom, z narodnimi kurijami, z zaokroženjem kolikor mogoče enojezičnih okrajev, z narodno samoupravo. Spis se končuje z zatrdilom, da Nemci ne potrebujejo zase nadvlade niti v političnem, niti kulturnem niti gospodarskem oziru.

Fischhofova študija je izzvala v avstrijski javnosti različen odmev: federalisti so jo hvalili, centralisti grajali. Izmed sloven-

¹⁾ To je slovenski mariborski program, o katerem govori Charmatz na strani 176.

skih listov je obširno o njej poročal »Slovenski Narod« (1869.). Poročevatelj Janko Pajk se je izrekel proti nasvetu narodnih kurij, češ, da se ne dá natančno določiti njih kompetenca, zagovarjajoč narodno - teritorialno združenje Slovencev. Leto pozneje (1870.) pa se je Andrej Etinspieler v že omenjenem pismu na Bleiweisa izrekel za uvedbo narodnih kurij v dvojezičnih deželah.

Nemški liberalizem je s svojo centralistično politiko prišel v veliko zagato, iz katere ni vedel izhoda. Njegova parlamentarna večina je bila dejansko v manjšini, celi narodi, n. pr. Čehi, niso bili zastopani. A ne samo nenemški narodi niso bili zadovoljni, marveč je prišlo do nesporazumljenja tudi med vlado in vladarjem. Korist od tega je imela reakcija, ki jo je predstavljalo fevdalno plemstvo v zvezi s cerkvenimi krogi. Razsodnejšim politikom je bilo jasno, da more biti voditelj ustavne Avstrije, ki se začinja otresati fevdalizma, zlasti meščanstvo obeh najbolj razvitih avstrijskih narodov: Nemcev in Čehov. Ako se prepirajo narodi med seboj, ako odrekajo drugi drugemu pogoje svobodnega napredka, trpe vsi škodo; korist ima tretji, ki izrablja zdaj ta, zdaj drugi narod v svoje namene. To spoznanje je dovedlo do zbližanja Riegerja in Fischhofa. Oba moža, polna spoštovanja drugi do drugega. Čeh in Nemec, sta uvidevala, da je pogoj ustavnega razvoja Avstrije sinteza avstrijskih narodov na podlagi narodne enakopravnosti in naprednosti. Tako je prišlo do t. zv. emmersdorfske konference¹⁾ 1878 leta. Emmersdorfska spomenica, podpisana od Riegerja, Fischhofa in Etienna, izdajatelja in glavnega urednika »Neue Freie Presse«, je rezultat te konference in obsega sledeče temeljne točke: 1) Narodnostni mir se naj doseže z narodnostnim zakonom, ki naj ščiti narodne manjšine. 2) Izvede se naj pravična volilna reforma in, dokler se to popolnoma ne zgodi po načelu enakopravnosti, naj za izpremembo volilnih redov zadošča navadna večina; politična predpravica veleposestva se odpravi. 3) Samouprava dežel se naj izkuša doseči in Ogrski se naj omogoči, da prostovoljno pristopi k skupnemu zastopstvu avstrijske unije. 4) Čehi vstopijo, varujoč svoje pravno stališče, v državni zbor, v katerem hočejo nastopati za svobodomiselná načela brez »ultramontanskih in fevdalnih« teženj.

¹⁾ Emmersdorf je kraj pri Celovcu, kjer je bival Fischhof od 1875. leta dalje.

Bil je naravnost zgodovinski trenotek, ko je s to spomenico Rieger zopet našel samega sebe iz leta 1848. in bil pripravljen, da se otrese političnega prijateljstva s češkimi fevdalci, ki ga je bil sklenil v začetku ustavne dobe leta 1861. To naj bi bila avstrijska politika: narodni mir na podlagi enakopravnosti in ustavni razvoj na podlagi duhu časa odgovarjajočega napredka. Toda ni prišlo niti do razgovorov o emmersdorfski spomenici, kaj šele do njenega uresničenja. Voditelj nemških liberalnih centralistov, dr. **E d u a r d H e r b s t** je odpovedal udeležbo z ničevo pretvezo, da se neki most v Pragi ni imenoval — kakor je bilo določeno — po prestolonasledniku Rudolfu, ampak po Palackem! Čehi so nato leta 1879. vstopili v državni zbor kot del **T a a f f e j e v e** vladne večine, a liberalni Nemci so dobili za svojo kratkovidnost zasluženo plačilo: Fischhof je živel zanje zaman...

Narodni spori med desnico in levico za vlade **T a a f f e j a** so dali Fischhofu često priliko, da je posegel vmes, vedno poudarjajoč, da se morajo sporazumeti med seboj n a r o d i, ako hočejo imeti trajen mir, in da se ne smejo zadovoljevati s tem, kar jim milostno daje vlada. V spisu: »Jezikovne pravice v državah mešane narodnosti« iz leta 1885. se izreka za uredbo prevajateljev pri uradih jezikovno nemešanih okrajev; nemščina se uporabljaj pri onih funkcijah uprave in zakonodaje, kjer zahtevajo to dejanske razmere, kjer je nemščina državni jezik ne na podlagi zakona, kar bi bilo za druge narodnosti žaljivo, marveč iz praktičnih ozirrov kot posledica zgodovinskega razvoja. V spisu: »Avstrijski jezikovni spor« iz leta 1888. omenja, kako je treba, da si svobodomiselnih življi raznih narodov podajo roko v boju zoper kulturno reakcijo, in zagovarja svoja načela o enojezičnosti okrajev z uredbo prevajateljev; o narodnih kurijah itd.

Fischhofova politična načela so našla odmev pri dunajskih demokratih, ki so v 80-tih letih začeli nastopati proti ustavovercem pod vodstvom dr. **K r o n a w e t t e r j a** in dr. **L u e g e r j a**. V dvojnem oziru se je bil preživel nemški ustavoverni liberalizem: na eni strani s svojo ozkosrčnostjo in nestrpnostjo v narodnem vprašanju, na drugi strani z neupoštevanjem ljudskih potreb in zahtev. Zato naj bi se bila ustanovila »**N e m š k a l j u d s k a s t r a n k a**«. Njen duševni vodja naj bi bil Fischhof, ki je poudarjal, da se morajo politične stranke družiti in ločiti po političnih načelih, a ne po narodnosti; kajti v Avstriji nimamo zmagujočih in premaganih narodnosti,

ampak obnemogle Nemce, obnemogle Slovane in ustavno puščavo, iz katere poganja samo ena zelenica (oaza): reakcija. »Nemška ljudska stranka« je zato hotela v zvezi z naprednimi življi ostalih narodnosti zagotoviti vsem svobodomiselni razvoj. Vsem narodnostim v Avstriji se zakonito določijo in zavarujejo njih jezikovne pravice, a nemščina postane državni jezik v določenem delokrogu. Volilna pravica se raztegne na širše ljudske sloje, interesno zastopstvo odpade; zahtevajo se socialne reforme.

Tu omenjam, da je slovenski poslanec Josip vitez Schneid v zasebnem pismu na dr. Jos. Vošnjaka¹⁾ leta 1880. izrazil željo, naj bi se Slovenci proti ustavovercem izrekli za zahteve nemških demokratov: za znižanje cenza pri volitvi v državni zbor in za progresivni osebno-dohodninski davek.

»Nemška ljudska stranka« je bil poizkus, združiti avstrijsko liberalno meščanstvo v politično enoto, ki bi prevzela parlamentarno vodstvo ustavne države. Ta poizkus se je izjalovil že v prvih početkih: ustanovni shod nove stranke leta 1882. so razbili nemški nacionalci pod vodstvom dr. Henrika Friedjunga in Engelberta Pernerstorferja. Fischhof je bil preoddaljen, da bi se bil vnovič lotil dela, dasi bi bil to rad; a Dunaj, ki je bil za to poklican, se ni resno genil: dr. Lueger je polagoma zapuščal politična pota svojega učitelja in vzornika.

Evropsko pozornost je vzbudil Fischhof leta 1875. s spisom, zahtevajočim mednarodno znižanje vojsk. Mož demokrat in človekoljub si je resno, dasi brezuspešno, prizadeval, da bi se mednarodno znižala vojaška bremena, ki so v gospodarskem oziru neizmerno zlo. Na avstrijski vojski je posebej dokazoval, kako se izrablja človeška moč, človeški kapital, kako velika je umrljivost, obolelost in invalidnost zaradi nezadostnega prehranjevanja. Kako temu odpomoči? Produktivno delo že komaj zadošča za neproduktivno vojaštvo. Edina pomoč je splošno znižanje vojske. —

Fischhof je spoznal — kakor malokdo izmed meščanskih politikov — avstrijski problem in ga hotel rešiti s pomočjo meščanske demokracije, ki ji je služil neomajno celo življenje. Njegova teoretična izvajanja, njegova diagnoza je naravnost

¹⁾ Ob šestdesetletnici Fischhofovi leta 1876. je tudi dr. Jos. Vošnjak napisal čestitko.

mojstrska, imajoč trajno vrednost. Ne zadovoljuje pa nas njegova medicina, praktična oblika, v katero je vlival vsebino avstrijskega vprašanja, dasi moramo odobravati posamezne točke, n. pr. selfgovernment, narodnostni zakon itd. Zgodovinsko-politične individualitete so ostanek fevdalizma, ki ga je hotel Fischhof ravno nadomestiti z demokratično ustavo svobodomiselnega meščanstva vseh narodnosti. Da se nova vsebina ne dá viliti v stare, preživele oblike, ki naj bi ostale nedotaknjene, dočim se vsebina razvija, to nam jasno kaže vsa politična zgodovina avstro-ogrske države v moderni dobi. Toda eno je treba poudarjati: Naj je snoval Fischhof to ali ono, vedno je reševal vprašanja zaradi nujne potrebe po rešitvi, delal je zaradi stvari in za stvar nesebično iz prepričanja brez ozira na levo in desno. V njegovi kritičnosti, s katero je presojal položaj, in v njegovi značajni doslednosti, s katero je izkušal položaj obvladati, v tem je Fischhofova velikost, ne morebiti v celotni praktični gradbi, dasi je marsikako zrno še dandanes zmožno, da požene kal. Meščanski politik je prišel med svoje, nemške meščanske politike, a ti ga v svoji večini niso spoznali; vendar, dasi Nmec in Žid, ne pripada samo njim: vsa avstrijska meščanska demokracija brez ozira na narodnost in vero vidi lahko v njem svojega političnega vzornika, ki bi njegovih temeljnih načel ne smela zatajevati, ako noče zanikati sama sebe, svoje politične veljave in upravičenosti. A tudi politični nasprotnik ne more odreči svojega spoštovanja Fischhofu — demokratu in človekoljubu.

Dr. Dragotin Lončar.

Konjunktura, kriza in depresija.

Spisal dr. Milko Brezigar.

Uvod.

Vsakdo, ki se je količkaj bavil z gospodarstvom, posebno z industrijo in s trgovino, vé, da je dobiček iz istega posla enkrat večji, drugokrat manjši, da se čestokrat izpreminjajo cene vseh vrst tržnega blaga. Včasih se prodajo bodisi še tako velike mno-

žine industrijskih produktov lehkotno, kupci se kar trgajo za blago, drugokrat pa ni mogoče prodati niti manjših množin za nižje cene. Te izpremembe na gospodarskem polju vplivajo v odločilni meri na industrijsko podjetništvo, ki je navezano na trg in ki živi od njega.

Če si natanko ogledamo svetovni trg industrijskih produktov posebno v zadnjih sto letih, opazimo v prvi vrsti, da se ponavljajo pojavi na gospodarskem polju. Iste znake, ki so karakterizirali industrijsko življenje in trg njegovih pridelkov pred tolikimi leti, opazimo zopet čez nekaj časa. Seveda moramo pri tem opazovanju abstrahirati vse nebistvene pojave gospodarskega življenja ter zasledovati le glavne in bistvene znake.

Pri natančnejšem študiju gospodarske zgodovine industrijskih držav vidimo, da se ti važni pojavi gospodarskega življenja redno vračajo. Važno je, da ne določuje slučaj časa, kedar se morajo prikazati in zopet izginiti ter napraviti prostor drugim, ampak narodno-gospodarski zakoni. Ravno tako, kakor so podvrženi prirodni pojavi strogim zakonom, tako obstojajo tudi v narodnem gospodarstvu postave, ki niso sicer neprekoračljive, a vendar zanesljive. Napačno je mnenje, da bi bile gospodarske prikazni, kakor na primer cena kakega blaga, popolnoma nepreračunljive, češ, da vplivajo nanje tisočeri faktorji, katerih ni mogoče imeti v evidenci.

Tudi na tem polju vladajo zakoni.

Pojavi industrijsko-proizvajalnega in tržnega življenja so nadalje v tesni in kavzalni zvezi med seboj, tako da eden povzroči drugega.

Razen tega pa imajo ti znaki to lastnost, da sledijo eden drugemu v gotovi, po gospodarskih zakonih določeni vrsti.

V pričujočem spisu bom opisal te pojave, razvrstil jih tako, kakor si sledijo v sedanjem gospodarskem življenju, dokazal, da se morajo vrstiti v ravno tej vrsti ter da so v medsebojni kavzalni zvezi. Končno bom izkušal razmotriti, je li možno postaviti kake perspektive za bodočnost, v kakí smeri se bo razvijalo bodoče gospodarsko življenje.

Najprej bom zasledoval industrijsko življenje med dobo, tekom katere nastopijo vsi važni pojavi. Ta doba se imenuje »gospodarski cikel«, in sicer radi tega, ker se povračajo v tem času vsi važni pojavi gospodarskega življenja.

Nadalje se deli gospodarski cikel na tri dele, od katerih obsega vsak one pojave, ki so si bistveno enaki in ki zasledujejo ravno isto smer. Prvi del gospodarskega cikla se zove konjunktura, drugi kriza in tretji depresija. To razvrščanje odgovarja popolnoma zgodovini gospodarskega razvoja industrijalnih držav.

Gospodarski cikel, obstoječ iz konjunktуре, krize in depresije je združen s sedanjim gospodarskim ustrojem, kateri naravnost provzročuje to izpreminjevanje. Ni odvisen od izvengospodarskih slučajev, kakor n. pr. od vojne, političnih preobratov, prirodnih fenomenov itd., ampak provzročuje ga industrijsko gospodarstvo samo, ne da bi se morebiti med tem časom predrugačil ustroj gospodarstva. Konjunkturo, krizo in depresijo bi primerjali takorekoč letnim časom industrije in njenega trga; ravno tako, kakor se izpreminja priroda po gotovih zakonih in vedno enako, tako izpreminja tudi gospodarstvo svoje zunanje lice ter nam kaže včasih boljše, včasih slabše čase, ki se povračajo in po gotovih zakonih.

Preden pa se spustimo v preiskovanje in razlaganje posameznih točk, moram v lažje razumevanje poudariti, da ne opazamo tega gospodarskega cikla, to je ritmičnega spreminjevanja konjunktуре, krize in depresije, pri vseh gospodarskih enotah na svetu. Gospodarske enote so danes, ko vsebuje država ne le vso politično moč, take, da se giblje politika večinoma v državnih mejah, pa vpliva tudi potom politike in potom drugih sredstev na gospodarstvo in sicer tako, da je ločeno večinoma med posamezne države. Radi tega bom v prihodnje pogostoma identificiral gospodarsko enoto s celotnim gospodarstvom med mejami ene države; govoril bom torej o angleškem, nemškem, avstrijskem, ogrskem gospodarstvu itd. Le tu in tam, kjer je združeno na enem in istem državnem teritoriju po svojem ustroju in bistvu popolnoma različno gospodarsko življenje, bom ločil gospodarstvo dotične države v dve ali več gospodarskih enot. Za primer naj navedem Avstrijo: medtem ko vlada na Češkem in sploh na severozapadnem delu države v prètežni večini industrija, se peča pri nas na Slovenskem ljudstvo po največ s kmetijstvom in še bolj nego pri nas v vseh južnih pokrajinah naše države. Gotovo temelji gospodarstvo na severozapadu na popolnoma drugačni podlagi (namreč na industriji), kakor v južnih pokrajinah, kjer prinaša prebivavstvu glavne dohodke polje-

delstvo. Zato je možna in tudi potrebna razdelitev ene in iste države v dve gospodarski enoti.

Vrnimo se zopet h konjunkturi, krizi in depresiji. Se-li kažejo ti trije pojavi v vseh gospodarskih enotah? Odgovor je težak in skoro nemogoč; zakaj da bi se podalo resnici odgovarjajoč in popoln odgovor na to vprašanje, bi se morale poznati vse gospodarske enote v sedanjem času in njihovi preteklosti. To je nemogoče. Konstatira pa se lahko, da nastopa konjunktura, kriza in depresija ritmično pravilno edinole in z veliko ter očitno razliko med posameznimi stadiji gospodarskega cikla v državah z visokim industrijskim razvitkom.

V državah oz. gospodarskih enotah, ki se pečajo večinoma s poljedelstvom in v katerih je industrija nerazvita ali pa le malo razvita, so učinki opisanih gospodarskih izprememb jako majhni. Ni mogoče sicer reči, da ne bi poznale države, če se pečajo večinoma s poljedelstvom, izpremembe med konjunkturo in depresijo in da bi bile proste gospodarske krize, pač pa je gotovo, da je vpliv bodisi konjunktуре ali depresije v primeri z onim v industrijsko razvitih deželah jako majhen. Iz tega se tudi razvidi, da ni ta izprememba med konjunkturo in depresijo nekaj takega, kar bi bilo gospodarstvu kot takemu imanentno in že od vekomaj obstoječe, ampak vse to je nastalo šele tekom časa in potom visoko razvite industrije. Medtem ko ni poznala pred mnogo leti večina držav, kakor Avstrija, Nemčija, Združene države Severne Amerike itd. gospodarskega toka, občutila je ravno Anglija, ki je glede časa prva industrijska država v zmislu sedanjega ustroja, moč in posledice konjunktуре, krize in depresije. Edino v zgodovini angleške industrije in sploh angleškega gospodarstva se dá zasledovati valovanje gospodarskega cikla približno poldrugo stoletje nazaj. Vse druge države so začenjale računati s tem faktorjem šele kesneje in mnogo držav je še, ki sploh ne poznajo tega pojava.

I. Znaki konjunktуре, krize in depresije.

Dobrim letinam sledijo slabe in slabim dobre, med njimi pa se vrivajo srednje. Brez vsakega reda se vrste in vsaka prognoza je prezgodnja ter nezanesljiva. Odvisne so letine od vetrov, toplote, mraza in sploh od vremenskih pojavov; razen tega je

odvisna žetev od drugih prirodnih fenomenov. Tako se na primer mnogokrat dogodi, da jo pokončajo črvi, kobilice in drugi mrčesi. Ker ne moremo preračunati, kakšno vreme bo vladalo v prihodnjem letu, ker ležijo vzroki onih elementarnih pojavov zunaj kroga dosedanjega človeškega prirodoznanstva, je popolnoma nemogoče preračunati množino bodoče žetve, ki je odvisna v prvi vrsti od prirodnih pojavov in le v neznatni meri od človeka samega. Od popolnoma drugih faktorjev pa je odvisna produkcija anorganičnih snovi, kakor železa, svinca, srebra, zlata itd. Med te prištevam tudi premog.

V popolni neodvisnosti od vremena in drugih enakih prirodnih pojavov kopljemo te, jih ločimo od zemlje, tako da postanejo samostojni predmeti ter jih pretvarjamo v oblike, kakor se nam ravno poljubi.

Naj dežuje noč in dan, vendar talijo neprestano z velikansko gorkoto tvarine, da izlijejo iz njih steklo; neprestano po zimi in poleti in naj preplavi vsled neprestanega dežja voda vse planjave, vendar spušča vzpenjača premogarje v premogovnike globoko v zemljo, kjer kopljejo premog. Ne oziraje se na vremenske izpremembe žari razbeljeno železo v velikih pečeh ter se vali, umeknivši se iz peči drugemu kosu čez železne valjčke začetkoma v debelih neokretnih kosih, nato v vedno tanjših, podobno žareči kači, dokler ne zapusti valjčne poti kot tenka gladka žica. Množina na ta način produciranega železa je odvisna od valjčnih delavnic, od njih kakovosti, to je od okolnosti, ali so velike, ali majhne, od števila zaposlenih delavcev, od njihovih zmožnosti in marljivosti ter od strojev.

Ako pregledamo vse te faktorje, ki odločujejo množino produkcije valjčnega železa, uvidimo, da je vsak posamezen faktor popolnoma odvisen od človeške volje. Zakaj mogoče je sezidati nove valjčne delavnice, povečati njihovo število, oz. ako jih je preveč, ustaviti promet v tolikih, kakor je ravno potreba. Mogoče je zaposliti večje ali manjše število delavcev; in nedvomno je, da razpolagam o po svoji volji tudi z drugimi faktorji, ki so odločilni za množino produkcije.

Potemtakem bi bila produkcija železa, ki sem jo tu navedel za vzgled, in sploh anorganičnih tvarin, v kolikor jih skriva priroda v množinah, neizčrpnih za sedanji človeški rod, odvisna le od človeka, medtem ko določuje množino produkcije organskih

pridelkov ne le človek sam, ampak v prvi vrsti in v največji meri priroda.

Da ni samo človeška volja odločilna za množino produkcije anorganičnih tvarin, ampak da obstojajo tudi za nje zakoni, povsem drugačni sicer nego oni, ki odločujejo množino produkcije pri organskih tvarinah, to moram dokazati v sledečem.

Najprej, preden se spustim v konstatiranje konjunkturo, krizo in depresijo povzročujočih zakonov, je umestno, da razložim, v čem obstoji vsak stadij posebej. Časovna razdelitev teh treh stadijev je sledeča: konjunktura, kriza, depresija in potem se začne iznova konjunktura itd. Vsi trije stadiji tvorijo gospodarski cikel.

II. Konjunktura.

Vsakdo je že slišal, da se je moralo toliko in toliko tovarn zapreti, ker so bile nezaposlene, da so stotine delavcev morali odpustiti iz tovarn vsled nezaposlenosti. Trg industrijskih produktov je mrtev, cene so nizke, podjetniki tožijo čez slabe cene in govore o izgubah. Sploh vladajo za industrijo in veletrgovino hudi časi. Vendar tak neznosen položaj ne traja dolgo, ampak mine in pridejo spet boljši časi, približuje se nova konjunktura, to je prvi stadij gospodarskega cikla. Ta novi stadij se začne s tem, da nastane večje povpraševanje po tem ali onem industrijskem predmetu.

Največkrat otvori nov gospodarski cikel, ki se prične s konjunkturo, stavbeni material. Tu obstoji neka paralela med razvojem posameznega podjetja in med celotno industrijo. Najprvo je treba postaviti stavbo, potem slede stroji za produkcijo potrebne sirovine, delavci itd. Ni pa neobhodno potrebno, da bi nova konjunktura začela s podjetništvom na stavbenem polju, ampak začne lahko z železnim materialom ali sploh v kaki drugi industriji. Pričetek nove konjunkturo se spozna najprvo na tem, da se nekoliko izpraznijo prenapolnjene zaloge industrijskih produktov; njih prodajanje se izvršuje hitreje in laže, prodajajo se večje množine blaga, nego prej; posebno železo si pridobiva vedno več odjemavcev. Večina industrijskih produktov, posebno pa onih, ki služijo v produkcijo, najde lažji dohod do trga, ki konsumira vedno večje množine.

Radi tega začnejo ona podjetja, ki so za časa depresije morala izožiti produkcijo, polagoma zopet delovati z vsemi produk-

cijskimi močmi, in morajo tako prižgati ugašene peči, sprejeti v službo prej odslovljene delavce; druga podjetja gredo še korak naprej. Ne zadovoljijo se namreč s tem, da bi producirala ravno toliko, kakor v periodi prešnje konjunktore, ampak investirajo še nov kapital v podjetje. V prvi vrsti se pomnoži produkcija onih podjetij, ki producirajo produkcijska sredstva, kakor: železo, premog, stroje itd. Množina produktov se tedaj dviga, a vključ te pomnoženi produkciji se drže cene na prejšnji višini in se pri nekaterih produktih še celo nekoliko povečajo. Znak in ob enem kriterij konjunktore je: Trg absorbira pomnoženo produkcijo industrijskih produktov zlasti produkcijskih sredstev od prejšnjih oz. boljših cen. To je prva faza konjunktore.

Razvitek prve faze napreduje dalje tudi tekom naslednje. Medtem ko so bili prej bistveni razločki med depresijo in konjunkturo le majhni, pridejo sedaj vedno bolj do veljave.

Kapitalizacija, ki je pričela sicer že v prvi fazi, se vedno širi na vse vrste industrijskih podjetij; mnogo kapitala se založi, bodisi v nanovo ustanovljene tovarne, bodisi v izboljšanje in renoviranje starejšega strojevja, ki je sicer navadno dražje, a zato zmožno producirati hitreje in večje množine blaga. Glede relativnega blaga zavzemajo prva mesta podjetja, ki producirajo produktivna sredstva. Najkarakterističnejša poteza te konjunktorne faze je ta, da se v tem času založi mnogo kapitala v podjetja, ki producirajo stroje, orodje, železne konstrukcije vsake vrste, stavbene predmete, kakor: železne tramove, cement itd. Prvo vlogo igra pri sedanjem tehničnem redu železo. Cene kovin in posebno železa poskočijo znatno v tem času, kar je tudi razumljivo, če pomislimo, da je ravno železo oni predmet, ki se ga rabi povsod in največ za konstrukcijo vsakega produkcijskega sredstva.

Ravno radi tega, ker poskoči glede cene železo v času konjunktore, mora izgubiti vse te pridobitke v času depresije, kar odgovarja tudi resnici, kakor bomo videli kesneje. Cena in množina razprodanega železa nam služi radi teh lastnosti kot merilo za posamezne faze gospodarskega cikla.

Vzporedno s ceno in s kupno zmožnostjo železninskega trga korakajo gospodarski stadiji. Pozneje bomo videli, kako občutljivo reagirajo na železninski trg izpremembe gospodarskega cikla.

V državah, ki izvažajo večinoma industrijske pridelke ter uvažajo sirovine in živila, se pomnoži množina in vrednost izvoza. Absoluten uvoz se sicer poveča, a za mnogo več odstotkov se pomnoži izvoz.

Ta razvoj je naraven, zakaj ravno v drugi fazi konjunktуре, v kateri se nahajamo sedaj, se rabi jako mnogo produktivnih sredstev, kakor strojev, motorjev, železnih konstrukcij itd. Svetovne zalagateljice teh predmetov so industrijalno visoko razvite države, kakor Anglija, Nemčija. Zato se znatno dvigne absolutna vrednost izvoza posebno iz Anglije v času konjunktуре. Ravno za Anglijo je izvoz merodajen, ker reagira občutljivo in sigurno na izpremembe konjunktуре in sicer tako, da ga lahko uporabimo za merilo gospodarskega cikla v tej državi, kakor bom še pozneje s številkami dokazal.

Še na drugih gospodarskih poljih se pokaže vpliv druge konjunktурne faze. Povečano investiranje kapitala vpliva na denarni trg s tem, da stavi nanj večje zahteve. Obresti morajo vsled tega rasti vzporedno s kapitalizacijo in sicer iz vzroka, ker potrebuje gospodarstvo v času konjunktуре mnogo več denarja, nego prej. Razen tega pa dajo podjetniki rade volje tudi večje obresti za izposojeni denar, če treba, saj upajo vseeno na visoka obrestovanja novega investiranja z ozirom na dobičkanosne cene in ugodni tržni položaj. Cena denarja pa se določi v vseh državah, ki pridejo tu v poštev, v osrednjih bančnih zavodih kot oficialne obresti in drugič na borzi kot privatni diskont. Privatni diskont in oficialne obresti so merodajne za ceno denarja, po tej se morajo ravnati vsi kapitalisti enega in istega gospodarstva. Zato so obresti denarja najlažje določljivo merilo za gospodarski cikel.

Kako se mora vporablјati to merilo, bom obrazložil kesneje obširno na podlagi obsežne statistike.

S kapitalizacijo se odtegne vedno več denarja osrednjim denarnim zavodom, kjer se je nakopičil tekom slabih gospodarskih časov in se spravlja potom investiranja v promet. V tem času nastane neka difuzija denarja, ki je bil v času depresije naložen v bančnih denarnicah ali pa v predalih zavodov, ki izdajajo bankovce. To difuzijo denarja provzroči okolnost, da morejo podjetniki, ki založijo denar v podjetja, plačati delavce, sirovine, stavbeni material itd., to je vse činitelje novega investiranja. Posebno delavcem izplačane svote se odtegnejo prometu, in preteče več časa, preden se na mezdi izplačani denar zopet povrne

v hitrejši tek, to je v bančni promet. Denar ostane sicer tudi med tem časom v prometu, a zamenja le počasneje lastnika, kar pa ima za gospodarstvo ravno isto posledico, kakor da bi del denarja izginil iz prometa.

Vsled velikih transakcij, ki se dogajajo mnogoštevilno ravno v tem času, zapadejo v plačilo velike svote, ki sicer ne zapustijo niti za trenotek prometa, a obtežijo vendar denarni trg in vplivajo radi tega na visokost obresti.

Radi tega se visoko vzbne diskont v trenutkih, ko zapadejo v plačilo te velike postojanke, kar se zgodi pri sedanjih trgovskih navadah ob vsakokratnem četrletju ($3\frac{1}{2}$, $3\frac{0}{6}$, $3\frac{0}{9}$ $3\frac{1}{12}$).

Pomen visokosti obresti ob četrletjih bomo kesneje raziskovali.

Značilno za drugo dobo (druga faza konjunktura) je, da se dvigne diskont radi investiranja denarja v podjetja, to je radi kapitalizacije. To početje imenujemo imobilizacijo kapitala.

Pri današnjem privatnem gospodarskem sistemu stremi vsak kapitalist za tem, da izvabi vse ugodnosti, katere mu nudi trg. To doseže s tem, da razširi oz. na novo ustanovi podjetje, ne oziraje se na sokapitalista, ki ima ravno isto stremljenje.

Gospodarstvo je popolnoma brez vsakega višjega vodstva; noben urad ne obstoja, ki bi ukazoval, kaj in koliko naj se producira, ki bi gledal strogo na to, da ne nastane nadprodukcija kakega predmeta, ali pa še celo vseh industrijskih produktov. V tem tiči pravi vzrok gospodarskega cikla.

Preglejmo na kratko rezultat razvitka gospodarstva tekom teh dveh faz konjunktura.

Počivanje produktivnih moči je prenehalo popolnoma; vsa podjetja delajo z vsemi močmi. Trg kaže zmožnost, absorbirati vse produkte, ki jih proizvajajo obstoječa produktivna sredstva, in kaže tendenco, da bo vedno več absorbiral, vsled česar nastane mnenje, da bodo našla poleg obstoječih podjetij tudi še druga nanovo ustanovljena dovolj zaposlenosti. Investira se mnogo kapitala posebno v taka podjetja, ki producirajo proizvodna sredstva. Ker živimo v dobi železa in premoga in ker sta ta dva neobhodno potrebna faktorja skoro vseh proizvodnih sredstev, se znatno razširi trg železa in premoga in sicer neprimerno bolj nego vseh drugih gospodarsko uporabnih predmetov.

Z razširjeno produkcijo se dvigajo vzporedno cene vseh gospodarsko važnih, v ogromnih množinah proizvajanih predme-

tov, posebno pa cene proizvajalnih sredstev, med katerimi zavzemata premog in železo prvo mesto.

Denar uporabnih predmetov postaja vedno dražji, seveda le v primeri s ceno korespondentnega letnega časa prejšnjih let; pomanjkanje denarja ob četrletjih, posebno oktobra in decembra postaja vedno bolj občutljivo.

Sledi tretji in zadnji stadij konjunktura. Zlasti pojema ona ekspanzivna moč, ki je bila karakteristična za dva ravnokar pretekla stadija. Uvideva se, da ni mogoče za dolgo v taki progresivni meri širiti produkcijo, kakor dosedaj, a vsak podjetnik hoče uporabiti ugodno priliko, da proda kar največ mogoče produktov po visokih cenah. Nobenemu producentu ne pride na misel, da bi skrčil kvoto svojih produktov, s katero se udeležuje na celotnem gospodarskem trgu, in tako preprečil sicer neizogibno nadprodukcijo.

Tudi v tem stadiju se množi produkcija, posebno proizvajalnih sredstev, železa in premoga, vendar ne več v takih skokih, kakor prej, ampak odstotki prirastka se manjšajo. Ravno v tem stadiju zaznamujejo industrijalne države, ki producirajo v velikih množinah proizvajalna sredstva, rekordne številke glede množine produkcije, posebno železa in premoga.

Še nikdar se ni produciralo toliko, kakor ravno v tem stadiju.

Ravno tako se vzdignejo tudi cene ter dosežejo svoj relativni višek, namreč višek po zadnji depresiji. Omeniti moram, da padajo cene posebno železa v zadnjih desetletjih tako, da ne more doseči cena železa ob času viška konjunktura one minulih konjunktur. Od ene do druge konjunktura pa valovi cena tako, kakor sem ravnokar opisal.

Vkljub temu pa delajo velika železninska podjetja z vedno večjim profitom vsled izpopolnjujoče in izboljšujoče se tehnike. Da bi bila cena premoga ob vsakem prihodnjem višku konjunktura nižja, ni mogoče trditi, ampak ravno nasprotno. Ta tendenca se opazuje posebno v zadnjem desetletju.

Rézultat razvitka konjunktura je v kratkem ta-le: Producira se mnogo več, nego sploh kedaj — posebno železa in premoga, in vkljub tej ogromni pomnožitvi blaga na trgu so cene relativno najvišje.

S tem dejstvom je ovržena ona narodno-gospodarska teorija, ki pravi sicer logično, da morajo pasti cene vsled večje ponudbe. Napačna je ta teorija, ako se razumeva in se mora razumevati

tako, da so tržne cene tedaj najnižje, kadar je največ blaga na trgu. Praksa pa kaže ravno nasprotno: Tedaj so cene najvišje, ko je največ blaga na trgu, in najnižje, kadar se producira in proda najmanj blaga — kakor bomo videli v naslednjem.

Ravno v teh dejstvih, da so namreč cene najvišje ob najbolj polnem trgu, kar provzročuje desorganizacija v današnjem gospodarstvu vključ najvišjim cenam denarja, v tem tiči nesoglasje med posameznimi narodno-gospodarskimi faktorji. To nesoglasje reši kriza.

Značilne za ta stadij so obresti. V teku enega leta se izpremeni mnogokrat diskont in sicer z velikimi skoki. Medtem ko je razlika med najnižjim diskontom (navadno koncem aprila) in najvišjim diskontom (koncem oktobra) v stadiju zapričete konjunktura le majhna, poskoči diskont v času visoke konjunktura tekom pol leta tudi za 3—4%. Sploh je denar relativno jako drag. Sicer bom o ceni denarja podrobneje govoril v prihodnjem odstavku.

III. Kriza.

Ker so se produktivna sredstva tako pomnožila, da so zmožna producirati mnogo več, nego more konsumirati gospodarstvo, je razumljivo, da ne morejo biti zaposlene vse produktivne moči trajno. Skozi nekaj časa, naj si bo tudi eno leto, je zmožen trg absorbirati nekoliko več, nego more gospodarsko koristno uporabiti, a na vsak način mora priti trenotek, ko ostanejo večje množine blaga neprodane in ko ne more sprejeti trg vsega blaga, ki prihaja v pomnoženem številu iz tovarn. Karakteristično je za sedanji ustroj narodnega gospodarstva, da vidijo producenti nadprodukcijo in utesnijo produkcijo šele tedaj, ko je že zdavnaj prekoračena ona množina produktov, ki jo je zmožen absorbirati trg, ne da bi postal prenasičen. Organizacija narodnega gospodarstva ni dospela še tako daleč, da bi se držala strogega proračunjanja, koliko se sme producirati in prodati v izogibo prenapolnjenja trga z blagom v teh neškodljivih mejah. Pri sedanjem gospodarskem ustroju omeji oz. odstrani nadprodukcijo edinole kriza in sicer le začasno.

Stalen spremljevalec in v mnogih slučajih predoznanjavevec krize je visok diskont, in v zvezi z njim težkoča, ki se mora z njo boriti vsak, ki išče na podlagi kredita denar. Denar je raztresen med malimi podjetniki, malimi trgovci, delavci itd.; radi

tega imajo osrednji denarni zavodi jako osušene denarnice. Če se sploh dobi denar, se mora ponuditi mnogo boljše garancije kot prej. Sploh pa je razmeroma jako težko priti do denarja prvič radi tega, ker ga je jako malo, drugič pa tudi iz nezanesljivosti. Zakaj mnogokrat tvorijo začetek krize tudi obsežnejši konkurzi in gospodarski polomi, in znano je, da postane občinstvo sploh nezaupljivo vsled takih pojavov. Kredit je torej jako drag in jako omejen. To ni le eden prvih in najbolj zanesljivih znakov krize, ampak simptom krize.

Teoretično si lahko predstavljamo, da nastane gospodarska kriza, ne da bi denar tako visoko poskočil in ne da bi postal kredit omejen, a ravno krize zadnjih desetletij potrjujejo, da je drag in omejen kredit stalen spremljevalec in simptom krize.

Z neko nestrpnostjo so se ustanavljala v času konjunkturova podjetja, ob krizi misli le malokdo na to, kako bi investirali kapital. Mnogi projekti, ki so nastali v času najvišje konjunkturo, ostanejo nerealizirani vsled prehitelje jih krize. Vsakdo se boji založiti svoj denar v tako podjetje, ki producira, vsakdo gleda na to, kako bi dvignil iz njih denar, najsi bodo še tako solidna, ter ga varno založil v državne papirje, hranilnico ali v bančne zavode.

Radi tega opazimo v času krize velik padeč kurzov borznih papirjev, ker se je izpremenilo prejšnje upanje v visoke dividende, in zatorej vsak stremi, kako bi se znebil teh nezanesljivih papirjev.

O tem bom pozneje obširneje govoril, za sedaj naj le konstatiram, da izumrje ob času krize podjetniški duh, da padajo velike transakcije, kakor izpremenitev privatnih podjetij v akcijske družbe, in da nastane neko splošno nezaupanje v že fundirana podjetja, radi česar odtegnejo kapitalisti kolikor možno denarja podjetništvu ter ga rajši pupilarno varno naložé.

Vsled izoženega trga ne morejo podjetja delati z vsemi produkcijskimi močmi, obdržati cel obrat ter prodati vse na ta način producirano blago. Krize zadnjih desetletij so vedno povzročile, da so morali mnogi podjetniki popolnoma zapreti svoje tovarne ter likvidirati, česar pa ne povzroči samo izožení trg, ampak tudi druge okolnosti: radi tega hočem o likvidacijah in konkurzi sploh še kesneje govoriti. Zanima pa nas tukaj dejstvo, da morajo podjetja vsled krize skrčiti produkcijo ter pustiti nezaposlene neštete produktivne moči. Najprej pa si moramo biti na jasnem,

ali provzroči kriza zmanjšanje produkcije in konsuma produktivnih sredstev, tako da morajo vsa taka podjetja bliskoma skrčiti produkcijo oz. popolnoma ustavi obrat — izvzemši najboljše situirana podjetja ali pa taka, ki so popolnoma neodvisna od krize in konjunktura na primer ona, ki zalagajo edinole vojaštvo — ali pa se ta proces razvija le polagoma, tako da čutijo podjetja močan sunek krize, ki jih pa ne zadene v življenjsko žilo, ampak odyzame prejšnje prosperiranje in elasticiteto ter jim privede suha leta.

Zgodovina kriz nas uči, da je oboje mogoče. Svetovna kriza leta 1873. je provzročila, da so neštete tovarne, posebno z železom in premogom, morale hipoma ustaviti radi pomanjkanja kupcev za blago, producirano v velikih množinah, prav celo produkcijo; druga so jo morala reducirati na minimum. Ravno isti pojav opazujemo ob krizi koncem leta 1907. v Ameriki. Ta znana kriza je provzročila, da so neštete tovarne takoj po izbruhu odslovile velik del svojega delavstva ter skrčile produkcijo na polovico prejšnje. Druga podjetja so ustavila popolnoma svoj obrat. Vse to se je dogodilo v teku nekaterih mesecev.

Ta dva slučaja opravičita zgornjo trditev, da provzroči kriza tuptatam rapidno izoženje trga, vsled česar mora pri našem gospodarskem sistemu nujno slediti tudi rapidno skrčenje produkcije.

Take krize se zovejo akutne.

Večina kriz pa nima tako hudih in ostrih posledic in tudi ne zaobrne s tako elementarno silo gospodarstva, ki je zašlo v času konjunktura na nepravo pot, v pravo strugo. Sicer provzročijo vse krize, tudi one, ki niso akutne, da morajo podjetja, posebno ona z železom in premogom, bliskoma izožiti dosedanjo nemoralno obsežno produkcijo; a vsled tega nastali izpadek ni tako velik, da bi morala podjetja odsloviti kar večje število delavcev, ampak le nekaj odstotkov. Večinoma najdejo podjetniki izhod iz te neprilike na ta način, da miruje podjetje en dan v tednu, ali pa da se dela manj ur na dan kakor normalno; samoobsebi razumljivo je, da popolnoma izpadejo nadure, ki so vsakdanje v času konjunktura.

Produkcija bi padla ob krizi še na mnogo nižji nivo, ako bi ne branila tega protiutež, ki obstoji v tem, da se pogodijo veleodjematelji z veleproducenti že mnogo prej za blago, katero se poslednji zavežejo oddati šele po 6. mesecih ali pa tudi šele po enem letu. Že pred izbruhom krize so sklenjene pogodbe, ki se

realizirajo šele ob času krize. Ta okoliščina zabranjuje kolikor toliko rapidnost omenjenega procesa.

V kratkih besedah lahko rečemo, da kriza povzroči manj rapidno izožitev trga, v prvi vrsti trga z železom in premogom in v zvezi s tem skrčenje produkcije podjetij posebno onih, ki se pečajo s tema dvema predmetoma.

Velika desorganizacija na gospodarskem polju, ki jo povzroči kriza, mora vplivati na vse merodajne faktorje današnjega gospodarskega ustroja. Vzporedno z razširjeno produkcijo so se dvignile cene skoro vseh vrst blaga, posebno pa produkcijskih sredstev; ta razvoj prekine hipoma kriza.

Kurva cen, ki se je dvigala dosedaj vedno višje, izpremeni svojo smer ter se obrne navzdol. Ni sicer mogoče reči, da bi cene vsled tega padca, provzročene po krizi, dospele kar na enkrat na isti nivo, na katerem so se nahajale v začetku gospodarskega cikla, tako da bi v grafični podobi odgovarjal padec cen krajši kateti ležečega pravokotnega trikotja, medtem ko bi označala hipotenuza tega trikotja razvoj cen od početka konjunktura pa do izbruha krize. Vsekakor pa padejo cene hipoma in z velikimi skoki in v večji progresiji, nego se skrči množina produkcije.

Le v slučaju akutne krize padejo cene pod nivo, s katerega so izšle ob zapričeti konjunkturi ravno istega gospodarskega cikla.

Poudarjati moram, da kriza ne tangira z enako vehemenco cene tržnega blaga vseh vrst. Če se razmotrava ves gospodarski razvoj z vidika, da kriza ni nič drugega nego silovita in hipna rešitev nesoglasja med produkcijo in konsumom, kar je provzročila nadprodukcija posebno za reprodukcijo namenjenega blaga, tedaj je odgovor na vprašanje, katero blago postane ceneje, enostaven in se glasi, da morajo trpeti v prvi vrsti provzročitelji krize. To so pa ravno vsi oni predmeti, ki ne služijo direktno konsumu, ampak produkciji. V sedanjem času, v katerem igra železo tako velevažno vlogo posebno v reprodukcijske namene, je naravno, da zadene ravno ta predmet kriza najbolj občutno. Zgodovina kriz potrjuje to trditev, zakaj vsaka dosedanja kriza je bila združena s padcem cen železa ter vseh onih predmetov, v katerih proizvodnjo se uporablja v prvi vrsti železo.

Nikakor pa ne moremo trditi, da bi kriza nujno povzročala padec žitnih cen. Množina žita in radi tega tudi njegova cena sta odvisni od žetve; le v podrejeni vrsti od gospodarskega cikla. Vpliv konjunktura, krize in depresije na cene žita in sploh živil ter direktnemu konsumu namenjenih predmetov izvira iz okolnosti, da so zaposlene v času visoke konjunktura skoraj vse delavske moči, vsled česar se povečajo dohodki širokih mas delavstva, ki so zmožne radi večjega zaslužka nabaviti in povžiti večje množine žita, sladkorja, obleke itd. itd.

Povečanje povpraševanja po teh predmetih mora dvigniti cene. Obratno pa zasluži delavstvo v času krize mnogo manj nego preje. Delavstvo ni več tako močno zaposleno, stotine delavcev ne dobe dela, sploh so zaslužki manjši. Vzporedno z manjšim zaslužkom nastane manjše povpraševanje, čemur morajo nujno slediti nižje cene vseh za konsum širokih mas določenih predmetov.

Vendar je cena vsakovrstnega žita, sladkorja in drugih živil odvisna od žetve in pridelka v taki meri, da je merodajna za naše raziskavanje skoro edinole ta okolnost, tako da lahko izključimo vpliv konjunktura, krize in depresije glede množine konsuma in cene teh predmetov.

Skoro ravno tako neodvisne od gospodarskega cikla so množina konsuma in cene drugih, direktni uporabi človeka namenjenih predmetov, kakor na primer: obleke, obuvala itd.

Značilno je za vsako krizo, da se znatno pomnoži število konkurzov ali pa vsaj denarnih težkoč. Kakor neka predigra je polom kakega večjega podjetja. Naglašati moram, da pridejo tukaj v poštev v prvi vrsti velika podjetja, Ne majhne trgovine, majhne tovarne in obrtniške delavnice, ampak velepodjetja, posebno pa banke so v tem času najbolj izpostavljene nevarnosti konkurza, kar je tudi razumljivo, zakaj ravno velepodjetja občutijo radi njihovega velikanskega obrata najbolj izožitev trga in produkcije ter še mnogo bolj rapidno padanje cen. Mali trgovec železa na primer, ki naročuje blago pri veletržcu in ki prodaja večinoma kmetskemu ljudstvu, še profitira od krize, zakaj cena železa na veletrgu se je znižala, medtem ko mali trgovec ne prodaja ceneje med kmetskim ljudstvom, kamor ne proderejo znaki in posledice krize ali pa so vsaj sunki že onemogli, vsled česar se ne izoži trg malega železninskega trgovca,

in tudi cene ostanejo neizpremenjene ali pa se le neznatno znižajo.

Razen teh podjetij, ki takorekoč direktno povzročijo konjunkturo in krizo, ki morajo tedaj nositi dobrote in slabosti obeh pojavov gospodarskega cikla, pretrese kriza tudi velika bančna podjetja ter jih spravi v stiske. Zakaj tekom zadnjih desetletij so postale banke torišče, okrog katerega se suče vse gospodarsko življenje ali pa vsa visoka financa.

Velike banke se ne pečajo samo s strogo bančnimi posli, ampak ustanavljajo vsakovrstna podjetja, imajo v svojih listnicah akcije različnih akcijskih družb, kupujejo in prodajajo blago, imajo svoje tovarne, rudnike itd. Ravno radi ozke zveze med bankami in celim gospodarskim življenjem mora vplivati vsaka prehitra izprememba v gospodarstvu na banko.

Dobro situirani zavodi sicer niso izpostavljeni nevarnostim konkurza, a morajo uporabiti preventivna sredstva, kakor: visok diskont, omejen kredit, hitro potirjanje dolgov itd., da si tem potom ohranijo dovolj likvidnih sredstev v zadoščenje svojih upnikov. Nesolidne banke pa so gotova žrtev vsake akutne krize, medtem ko jih spravijo že mile krize v velik nered, ki odseva tudi iz letne bilance teh podjetij.

Južnoslovanski spomini.

Spisal † dr. Josip Vošnjak.

I.

Zagreb.

Kateri Slovenec ni rad pohitel v kraljevi Zagreb, da preživi nekaj prijetnih ur v družbi najbližjih nam slovanskih bratov, ki se morajo boriti proti madjarski hegemoniji kakor mi Slovenci proti nemški. Že naši slovanski Ilirci so v svoji idealnosti spoznali najtesnejšo zvezo Hrvatov s Slovenci kot edino rešitev obeh narodnosti. Moj nepozabni, že davno umrli prijatelj dr. Štefan Kočevar v Celju mi je včasih pripovedoval o tistem mladeniškem navdušenju, s katerim so se mladi Slovenci V r a z, R a z-

I ag, Trstenjak, Muršec, Miklošič oprijeli ilirske ideje, ki naj bi združila Slovence in Hrvate v en narod. Bil je tako pogumen, da je l. 1848. sklical tabor v Poljčane, kjer bi Slovenci in Hrvati proklamirali tako združitev — prvi slovenski tabor, kateremu so šele dvajset let pozneje, l. 1868. sledili mnogi po vsem Slovenskem.

Tudi jaz, odkar sem se začel pečati s politiko, sem se zmerom zanimal za hrvatske razmere, saj je Strossmayerjevo ime bilo po Slovenskem tako popularno, kakor recimo Bleiweisovo in Tomanovo. V bližjo dotiko s hrvatskimi rodoljubi sem prihajal le redko, prvokrat v Pragi 1868, ko sem se peljal k polaganju temeljnega kamena narodnega gledališča. Med hrvatskimi zastopniki je bil dr. Mrazovič, najintimnejši prijatelj Strossmayerjev. Takrat je bila hrvatska usoda že določena in dualizem v polnem teku in v polni moči.

Povsem drugi bi bil položaj, ko bi se bili Hrvati l. 1863. odzvali Schmerlingu in svoje zastopnike poslali v dunajski državni zbor. Pa po eni strani so se preveč bali germanizacije — Bahovi huzarji so jim bili še v živem spominu — po drugi strani so jim Madjari ponujali bel list, ki naj nanj zapišejo svoje zahteve, češ, Madjari jim bodo vse izpolnili. No, ko so prišli do krmila, so jim poslali barona Raucha. In če smo Slovenci poprej pričakovali kake podpore od Hrvatov, so se ti zdaj morali boriti za lastno kožo. L. 1868. sem dr. Mrazoviču izrekel svoje začudenje, da ni hujšega odpora proti Rauchu, pa je moral priznati, da masa naroda životari v temi in nezavednosti, omikanci pa se pulijo za javne službe.

Prof. Francelj v Varaždinu, poljčanski rojak, s katerim sem se v šestdesetih letih, ko je prišel na počitnice v Poljčane, večkrat menil o hrvatskih razmerah, je spoznal za najbolj potrebno, da se kaj stori za pouk kmetskega ljudstva. In začel je res izdajati list, če se ne motim »Seljski prijatelj«, ki je donášal v preprosti besedi za kmetijstvo poučne spise.

Tudi jaz sem se večkrat peljal v Zagreb, kjer sem imel nekatere znance, štajerske rojake, med njimi sta mi stala najbližje dr. Kopač in dr. Fon. Pri teh sem se zmerom najprej zglašil, kadar sem prišel v Zagreb, in marsikaj pozvedel o hrvatskih razmerah, pa malokdaj kaj razveseljivega. Dr. Kopač je bil moj štajerski rojak, Žalčan, ki se je po končanih juridičnih študijah naselil kot odvetnik v Zagrebu in si kmalu pridobil dobro

klientelo. V osemdesetih letih je bila njegova pisarna ena najbolj slovečih. Sezidal si je po svojem vkusu hišo v neki postranski ulici z vrtom za njo, v katerem sem videl njegovega edinega sinčka v opankah letati in skakati. Ljubezniva, vzorna gospa mu je vodila gospodarstvo in vzrejala dve lepi hčerki. In tako je živel v prav prijetnih razmerah, razveselil se je prihoda štajerskih rojakov, in morali smo pri njem obedovati. Postregel nam je z vinom iz lastnega vinograda, ki ga je imel tam nekje blizu Karlovca.

Ko sem se z drjem. K. Bleiweisom enkrat pripeljal v Zagreb, da si ogledamo deželno umobolnico na Stenjevcu — tačas smo delali načrte za razširjenje umobolnice na Studencu pri Ljubljani — je povabil dr. Kopač z nami tudi svojega prijatelja drja. Fona, primarija na kirurgičnem oddelku bolnice usmiljenih bratov v Zagrebu. Poznal sem malo tako živahnih, duhovitih, dovtipnih mož, kakršen je bil dr. Fon. Kot spreten kirurški operater je slovel po vsej Hrvatski, ter so na njegov oddelek silili bolniki iz cele dežele, pa niso našli prostora v stari, silno ubožno napravljeni bolnici. To je tudi peklo drja. Fona, ker še prave operacijske sobe, urejene po aseptičnih pravilih, v bolnici imel ni. Vsako leto se je za več tednov peljal na Dunaj in se tam na kirurški kliniki prof. Alberta, čigar učenec je bil, informiral o napredkih v tej stroki zdravilstva, ki pač najbolj napreduje. Vrnivši se v Zagreb, se je še bolj žalostil, ko so se vkljub njegovim prošnjam in njegovemu priganjanju usmiljeni bratje branili vsakih večjih stroškov za kirurški oddelek. Sprl se je pogostokrat z njimi in končno so ga vsi ti nedostatki duševno tako potrli, da se mu je zmračil um in je v devetdesetih letih, živeč od majhne deželne pokojnine in oskrbovan od svoje žene, ki pa ni imela otrok, izdihnil izmučeno svojo dušo. Leta 1885. pa, ko sva ga z drjem. K. Bleiweisom posetila, je bil čil in poln živahnosti in je nama pripovedoval, kaj je zopet novega videl to leto pri prof. Albertu, in se bridko pritoževal, da so mu roke na vse strani vezane. No, opoldne pri drju. Kopaču je pozabil na vse te sitnosti in naju kar obsipal z dovtipi in šalami. Nismo si mogli misliti, da bo tako žalostno končalo njegovo življenje. L. 1889. se je pripeljal dr. Kopač nekega dne poletu v Ljubljano in me poiskal, da ga spremim k njegovemu staremu prijatelju in sošolcu drju. Poklukarju, ki je bil tačas že kranjski deželni glavar, a je bival s svojo rodbino v poletnem času na Dobrovi, kjer je imel lepo vilo. To

se vé, da sva bila tam dobro sprejeta in pogoščena. Kopač in Poklukar sta bila tačas v krepkih moških letih, a zdaj, ko to pišem (september 1911), oba že davno krije črna zemlja.

V Zagrebu je tačas bil še en slovenski odvetnik, dr. Vidrič, s katerim sem bil tudi znan. Imel je svoj vinograd prav tik mesta in me je povabil, da sem si ogledal njegove ameriške nasade, ki so bili tačas med prvimi na Hrvatskem. Ko sva se vrnila skozi staro mesto, je kazal na neko nizko hišo in šepetal: »Poglej, v tej hiši stanuje tisti Miškatović.« Miškatović, Rauchov žurnalistični faktotum, je bil tačas od narodnih ljudi najbolj vražena oseba. Bil je katoliški duhovnik, pa se je malo menil za svoj duhovniški stan. Pero je imel izredno spretno.

Še dveh posetov v Zagrebu se spominjam:

Praznovali so hrvatski rodoljubi Strossmayerjevo petdesetletnico. Kot zastopnika Slovencev sva se peljala na to slavnost dr. Zarnik in jaz. Slavnost se je vršila pri baronu Vraniczanyju, kjer je v vrtnem paviljonu škof Strossmayer sprejemal čestitke. Ko sva prišla z Zarnikom na vrsto, je slavni južnoslovanski mecen izrekel svoje posebno veselje, da se ga tudi mi Slovenci spominjamo. Povabil naju je, da naj ga prideva posetit v njegovi stolici, Djakovu, in jaz sem se res nekolikokrat namenil na to pot, pa je zmerom kaj prišlo vmes, odlagal sem in odlagal in tako nisem več videl Strossmayerja in ne Djakova. Zvečer tistega dne nas je baron Vraniczany vse skupaj povabil na večerjo in on in njegova krasna mlada gospa sta pazila, da se nam je dobro streglo. Baron je bil lep mož, le žal, da je bil gluhi in za pogovor nesposoben. Vrstile so se napitnice, in tudi Zarnik je svojo povedal, pa tačas ne prav srečno, ker se je nekako obdrgnil ob hrvatsko aristokracijo, ki se premalo briga za narod, kar so mu navzoči aristokrati zamerili.

In zopet sem se v devetdesetih letih peljal v Zagreb, da si ogledam poljedelsko razstavo, ki jo je priredilo kmetijsko društvo, oziroma nje tajnik Kuralt, ki me je tudi vodil po razstavi. Videl sem, da so veleposestniki zelo napredovali posebno z živinorejo, zakaj tako velikanskih volov, pravih slonov, kakor so tam bili na ogled, sem videl le malokedaj. Nemilo pa me je dirnilo, ko sem slišal iz ust hrvatske inteligence, zlasti krasnega spola, toliko nemškega žlobudranja, da še v Ljubljani ne toliko. Upam, da je Zagreb zdaj že bolj naroden in da tudi v jezikovnem oziru kaže, da je res stolica hrvatskega in ne tujega naroda.

II.

Vstaja balkanskih Slovanov 1875—1878 in Slovenci.

Leto 1878. bo zmerom ostalo z zlatimi črkami zapisano v zgodovini Slovanstva. To leto se je končala krvava vojska zmagovito za Ruse, ki so hiteli svojim slovanskim bratom na Balkanu na pomoč in jih osvobodili turškega trinoštva, pod katerim so stoletja vzdihovali. Osvobojeni so bili Bolgari in si ustanovili svojo lastno državo, Srbija je postala kraljestvo, Črna gora je dobila pristop do morja in Srbo-Hrvati v Bosni in Hercegovini so bili priklopljeni Avstriji, tačas začasno, a trideset let pozneje, l. 1908. definitivno. Tudi mi Slovenci smo z največjo napetostjo sledili dogodkom na Balkanu; čutili smo, da balkanske zmage okrepé tudi naš narodni položaj. Zato smo se zavzeli in smo slovenski poslanci tudi v državnem zboru zagovarjali nemudno prodiranje naše armade v Bosno in Hercegovino, in sem jaz v nekem govoru napadel vnanjega ministra grofa Andrassyja.

Slovenci pa svojega sočutja do južnoslovanskih bratov nismo pokazali samo z besedami, temveč tudi dejanjski, v kolikor so pač dopuščale naše skromne moči. Nabirali smo denar za stradajočo rajo, ki je pred turškimi silovitostimi pobegnila preko Save na avstrijska tla, pošiljali smo obleko, plašče za bojujoče se vstaše, ki se jim je pridružilo tudi nekaj slovenskih prostovoljcev, in celo smodnik smo vtihotapili v Zagreb.

Ker so to tudi za Slovence imenitno dobo naši zgodovinarji v svojih učenih razpravah (n. pr. v Bleiweisovem zborniku) popolnoma prezrli in se obširno bavili le z našimi domačimi političnimi in jezikovnimi praskami, hočem tu podati nekatere spomine na tiste burne čase, ko smo s trepetajočim srcem slišali o prvih neuspehah ruske armade in končno vendar dočakali vesele dneve njenega nevzdržnega prodiranja po turških tleh pred vrata carigrajska.

Odkar so si Turki v XIV. in XV. veku podjarmili ves balkanski poluotok, so se krščanski prebivavci mnogokrat vzdignili proti svojim trinogom, pa vselej so bili pobiti od turške armade in so padli še v hujše robstvo. Posebno l. 1848. in 1849. je v Bosni vzplamtela vstaja, ki jo je zadušil Omerpaša, požigajoč vasi in moreč ljudi. Vstaši so pobegnili na gore in v nedostopne hoste, odkoder so kot hajduki napadali turške čete.

Leta 1875. pa so se tako pomnožili in okrepčali, da je v Bosni in Hercegovini na vseh concih in krajih začelo vstaško gibanje, ki so ga izkušali Turki po stari navadi zadušiti z ognjem in mečem. Pa vstaja se je zmerom bolj širila in poletu 1876 segala že tudi na Bolgarsko.

Ko je l. 1875. izbruhnila v Bosni in Hercegovini vstaja, so različni Turki po svoji stari navadi požigali vasi in morili stare in mlade. V groznem strahu je zbežalo na tisoče in tisoče ljudi na avstrijska tla, da si rešijo vsaj golo življenje. Število teh krščanskih beguncev je narastlo do jeseni do sto tisoč. Vsej tej sestradani množici je bilo preskrbeti hrano, tudi obleke in odeje za zimo. In tu se je pokazalo, da kri res ni voda, Hrvati in Srbi so hiteli na pomoč svojim nesrečnim bratom in tudi Slovenci smo pomagali, kar se je dalo. Središče vsej tej akciji pa je bil **Z a g r e b**.

Ko so spomladi 1875. l. došle prve vesti, da so se v Bosni in Hercegovini vzdignili kmetje, se organizirali v vstaških četah in napadali turške posadke, smo tudi mi Slovenci z napetostjo sledili dogodkom, zakaj čutili smo, da se bliža zgodovinski dogodek, ko se vendar enkrat osvobodé naši bratje na jugu. To smo tem gotoveje pričakovali, ker se je Srbija začela oboroževati in ker je po mogočni Rusiji slavjanofilska stranka razvijala silno agitacijo v pomoč Slovanom, od Turkov neusmiljeno tlačeni. Še huje so nas razburjale dan za dnevom prihajajoče vesti, kako grozovito so Turki začeli divjati, požigati vasi in moriti prebivavce. Na tisoče nesrečne raje je bežalo na avstrijska tla, ki jo je bilo preskrbeti vsaj z najpotrebnejšo hrano.

V **Z a g r e b u** se je ustanovil odbor, ki je nabiral darove v denarju, obleki, hrani in podpiral tudi vstaške čete. V tem odboru je bil tudi dr. Kopač.

In zdaj smo se zgenili tudi mi Slovenci. Z Jurčičem in drjem. Zarnikom sva povabila več gospodov na posvetovanje, pri katerem smo sklenili, nabirati milodare za pribegle Hercegovince in Bošnjake. Obrnili smo se meseca avgusta do deželne vlade, da nam dovoli tako nabiranje, in ko nas je obvestila, da smemo nabirati, smo se začetkom septembra 1875. konstituirali kot odbor rodoljubov. Za predsednika smo izvolili I. N. Horaka, blagajništvo sem pa prevzel jaz. Objavili smo oklic, in doneski so začeli pritekati iz vseh strani Slovenije. Po naši iniciativi se

je tudi v Trstu sestavil pododbor, kateremu je stal na čelu Fran Kalister.

Stopili smo v zvezo z zagrebškim odborom, v čigar imenu mi je dopisoval dr. Kopač. On mi je naznanjal želje zagrebškega odbora in me obveščal o vseh važnejših dogodkih. In začeli so tudi iz Slovenskega odhajati mladi navdušeni ljudje, da se pridružijo vstašem v boju proti Turkom.

Najiminitnejši slovenski prostovoljec je bil Miroslav Hubmaier. Bil je stavec, in ko je izbruhnila vstaja, se je peljal v Dalmacijo in se na hercegovinski meji pridružil neki vstaški četi, ki je oblegala od Turkov zasedeno trdnjavo Trebinje. V tisti kraj je prišel dopisnik dunajskega lista in telegrafično poročal svojemu listu o predrznem napadu Hubmaierjevem na trdnjavo. Bližal se ji je z vrečo dinamita, ki jo je položil pod vzhodno trdnjavo. Dasi so Turki po njem streljali, se je vendar srečno umeknil nazaj v vstaški tabor. Dinamit se je res užgal, da bi bil pa trdnjavo poškodoval, o tem ni bilo slišati. Potem se je pridružil srbski vojski in ostal na Srbskem; po rimsko-turški vojski pa je neki bil dlje časa na Rumunskem in se končno preselil v Sarajevo, kjer je l. 1910. umrl v ubožnih razmerah.

Iz Ljubljane so šli meseca avgusta trije mladi ljudje, katerim sem dal za vožnjo do Zagreba — med njimi neki Merlak, sin ljubljanskega uradnika. Teden dni pozneje mi piše dr. Kopač, da je poslal vse tri naprej na mejo k vstašem, da so že bili zapleteni v boj in da so Turki ranjenemu Merlaku odrezali glavo. No vest se ni uresničila, in mož se je pozimi vrnil v Ljubljano s celo glavo.

Sploh so se oglašali razni ljudje, da jih pošljemo k vstašem. Prišel je neki Čeh, da je na potu v Trst in odtod v Hercegovino. Vprašam ga, kaj da je. »Krojač.« — »Ali znate streljati?« — »Sem doslužil vojake.« Poslal sem ga tržaškemu pododboru. Če je res kdaj videl Turka, ne vem. Oglasil se je pri meni neki Tirolec, kakih 40 let star mož. Kot katolik — je rekel — ne more mirno gledati, kako Turki moré kristijane. Jaz sem mu odgovarjal, ker mu vsled neznanja jezika pač ne bo mogoče tam izhajati. Ker pa le ni odnehal, sem mu dal za pot do Zagreba. Da bi res bil prišel tja, mi ni bilo sporočeno, pač pa sem dobil čez nekaj tednov s Tirolskega pismo, v katerem ta tirolski katolik zahteva, da mu naj nemudoma pošljem 20 gold. za potne stroške, ker se je vrnil domov. Če ne ugodim njegovi zahtevi,

me bo vladi naznanil, da sem »Falschwerber«, ker nabiram vojake. Pismo sem vrgel v koš, in mož se ni več oglasil. Odslej tudi nisem več pošiljal prostovoljcev, ker mi je dr. Kopač naznanil, da takih ljudi je tam dovolj, a manjka jim orožja, smodnika in obleke.

»Če bi mogel poslati kaj smodnika?« me je vprašal dr. Kopač. Smodnik se je dal dobiti v Ljubljani, pa kako ga ekspeđirati. Tu sem srečal na Poljanah stavbenega podjetnika Kubelko, vrlega Čeha, ki je bil v zvezi z Zagrebom. Kako bi spravil smodnik v Zagreb?

»Prav lahko, jaz pošiljam zmerom tja cement in dam lahko v sredo soda med cement vrečo smodnika.« Peljal sem se takoj na mitnico ob dolejnjski cesti, kjer je bila zaloga smodnika. Mož se je silno začudil in si ni upal toliko smodnika prodati. Pa ko mu povem, da se bo ta smodnik sprožil na Turke, mi je brž napolnil vrečo, ki jo je potem Kubelka poslal v cementnem sodu drju. Kopaču. Zvršil sem še eno tako pošiljatev, potem pa sem moral na Dunaj v državni zbor.

Dr. Kopač mi je pisal v jeseni, da zdaj, ko noči postajajo hladnejše, ne zadostujejo pribeglim obleke, posebno pa pogrešajo vstaši plaščev. Nabirati smo začeli stare obleke in jih odpošiljati. Zaradi plaščev sem šel v trgovino Turka, ki je bil tudi v našem odboru. Izbrali smo sivkasto sukno in dali narediti kakih petdeset vojaških plaščev, ki sem jih poslal v Zagreb. Ko sem se odpeljal na Dunaj, sem blagajniški ostanek, menda kakih 1900 gold. izročil predsedniku Horaku, ki je ta znesek poslal zagrebškemu odboru.

V kratki dobi tridesetih let so južni Slovani na kulturnem in gospodarskem polju napredovali, kakor poprej v mnogih stoletjih ne. Na Balkanu so zdaj tri krepko se razvijajoča slovanska kraljestva: Bolgarija, Srbija in Črna gora, in upati je, da se končno osvobodé tudi macedonski Slovani. Bosna in Hercegovina sta priklopljeni naši Avstriji, in južni Slovani: Slovenci, Hrvati in Srbi, čimdalje bolj vezani med seboj, tvorijo v Avstriji tako mogočno južnoslovansko skupino, da bo morala ž njo računati vsaka avstrijska vlada. Mi Slovenci pa, ki smo najbolj izpostavljeni pritisku od severnih sosedov, najdemo v svojih južnoslovanskih bratih krepko zaslombo v boju za svoje narodne pravice.

Visole, v oktobru 1911.

Angleška knjiga o južnih Slovanih. *)

Spominjam se besed, ki sem jih čul onkraj avstrijske meje v Nemčiji iz ust nemškega znanstvenika slavnega imena in skoraj diktatorskega vpliva na disciplino, katere najznačilnejši zastopnik je bil. »Kaj pa Slovenci?« je vprašal, ko smo bili sredi pogovora o Avstriji in njenih neverjetnostih. »O teh se nič ne čuje, preponižni so. Kdor hoče priti do veljave, ta ne sme biti tih in skromen.« O nekem znanem slovenskem politiku so si bili njegovi nasprotniki izmislili bajko, da je izustil besede: Bobnati je treba. Dotičnik je bil na tej stvari povsem nedolžen, drugi je izrekel te besede, ne on. Bodimo odkritosrčni: V teh besedah, ki se glasijo tako bahato in parvenijsko, tiči vendar neko jedro, ki je važno za celotno narodno stremljenje.

Vsak, posebno majhen narod, ki mu vnanji činitelji onemogočajo svoboden nemoten razvoj, izkuša seznanjati mednarodno občinstvo s svojim položajem, pridobitvami in krivicami, ki se mu godijo. Čim spretneje more kakšen narod v tujini propagirati svoje težnje, tem lažje si bo priboril oni prepotrebni ugled in zanimanje. V preteklosti so Poljaki in Italijani s posebno vnemo izkušali pridobiti zase evropsko javno mnenje. To, kar je bilo v preteklosti potrebno, je danes nekaj neobhodnega, naravnost eksistenčno vprašanje. V najnovejšem času se je Fincem posrečilo, da se je začela ž njimi baviti evropska javnost. morebiti v večji meri ko zaslužujejo. Predpogoj njih uspehov pa je bilo na vsak način spretno zasnovano publicistično delo. Taka publicistična akcija v korist kateremukoli narodu, ki je prikrajšan in ki mu je onemogočen naroden razvoj, je v sedanosti, ko se je razvilo neko internacionalno javno mnenje, bolj potrebna ko v preteklosti.

Današnji publicisti, ki si stavljajo nalogo proučevati politične razmere tujih narodov, ne čepijo za pisalno mizo pred kupom knjig, ampak potujejo. Ta tip potujočih publicistov je ustvarila pravzaprav pariška »Svobodna šola političnih znanosti«, katere učitelji so izdali svojim učencem parolo: »Ako hočete proučevati politično stanje kake dežele, potujte tja, stopite v dotiko z državniki, politiki, zastopniki vseh stanov, zbirajte socialna dejstva,

*) Seton-Watson: The southern slav question and the Habsburg Monarchy, str. 454. London. Constable and Co. Ltd. 1911.

in ta dejstva naj bodo gradivo za knjigo, ki naj informira evropsko javnost o kakem perečem problemu.« Tako je nastala cela generacija publicistov, ki so se izšolali na pariški »Šoli« in so tekom svojega pisateljskega delovanja izdatno obogatili publicistično literaturo s spisi, ki so vzeti naravnost iz življenja. Ti publicisti novega kova hitijo v ekspresnem vlaku v tuje države, katerim hočejo posvečati svoje študije, in tam pogumno začnejo z nabiranjem gradiva. Prepogosto francoski publicisti niti ne poznajo jezika dežele, ki hočejo o nji pozneje pisati. In vendar se jim posreči na občudovanja vreden način sestaviti celotno socialno sliko dotične dežele.

Seton-Watson — Scotus Viator — ne pripada francoski publicistični šoli, pa vendar se ravna v precejšnji meri po njenih načelih. Tudi on je živel v deželi, o kateri piše, tudi on je občeval z najmarkantnejšimi osebnostmi Hrvatske. Pa v vidni meri zanemarija študij gospodarskih dejstev. V tem oziru nima nič sorodnega s Francozom Gabrielom Loius-Jaray-em, ki je v svoji knjigi o Ogrski, ki je izšla pred par leti, upošteval in proučeval zlasti gospodarska in socialna dejstva. Watson ni naroden gospodar. Mnogo večje zanimanje kaže za politično življenje vobče ko pa za gospodarske temelje dežele. Ogrski problem pa tudi Louis Jaray presoja povsem drugače nego Watson, prvi s hladnim razumom, mirno, s svojega statistično-socialnega stališča, Watson pa strastno, neizprosno, strogo politično.

Prav po angleško praktični so geografski in statistični podatki, ki tvorijo uvod k Watsonovemu spisu. Južni Slovani so mu »geografski pojem«, ravno tako kakor je bila Metternichu Italija geografski pojem. Najsevernejša točka južnoslovanskega ozemlja mu je Cilli (?). Sploh je značilno, da Watson rabi mesto slovenskih imen za slovenska mesta izključno nemške izraze, dočim so hrvatska geografska imena navedena v povsem pravilnem hrvatskem pravopisu. Kakšna doslednost je to? Ako zaslužijo Hrvati, da upošteva pisatelj njih narodna geografska imena, pač ne gre to odrekati Slovencem.

Kar začetkoma se opravičuje Watson, zakaj ne razpravlja o Slovencih. Južnoslovansko vprašanje brez Slovencev? *Difficile est satyram non scribere*. Že to dejstvo dokazuje, da je Watsonovo delo nekoliko ozkosrčno zasnovano in da avtor danes še nima enotnega vpogleda v celotno skupino južnoslovanskih razmer. S polemikami proti Madjarom se ne rešuje južnoslovan.

problema. V trenutku pa, ko bi bil Watson segel globokeje, bi ne mogel preko Slovencev preiti na dnevni red. Ker si je pa stavil bližje polemične smotre, ne da bi bil odkril jedra in bistva južnoslovanskega problema — ta ne obstaja edinole v borbi proti Madjarom, ampak v točnem pojmovanju medsebojnega razmerja in občne kulturno-socialne stopnje raznih južno-slovanskih narodnosti — je bilo mogoče, da je stisnil Slovence na zadnje mesto, o njih govori v par stavkih. Z nekaj besedami odpravlja Slovence: »Nimajo svoje lastne zgodovine; njih glas ne more biti odločilen niti pri tej, niti pri oni rešitvi problema; odločilni razlogi stratežičnega in geografskega značaja pač onemogočajo, da bi bili spojeni z združeno južno-slovansko državo bližnje bodočnosti.« Kar se tiče takozvane »zgodovine«, je pač Watsonova trditev precej banalna. V današnjih demokratičnih časih pomenja prav malo tista slavna zgodovina velikih državnih akcij. Watson bi moral vendar nekoliko bolj moderno gledati na predmet, ki ga proučuje. Kar se pa tiče trditve, da Slovenci ne prihajajo v poštev, bi si pa vendar dovolili vprašanje, ali je Watsonu neznano, da imajo Slovenci, kar se tiče kulturnega razvoja in omike svojih mas, brez dvoma primat med južnimi Slovani! V politiki pa zmagujejo in so najvplivnejši v kulturi in socialnem življenju zgoščene vrednote. In stratežični položaj slovenskih dežel bi ne dopuščal, da bi Slovincem bilo mogoče samostalnejše državno življenje, nego živijo danes? Watson smatra trializem za državno formacijo, ki naj ščiti habsburške dinastične in državne interese. Stratežični značaj slovenskih dežel bi pa bil po Watsonovem mnenju brez pomena za takšen državni organizem. Avtor dela račun brez krčmarja. Njegov trializem visi nekako v zraku, kakor da bi ne imeli Italijani in Nemci svoje vnanje politike. Južnoslovanski problem je pa v najožji zvezi z vprašanji velike vnanje politike. Ako se to uvažuje, potem se pride, kar se tiče stratežičnega položaja Slovencev, do nekoliko drugega rezultata.

Predpogoj vseh izvajanj Watsonovih je, da je smatrati srbo-hrvatsko edinstvo za centralni problem slovanskega juga. Danes je že zmagala misel narodnega edinstva, in ni je sile, ki bi jo mogla uničiti. Pa odkar je še celo Khuen-Hédérvary proglasil dejstvo tega edinstva v ogrsko-hrvatskem državnem zboru, ni to več politični aksiom, ki bi mu bilo treba šele priboriti zmago. Brezdvomno je seveda, da je popolna realizacija te misli silno važna za bodočnost. Misel, da so Hrvati in Srbi en narod, ni pa

še zmagala v slovenski politični javnosti, v kolikor je ta odvisna od izvestne strankarske organizacije.

O Hrvatih in Srbih pravi Watson, da je dal kulturni vpliv Rima in Carigrada enotnemu narodu dvojen značaj. Zdi se mu, da se to, kar je bilo v preteklosti pravo prokletstvo, izpremeni v bodočnosti v višjo in bolj imenitno »unitas in diversitate«. Nehote se pa nam vsiljuje neko usodepolno vprašanje. Kako je mogoče govoriti o hrvatsko-srbski skupnosti, ako so Srbi onkraj Drine res v političnem oziru tako nesposoben živelj, kakor jih slika Watson, ki misli menda, da edino Hrvatom pripada državnotvorna vloga. Vsega vpoštevanja je vredna avtorjeva misel, da se je po aneksiji južnoslovansko politično težišče pomaknilo na sever v Zagreb, pa vendar se zdi, da Watson vendar prehudo obsoja srbski narodni značaj.

Pričujoča knjiga je pravzaprav knjiga o Hrvatski. Per nefas se imenuje spis »južnoslovansko vprašanje«. Nekoliko umetna je razlaga, ki nam jo daje avtor. Misli, da ni mogoče rešiti južnoslovanskega vprašanja, ne da bi prej prišlo do sprave med Hrvati in Srbi, ne da bi se poprej smatrali za en narod, za eno narodno enoto. Radi tega se bavi njegova knjiga s Hrvatsko, kjer je srbo-hrvatsko edinstvo najbolj pereče vprašanje. Istina je, da je srbo-hrvatska sloga eden glavnih predpogojev za uspešno nadaljevanje preporoda južnih Slovanov.

Prav poučno je prikazal Watson v ostro očrtanih konturah zgodovinski razvoj Hrvatske in Vojvodine. Tujina se bo gotovo začela zanimati za hrvatsko preteklost, ako se posreči tujim avtorjem na tak lep in zanimiv način esejistično prikazati dejstva preteklosti, kakor je to storil angleški avtor. Kratko in jedrnato nam predočuje Watson najvažnejše činjenice hrvatskega političnega razvoja; vpleteno je vse polno značilnih opazek, epizod in anekdot; in v vsem tem je vendar mnogo pristnega jedra. Na petnajstih straneh podaja avtor zgodovino Hrvatske do l. 1849., v drugem poglavju se peča z ogrskimi in hrvatskimi Srbi, ne ozirajoč se na Srbe v Kraljevini. Potem je popisana v tretjem poglavju doba do l. 1868. Nadalje je eno celo poglavje posvečeno hrvatsko-ogrski nagodbi. Peto poglavje podaja hrvatsko politično zgodovino do l. 1905. Dve poglavji sta posvečeni kulturnemu razvoju. Izredno zanimivo je poglavje o reški resoluciji in njenih posledicah. Ostali del knjige pa obsega aneksijo, veleizdajni in Friedjungov proces, a zdi se mi, da je ta del knjige mnogo

preveč obširen, natančen in minuciozen. Zaključni poglavji sta: Madjarska železnična politika in poglavje problema srbo-hrvatskega edinstva. Na vsak način jako pestro nanizana vsebina, v svoji precejšnji nesistematičnosti pristno angleška knjiga.

Grajati bi bilo morebiti, da hrvatski narodni prepoved ni prikazan s isto intimnostjo, z onim notranjim čuvstvom, ki ga zasluži vsako tako gibanje. Pa Angležu je težko prodreti v socialni in kulturni značaj takega pokreta. Poglavje o hrvatski literaturi je v tej zvezi povsem nepotrebno, ker se more avtor baviti s tem predmetom samo diletantski in se pač ne more kosati s proizvodi naših literarnih kritikov.

Kar se tiče hrvatsko-ogrske nagodbe in njene veljavnosti, je avtor mnenja, da sloni ona na jako dvomljivih pravnih temeljih. Watson je vobče pristaš naziranj koalicije, pa kar se tega tiče, se vjema s pravaši.

Kabinetni vzorci, kako je treba slikati ljudi in njih značaj, so Watsonovi portreti imenitnih hrvatskih državnikov. Strossmayer, Rauch, Khuen-Hédervary in drugi so slikani s fino roko in velikim psihološkim darom, nikjer ni preveč sence, nikjer preveč svetlobe, pravi miniaturni umotvori.

Poglavje o reški resoluciji je eno najboljših. Prizori, ki se vrstijo v dramatičnem stopnjevanju, so polni živahnega življenja. To je lep kos poluminule moderne zgodovine, ki se odkriva pred našimi očmi. Avtor ne soglaša z reško resolucijo. »Sanjali so o južnoslovanskem milieniju s čudno mešanico naivnosti in slabosti, vzvišenega idealizma in političnega cinizma v srcu.« (str. 145.) Reška resolucija je bila smela gaskonjerija. Kakšne politične posledice bo imela, tega pač niso slutili njeni očetje. Škodovala in koristila je, kakor dvorezen meč. Hrvatsko-srbska sloga je bila lep sad te politične akcije. Privedla je k uspehu v notranji hrvatski politiki, saj bi brez nje ne bilo takozvane »narodne vlade« koalicije; pa obenem je bila južnim Slovanom v škodo, ker je povsem skalila njih razmerje do dinastije. Med prilogami se nahaja angleški prevod reške in zadrške resolucije, ki sta pač važna dokumenta južnoslovanske politike modernega časa. Reška resolucija je bila sklenjena 4. oktobra, zadrška pa 17. oktobra l. 1905. Zadrška resolucija pomenja spravo med Hrvati in Srbi. Nekoliko naivno je sicer pričakovanje, da bo madjarska koalicija odslej nemadjarske narode na Ogrskem podpirala in jim zagotovila njih kulturno eksistenco in razvoj. Dubrovniški župan,

dr. Pero Čingrija je na to 14. oktobra 1905 izjavil v dalmatinskem deželnem zboru v imenu hrvatske stranke, da dalmatinski Hrvati in Srbi smatrajo Hrvate in Srbe za en narod. Izjava Pera Čingrije je na vsak način zanimiv, važen in krasno stiliziran sodoben političen dokument.

Avtor, ki je navdušen pristaš srbo-hrvatskega edinstva, graja z ostrimi besedami izrastke srbskega državnega življenja. Vele-srbske ideje se mu zdijo blaznosti. Politična fantazija Srbov ne pozna mej; »pomanjkanje ravnotežja je pri njih zvezano z ne-urejeno vero v svojo bodočnost, niso pa pripravljeni biti kovači svoje usode.« »Med srbskimi političarji v Bosni sem naletel na jako razširjeno mnenje, da srbska armada, uprava in pravosodstvo, visoko nadkričuje avstrijske institucije. Mislim, da je to jako komično mnenje, ki jemlje njega pristašem vso pravico, da bi jih smatrali za resne politike.« (str. 301.) Edinole slabotna politika Avstro-Ogrske izza dni Andrassyja do nastopa barona Aehrenthala je bila povod, da si mislijo balkanski Slovani, da Avstrija ni več resen nasprotnik. Važen opomin iz ust angleškega publicista, ki ne najde dovolj ostrih besed, da bi ožigosal velesrbsko idejo. Politično organizacijo Srbije imenuje sramotno slabo. Ambicije in velike besede nadomeščajo vsako stremljenje po realizaciji takih smotrov. (str. 163.) Nemogoče se zdi Angležu simpatizirati z velesrbskimi aspiracijami, »katerih zmaga bi pomenjala poraz evropske kulture, ki jo zastopati v južno-vzhodni Evropi je naloga mnogoplemenske dualistične monarhije.« (Uvod str. IX.) To pomenja popolno odklanjanje srbskih političnih teženj, te besede so ostre in vničujejoče, in je treba biti radovednim, kako bodo vplivale na angleško javno mnenje, ki je doslej tako dosledno škodovalo avstrijskim težnjam v vnanji politiki. Pa o Watsonovih besedah naj premišljujejo tudi avstrijski Slovani, predvsem Čehi.

»Er sah (die Besten Österreichs) verdorren am Felsgrund des Unglaubens an eine bessere Zeit.« To so Bartscheve besede, ki jih citira angleški publicist, ne da bi se zavedal, kako se je ta nemški pisatelj izpremenil iz odkritega in vdanega Avstrijca v vsenemškega kričača najhujše vrste. Lep je Watsonov optimizem, njegova vera v Avstrijo, njeno silo in bodočnost. Pa politična realnost je kruta, prekruta. Avtor imenuje vprašanje enote srbo-hrvatskega naroda odličen problem habsburške monarhije. V južnoslovanskem vprašanju je ključ za vso avstrijsko vnanjo

in notranjo politiko. Iz slovenskega socialističnega tabora se je čul nedavno glas, da tisto forsiranje južnoslovanstva je le veliko pretiravanje, zakaj politično težišče je vedno tam, kjer je več kulture in gospodarstva. Gotovo je visoko razvito kulturno in gospodarsko življenje ena najsilnejših gonilnih sil, ki ustvarjajo političen vpliv. Vendar ne pozabimo, da so mnogokrat tudi one dežele odločilne, ki jim bo šele politič. uspeh ustvaril ekonomsko blagostanje. Ako bi bil že omenjeni aksiom pravilen, bi bila Avstrija čisto korektno in politično nastopala, ker je iskala vedno težišče v visokorazvitih deželah na nemškem severu, dočim je zanemarjala svoje stike z jugom, kjer ni bilo denarja, ne civilizacije, ne industrije, ampak precejšnje barbarstvo. Velika umetnost v politiki je, ugeniti speče politične sile, ki jim politika šele vdahne pogoje gmotnega blagostanja.

Osem milijonov južnih Slovanov biva sedaj v obdonavski monarhiji; ti so činitelj, preko katerega ne more noben habsburški državnik, ki hoče svoji domovini koristiti. Težišče južno slovenskega problema je sedaj v Zagrebu, ne več v Belgradu. Kdor primerja Belgrad z Zagrebom, ta mora le želeči, da zmaga zapadna, ne vztočna kultura, zakaj zmaga poslednje bi bil hud vdarec za napredek in novodobni razvoj na Balkanu. (str. 337.)

Avstro-Ogrska ni dekadentna država, pravi Anglež, ampak mogočna in napredna državna enota, ki ji je na razpolago ena najboljših in najbolj pripravljenih armad na svetu. Anglež veruje v Avstrijo bodočnosti. Temu, ki misli da bo Avstrija razpadla, manjka vsak vpogled v politični in svetovni makrokosmos.

Angleževa želja je, da se naj ustvari na jugu »zmeren trializem«
brez Slovencev. Kaj to pomeni? Pisec nam žalibog ne razlaga, kako se naj realizira ta misel. Pa prav optimističen je. O krščanskih socialistih ni treba izgubljati besed. Nepojmljivo je pa, da se po njegovem mnenju Čehi ogrevajo za trializem (str. 388). Dejanjsko so Čehi najhujši nasprotniki trializma, ker se ravnaajo že pol stoletja v notranji politiki po hvalevredni in plemeniti maksimi: Dokler jaz nič ne dobim, tudi ti ne smeš ničesar imeti. Čehi bodo vedno največji, najstrastnejši nasprotniki trializma. Moralo bi prej priti do katastrofalnih izprememb v Avstriji, do popolne zmage federalizma. Pa kedaj je bil tradicionalni avstrijski federalizem čeških magnatov, státopravnikov in Tirolcev, Člām-Martinitza, Riegerja in Greuterja slabejši, nego ravno v sedanji dobi, kedaj je bil silnejši centralizem? Brez

avstrijskega federalizma je pa trializem nemogoč. Kaj pa ubogi Slovenci? Scotus Viator jim je zaloputnil vrata pred vhomom v raj. Ravno radi tega, ker je njih teritorialni položaj važen, ne smejo biti združeni s Hrvati. Scotus Viator jih kratkomalo izroča Nemcem, ki bi bili po ustvaritvi trialistične države še silnejši nego danes. Pravi, da bi Avstrija nikdar ne dopustila, da bi bila odrezana od morja. Dalmatinsko in istrsko obrežje — Istra bi naj bila trialistična — bi morala Avstrija žrtvovati, da bi ji ostala le še slovenska obal od Devina do Kopra. »Pustjaki,« bi rekel Rus. Mislim, da bi ne bilo treba Watsonu si beliti glavo nad tem. Ako gre res za morsko obrežje in je Avstriji do tega, da ostane gospodarica ob Adriji, potem pač ne bo izlahka cedirala Dalmacijo. Ako bi pa do tega prišlo — kar ni posebno verjetno — se pač ne bo Avstrija obotavljala, prepustiti tudi slovensko obrežje, saj je mogoče, da se proklamira Trst za neposredno državno mesto. Pa to spada danes vse v carstvo fantazije.

Mislim, da so Slovenci upravičeni se pritoževati nad dejstvom, da jih je Watson smatral za *quantité negligeeable*. Na koncu dela je obširna bibliografija. Hrvatskih spisov je vse polno navedenih, slovenski pa čisto manjkajo. Tumovo »Jugoslovansko vprašanje in Slovenci« — ta spis poln idej in iniciative, četudi manjka realno izhodišče bodočemu političnemu činitelju — bi dalo vsemu Watsonovemu delu mnogo širšo in originalnejšo podlago. Lončarjevi spisi bi mu marsikaj odkrili, kar mu je še danes zastrto. Ne smemo omalovaževati naših domačih ljudi. Imamo doma ljudi, ki smejeje mislijo ko tujec, ki mu manjka pravega stika z vsemi južnoslovanskimi zemljami in ki se je dal menda informirati samo od Hrvatov. Pa knjiga tega tujca bo gotovo velikega pomena za mednarodno publicistiko, kjer je odsej vladala popolna indolenca. Včasih so njegove sodbe značilne. Zagreb imenuje bodoče središče južnoslovanske kulture in življenja, saj je njegova kultura višja nego kultura Belgrada, in tam so predpogoji dani za naroden preporod. In kdo bi tudi dvomil, da je od rešitve južnoslovanskega vprašanje odvisna bodočnost, sila in moč obdonavske monarhije? Ona naj sklene s Srbijo in Črno goro vojaško konvencijo in carinsko unijo. To vse se pač ne vjema z angleškim dosedanjim ščuvanjem proti vplivu Avstrije na Balkanu. Pa tolažimo se, žurnalisti in državniki sledijo šele pogumnim, nove poti iščočim publicistom. V uvaževanje go-

spodom Dalmatincem in radikalnim Čehom in manj radikalnim Slovencem.

Knjiga je posvečena »avstrijskemu državniku, ki mu mora biti lasten talent in pogum, da reši južnoslovansko vprašanje«. Pa kje je, kedaj pride ta državnik, o katerem sanja Watson? Najbolj se je tolažiti s fatalističnim pregovorom: »Qui vivra, verra«. A nekaj je gotovo. Ako se kedaj tu pokaže odrešitelj, se ta novi pastir narodov, ne bo hlapčevski ravnal po nasvetih našega Angleža. Upoštevati bo moral zgodovinske sile, ki so sezidale l. 1867. svoj državni dom. Vničiti jih, je nemogoče. Pa bodimo prepričani: Politika ne pozna absolutnih rešitev, ki ž njimi — kakor se zdi — preveč simpatizira Viator. »L' arte dello stato«, kakor imenuje stari Machiavelli politiko, ni prijateljica ravnih poti, bližnjica ni tu najboljša pot. Velika državnikova intuicija je, da vlije banavzično politično zahtevo, ki je v ustih vsakega šoštarja in brivca, v tisto novo obliko, ki se pojavi po vlivanju, ko je bila razbita obdajajoča jo škorja. Stoletja pred Bismarckom so vedeli, da je potrebna združena Nemčija, o kateri so pevali pesniki, po kateri so hrepeneli navdušeni dijaki in solidni rodoljubi. Pa moral je priti pruski junker, ki se je znebil vse fantazije, vrgel Avstrijo iz Nemčije in poslal nemško armado v Versailles — po krono svojemu vladarju.

Ako kedaj nastopi državnik, o katerem sanja naš angleški pisec, bo pač ta z večjo razboritostjo presojal položaj Slovencev in jih ne oblačil v prisilno jopo, ki bi jih zadušila. Slovenci potrebujejo svetlobe in luči, zemlje in morja in so tudi tega vredni. Scotus Viatorju pa kličemo: Ne podcenjujte jih.

Sloven scholar.

Gradivo.

Iz življenja kranjskega literata.

Priobčil **dr. Ivan Prijatelj.**

V prvi polovici XIX. stoletja je izhajalo na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem dokaj nemških listov, pri katerih so vsled popolnega pomanjkanja slovenskih periodičnih publikacij sodelovali tudi razni slovenski možje peresa, obdelujoč neredko tudi slovenske snovi in celo zastopajoč interese porajajoče se slo-

venske kulture. Mi vemo, da je tudi Prešeren moral tiskati prve svoje pesmi v ljubljanskem nemškem listu, imenovanem »Illyrisches Blatt«. Ta list je izhajal od 1819 do 1849. Drugi taki listi so bili graški »Aufmerksame« (od 1812), »Kärntnerische Zeitschrift« (od 1818), »Steiermärkische Zeitschrift« (od 1821), »Carinthia« (od 1811) in ljubljanska »Carniolia« (1839—1844).

Slovencev, ki so pisali v te nemške liste, je precejšnje število. Ne glede na to, da so predstavljali ti možje takrat naš kulturni material, ampak zlasti vsled tega, ker je bila pri teh kulturnih delavcih neredko samo oblika nemška, vse drugo pa slovensko, bi ne smela naša literarna in kulturna zgodovina njihovih imen popolnoma zamolčevati, nasprotno: monografija o pisateljih slovenskega rodu, pišočih v prednoviški dobi v nemške liste, bi bila za našo literarno in kulturno zgodovino dragocen prispevek, iz katerega naj bi napravil bodoči zgodovinar slovenske literature in kulture posebno poglavje.

Literat, iz čigar burnega življenja hočem podati v naslednjem nekaj nezvezanih črtic, ni bil med zgoraj omenjenimi eden najnadarjenejših, a morebiti vendar eden najživahnejših nemški pišočih Slovencev iz sredine prejšnjega stoletja. Pisal se je Leopold Kordeš. Trčil sem na njegovo ime med akti bivšega najvišjega policijskega in cenzurnega urada, ki se hranijo sedaj v arhivu notr. ministrstva na Dunaju, kjer sem zbiral gradivo za knjigo »Predmarčna slovenska literatura v cenzuri«, ki jo kanim poslati v dežel, ako mi bodo izdajateljske okoliščine ugodne.

Počenši s 1. dnem maja meseca 1838 je bil pričel izdajati ljubljanski tiskar Jožef Blasnik v nemškem jeziku literaren list »Carniolia«, ki mu ga je urejeval Leopold Kordeš, kateri se je že nekaj let poprej oglašal z nemškimi sestavki v ljublj. listu »Illyr. Blatt«. Dovoljenje za izdajanje »Carniolie« je bil dal Blasniku ljubljanski gubernij z odlokom z dne 6. marca 1838, št. 5116. Morebiti zato, ker se je dovoljenje za »Carniolio« tako lahko dobilo in je vrhutega slovensko gibanje v Ljubljani takrat vsled Korytkovega prizadevanja tako krepko naraščalo, se je oju-načil urednik Kordeš in vložil dne 2. julija 1838 prošnjo na ljubljanski dež. prezidij, naj bi mu dovolil izdajati slovenski poljudni politični časnik »Slovenske novice« z literarno prilogo »Zora«, ki naj bi pričela izhajati z Novim letom 1839. V tej prošnji izvaja

Kordeš o sebi in svojem nameravanem podjetju nasednje: Ker je podpisanec za sedaj posvetil svoje življenje samo urejevanju in izdajajo že Ogri, Poljaki, Rusi, Hrvati in Dalmatinci v svojih narodnih jezikih že več let z veliko slavo take narodne časnike in ker si je zagotovil najživahnejše sodelovanje domovinskih pisateljev, misli, da je njegova prošnja tem manj neupravičena, ker bi ne smel stati samo Kranjec kot tujec med Slovani, svojimi sobrati. Da bi mogel imeti tak list za posledico izpopolnjenje še jako neizobraženega, z barbarizmi pomešanega kranjskega jezika, višjo izobrazbo naroda in nekoč tolikanj splošno zaželjeno zedinjenje v pismu in besedi tako mnogih tisočev daleč okrog raztresenih Slovanov sosednjih držav, misli prosivec, da je tem manj potrebno pripominjati, ker se ne dá dvomiti o napredku izobrazbe potom čitanja zanimivih časnikov. — Podpisanec je sam Slovan v najožjem pomenu besede, in kot takega ga bodo dejansko podpirali jako mnogi prijatelji domovinske literature, ki so mu svoje prispevke že svečano obljubili, glede katerih se je zavezal, da jih bo ob svojem času obelodanil.« — Zato prosi, naj se mu dovoli »započenši s 1. januarjem prihodnjega leta izdajanje slovanskega narodnega časnika pod naslovom: »Slovenske novize« in priloge »S o r a«, prvega dvakrat, poslednjega enkrat na teden na veliki osmerki finega, belega papirja za letno ceno 4 gold. loco Ljubljana s tem pristavkom, da sme prosivec naznaniti izhajanje potom subskripcije.« O tej prošnji se je posvetoval ljublj. gubernij dne 14. julija 1838 v odsotnosti gubernerja pod predsedstvom svétnika Wagnerja in v navzočnosti dvor. svétnika grofa Welsperga in svétnikov: Vesela, Schneditza, častnega kanonika Stelzicha, barona Mac-Nevena in grofa Sauraua. Poročilo na Sednitzkega je napisal v odsotnosti Stelzicha potem gub. tajnik pl. Znaimwerth. V tem poročilu gubernij, kakor po navadi, kratko ponavlja prosivčeve razloge in nadaljuje sam od sebe: »Ponižnemu guberniju se zde omenjeni motivi važni, kar ga zato nagiblje k prošnji, da bi blagovolil visoki c. kr. policijski in cenzurni dvorni urad pričujoči prošnji dobrotno ustreči s to omejitvijo, da se smejo v politični ljudski list sprejemati samo taki sestavki, ki izhajajo v časnikih Oesterreichischer Beobachter ali Wiener Zeitung. V milostni dovolitvi te prošnje vidi najponižnejši gubernij najsigurnejše in najprimernejše sredstvo, da se deželni jezik v najširšem obsegu izobrazi in pripravi končno na ono razveseljivo stopnjo kulture,

ki se na njej nahaja že več let narodni jezik v drugih pokrajinah avstrijskega cesarstva.« (Štev. 16093 ex 1838.)

Da izhaja v Ljubljani časopis »Carniolia«, Sedlmitzky na Dunaju dozdej niti vedel ni. Zvedel je to sedaj kot postransko sporočilo iz Kordeševe prošnje; obenem je prejel o »Carniolii« še drugo obvestilo. Ljublj. knjigotržec Tandler je poslal uredništvu c. kr. priv. dunaj. uradnega lista naznanilo, vidirano po svétniku Stelzichu, da je začela izhajati »Carniolia« pri Blasniku pod uredništvom Kordeša; prosil je, naj bi to naznanilo prinesla »Wiener Zeitung«. Ta pa ni uradno niti vedela, da izhaja tak list v Ljubljani. Zato se je obrnila z vlogo z dne 12. okt. 1838 naravnost na Sedlmitzkega, češ: »Ker tu ni nič znanega, da bi se bilo podelilo visoko dovoljenje za izdajanje tega časopisa in se tudi ni pojavil noben njegov izvod na tukajšnjem trgu, zato se pošilja naznanilo veleslavnemu c. kr. polic. in cenz. dvor. uradu v svrhu rešitve: ako se more dati naznanilu v tej obliki imprimatur za c. kr. priv. »Wiener Zeitung«. V odsotnosti predstojnika J. B. Freyberger.«

Sedlmitzky se je po navadi desetkrat premislil, preden je dovolil kakšen nov list. Sedaj je dobil naenkrat sporočilo o treh novih listih — enem celo že izhajajočem! — vseh pod uredništvom mekega Leopolda Kordeša, o katerem celo vedel ni, da je na svetu! Ta Kordeš je bil takrat avstrijski unicum, urednik, kateremu dunajski policijski grof ni bil preiskal obisti in prebrskal zadnjih koticov njegovega privatnega dejanja in nehanja! Nezaslišano! Že dne 18. okt. 1838 je torej grof sedel k uradni mizi in napisal lastnoročno tri poslanice. Prva se je glasila: »Pismo na Njegovo c. kr. ilirskega gospoda deželnega gubernerja barona pl. Schmidburga ekscelenco v Ljubljani. Potom priložene podprte prošnje prosi Leopold Kordeš v Ljubljani, kateremu je dovolila c. kr. ilirska dež. vlada glasom izvirnega dekreta, priloženega zgoranji prošnji, z dne 6. marca t. l. štev. 5116 izdajanje časopisa 'Carniolia' za Ljubljano, da bi se mu tukaj potrdila njegova tozadevna pravica in dalo dovoljenje, da bi smel svoj časopis v svrhu njega razširjenja v drugih c. kr. avstr. pokrajinah naznaniti tudi v drugih listih avstrijske monarhije. — Ker se glede obravnave, ki se je vodila z ozirom na izdajanje 'Carniolie', ni poiskal tukajšnji odlok in mi torej predmet pričujoče prošnje ni popolnoma znan, da bi jo mogel s polnim mirom rešiti, zato želim, da se mi pošljejo natančnejša po-

jasnila o vsebini, cilju in koncu imenovanega časopisa, njegovem dosedanjem uspehu in delovanju ter o razmerah njegovega izdajatelja, o njega literarnem in splošnem glasu, končno o onih razlogih, ki morejo dokazati njega zmožnost in zaupljivost z ozirom na one pogoje, ki je ž njimi po obstoječih najvišjih predpisih zvezana pravica izdajanja kakega časopisa. — Prosim torej Vašo ekscelenco, da mi vpošlje z ozirom na te točke potrebno obvestilo in mi obenem predloži obravnave, ki so se vršile glede izdajanja imenovanega časopisa v ondukajšnjem uradu, kakor tudi dosedaj izišle številke časopisa.»

Glede obeh nameravanih slov. časopisov in njiju urednika Kordeša pa je bil prosil že 14. okt. 1838 svoja dva ljubljanska zaupnika polic. ravnatelja Sicarda in gub. svétnika Wagnerja za informacije. Prvemu je pisal po uvodnih rekapitulujočih besedah, kakor sledi: »Preden storim o tem predmetu (Kordeševih ‚Novicah‘ in ‚Zori‘) nadaljnje korake, moram želeti, da dobim o osebi in individualnosti imenovanega Kordeša kar najbolj mogoče točna in zanesljiva pojasnila, in v ta namen si dovoljujem poslužiti se prijazne pomoči Vašega blagorodja s prošnjo, da bi mi o poreklu in dosedanjem življenju prosivca, o njegovih družinskih, premoženjskih in drugih razmerah, o njegovih moralnih in verskih principih, o kakovosti njegovega političnega nazarjanja, o njegovem opraviilu in načinu življenja, njega občevanju in zvezah, dalje o stopnji in obsegu njegove izobrazbe, končno o njegovih morebitnih literarnih in drugih delih ter zaslugah poslali vse podatke, ki so Vašemu blagorodju o njem že na razpolago, ali bi si jih utegnili vsled pričujočega povoda na neočiten, vendar siguren in temeljit način preskrbeti, in da bi mi k temu pridodali Vaše premišljeno mnenje, ali ima — in sicer v koliki meri — imenovani Leopold Kordeš vse one lastnosti in ono mero zaupljivosti, ki se morajo zahtevati od urednika časopisa sploh in od urednika političnega ljudskega časnika v še višji meri. — Obenem prosim Vaše blagorodje, da bi mi sporočili svoje temeljito mnenje o morebitni potrebi, hasnovitosti in koristnosti imenovanega podjetja samega in sicer tako z ozirom na tamkajšnjo c. kr. provinco, kakor tudi na one province, s katerimi se zdi, da računa vsled skupnega jezika nameravani časopis, o njega bržčasnem vplivu na izobrazbo tozadevnega slovanskega narečja in tudi na od vlade v enaki meri nameravano izobrazbo in širjenje nemškega jezika med slovanskimi prebi-

vavci, dalje o njega vplivu na delavnost in morebitne pravice tamkaj že avtoriziranih izdajateljev časnikov, potem pa z ozirom na vprašanje, ali in iz kakih vzrokov bi se smelo Leopoldu Kordešu izdajanje njegovega nameravanega ljudskega časnika v kranjskem jeziku z gori imenovano prilogo dovoliti s popolnoma mirno vestjo.«

Tudi gub. svétniku Wagnerju je poslal Sedlnitzky enako pismo, pristavljajoč, da se obrača nanj vkljub temu, da je Wagner soppodpisal gub. sporočilo glede Kordeševega podjetja z dne 14. julija t. l. šte. 16093, ker »hoče zvedeti njegovo individualno mnenje o tem v več nego enem oziru važnem predmetu, vsled česar si dovoljuje v osebnem zaupanju poslužiti se njegove vselej prizkušene prijaznosti.«

Izmed treh vprašancev je odgovoril Sedlnitzkemu prvi ljubljanski gubernier Schmidburg dne 6. nov. 1838 pod prez. šte. 2564 po rekapitulacijskem uvodu sledeče: »V privitku si usojam poslati Vaši ekscelenci doslej izišle številke 1—53, dalje obravnave, izvršivše se v tem oziru pri tukajšnjem deželnem uradu, namreč referate 3930 in 3116 de 1838, iz katerih naj blagovoli Vaša ekscelenca povzeti, da je napominani časopis zabavne in deloma znanstvene vsebine, da deluje na polju lepoznanstva in literature ter družabnega življenja; ter da je cilj in namen njegov po mnenju uredništva v prvi vrsti ta, služiti za glasilo domovinski literaturi v njenih različnih panogah in kolikor mogoče najbolj nazorno predstavljati splošni napredek v literaturi, umetnosti in znanosti v vseh njih medsebojnih razmerah. Kako je doslej to nalogo reševal, kaže priloženih 53 številok; o zdatnosti časopisa se ne more sicer zaradi kratkega časa še nič določenega reči, vendar ima že toliko naročnikov, da se je moglo doseči poleg izdajateljskih stroškov tudi še pokritje skromnega honorarja za izdajatelja, in ker se vzdržuje list pri zmerni ceni nekako na isti višini kakor mnogi drugi provincijalni časopisi, se sme tudi njegov nadaljnji obstoj pričakovati. — Kar se tiče osebnih lastnosti in razmer, literarnega in splošnega glasu izdajatelja, sledi iz gubernskega referata 3116, ozir. iz priloženega mu mnenja tukajšnjega policijskega ravnateljstva, da ni dal Kordeš v verskem, političnem in moraličnem oziru nikoli povoda h kakšni zanj škodljivi opazki; da pa nadalje kot začetnik v pisateljstvu še ni na obširnem literarnem glasu; vendar je vzbudil že poprej z več sestavki v »Ilirskem listu« nekoliko pozornosti in si znal pridobiti

s svojim dosedanjim delom toliko zaupanja, da je našel ne samo v deželi, ampak tudi na sosednjem Primorskem in Štajerskem za svoj list sotrudnikov, ki tudi zasigurjajo njegov nadaljnji obstoj. — Upoštevajoč te okoliščine se utegne Vaša ekscelenca tem bolj odločiti za visokonaklonjeno dovolitev v začetku omenjene Kordeševe prošnje (naznanila »Carniole« v dun. uradnem listu), ker bi se na ta način utegnila doseči na eni strani bližja zveza kranjske province z ostalimi provincami avstrijske monarhije, kar bi posredno služilo k povzdignjenju in razširjenju kulture, na drugi strani pa bi se zvedele marsikatere, doslej neznane ne brezinteresantne provincijalne razmere kranjske tudi v drugih pokrajinah.«

K temu Schmidburgovemu poročilu je pripisal Seldnitzky: »Se naj zaenkrat shrani, da dospejo nadaljnje zahtevane pozvedbe. Dunaj, 16. nov. 1838.«

Drugi je odgovoril Sedlnitzkemu gub. svétnik Wagner iz Ljubljane, dne 23. nov. 1838: »Visokorodni grof! Vaša ekscelenca! Vsled visokega naloga z dne 14. p. m. si usojam pokorno sporočiti o Leopoldu Kordešu naslednje podatke. — Doma je iz Kamne gorice v radovljiškem okraju in ljubljanskem okrožju, kjer njegova mati — on je nezakonski sin — še živi in je baje brez premoženja. Študiral je gimnazijo v Novem mestu in pozneje nekaj let tukaj, pokazal, da ima talent, a malo pridnosti, vendar v moraličnem oziru se je vedel dobro. Ker ni študiral povsem z eminenco in je zlasti v matematiki slabo napredoval, so ga vzeli po izpolnjenem 19. letu k vojakom in sicer k topničarstvu. A pozneje je prišel, kakor sem slišal, deloma zaradi slabosti, deloma zaradi mnogih kazni za prestopke zoper disciplino k pehotnemu polku Langenau, kjer so ga uporabljali v polkovni pisarni v Mogunciji in potem odpustili. — Ko je prišel v Ljubljano, ni imel določnega opravila. Poizkušal se je preživljati s tem, da je bil sedaj tu potem tam za pisarja na dan, dokler mu ni prišla misel, da bi z nekaterimi svojimi znanci izdajal zabavni list »Carniolia; v ta namen je iskal sotrudnikov tudi v drugih provincah ter dobil obljube Gabriela Seidla, Tschabuschnigga i. dr. — Že takrat, ko se je pri guberniju obravnavala njegova prošnja za dovoljenje »Carniolie«, se je pojavil dvom, je li Kordeš mož, ki takemu podjetju obeta uspeh. Več glasov je omenjalo, da mu primanjkuje potrebne izobrazbe in literarnih pripomočkov, da nič ne občuje z izobraženimi možmi in da obiskuje samo gostilne nižje vrste.

Proti temu se je pristavljalo z druge strani, da Kordeš ni brez nadarjenosti; bilo bi želeti, da dobi honetno opravilo. Navadne gostilne obiskuje, ker nima denarja, da bi obedoval in večerjal v boljših, obenem pa tudi dražjih gostilnah. Zato se tudi ne more izogniti družbi navadnih ljudi, ki je ne išče, ampak že vedno tam nahaja. Policijskim pritožbam Kordeš še nikoli ni dal povoda; sicer pa stvar ne more škoditi. Bilo bi celo svetovati, da dobi »Ilirski list«, ki je od nekaterih let postal pod uredništvom profesorja Heinricha jako prazen, tekmeča. Seznamek sotrudnikov, ki ga je predložil Kordeš, obeta dobro, ako se to ne izpolni, razpade itak list, ki je vrhutega podvržen ostri cenzuri. — Glede na te razloge so se nagnili glasovi na prositeljevo stran. — Ko je bil gub. svétnik Stelzich poslednje poletje na dopustu, sem jaz prevzel za dva meseca cenzuro v Ljubljani izhajajočih listov, torej tudi Carniolie, pri čemer sem imel priliko, spoznati se s Kordešem od bližje. Mož kaže na vsak način talent in je v novejšem času veliko čital. Vendar mu manjka prava podlaga literarnega znanja, in lahko se opazi, da je skoraj vse črpano iz žurnalov, konverzacijskih slovarjev itd. in da ni nič pošteno urejeno. Zatorej tudi zajemlje le malo iz samega sebe, in število njegovih del se je omejevalo doslej na nekaj povesti in pesmi. Vendar ni bilo opaziti pri njem niti trohice kakšne slabe tendence, in bil je vedno takoj pripravljen, če sem zahteval, naj v svojih ali tujih sestavkih kaj izpremeni, ali če sem mu vrnil cele članke in pesmi, češ, da so brez vsebine, spotikljive in za priobčitev neprikladne. Doslej se je držala Carniolia, ker so izhajali prispevki boljših sotrudnikov bolj poredkoma, na srednji višini.

Ko se je obravnavala pri guberniju prošnja za izdajanje časnika v kranjskem jeziku, ji je izpočetka referent gub. svétnik Stelzich — poročilo utegne pač biti podpisano od njega, ne od mene — z večino glasov nasprotoval, ker se je pripominjalo, da ni nikake potrebe po takem listu, ali vsaj od Kordeša si ne more nihče obetati koristi, ki se je pri tem imela v mislih. Na to se je reklo: V novejšem času se v vseh slovanskih provincah monarhije opaža prizadevanje, izobražati materin jezik. V ta namen delujejo, kakor znano, vzajemno mnogoteri izborni učenjaki tu- in inozemstva. Ta tendenca je oživotvorila že več časopisov, in če bi hoteli Kranjcem v tem oziru delati ovire, tedaj bi to tem bolj užaljalo, ker izhaja v sosednji Hrvatski tudi podoben list. Ako kranjski list ne bo všeč, bo prenehal sam od sebe; riskirati se pri

stvari ne more nič, ker je podvržen list cenzuri. — Glasovi, ne izvzemši glasu referentovega, so se nagnili na prositeljevo stran, ne iz uverjenja, da bo Kranjsko in njega slovansko narečje s tem pridobilo, ampak zato ker so se glasovavci — posebno Nekranjci — hoteli izogniti očitaniu, češ, da hočejo narodnost Kranjcev oškodovati. Vaša ekscelenca naj mi oprostí poročanje teh podrobnosti, a zdelo se mi je potrebno, da pojasnim razvitek stvari in stvar sámo.

Kranjski in njemu blizu sorodni slovenski (windisch) jezik — poslednji na Koroškem in Spodnjem Štajerskem — še nima literature. Kar je izšlo poleg molitvenikov, legend, pridig itd. v tisku, bi se dalo naštetí na enem listu osmerke. Kdor zna čitati, čita rajši in laže nemški, nego kranjski ali slovenski. Gubernij je prišel že nekolikokrat v položaj, da je moral poslati za naznanili v kranjskem jeziku vsem okrajnim oblastem nemške izvode, ker so izjavili celokupni uradniki — rojeni Kranjci — da brez te pomoči ne razumejo povsem kranjskega besedila.

Ta posledica se dá razlagati samo iz okoliščine, da govori slednji izobraženec od šole dalje nemški; deloma zato, da bi ga imeli za izobraženega, deloma zato, ker nima kranjskj jezik, posebno za abstraktne pojme in predmete višjega družabnega življenja, skoraj nikakih besed in je premalo voljan. Kdor zna nemški, govori torej samo z navadnim človekom, s služinčadjo itd. kranjski, in bila bi za večino izobraženega sloja prava težava, čitati političen list v kranjskem jeziku. Še manj bi ga pa čitali drugi, ker jih ne zna na deželi povprečno izmed 40 oseb gotovo 39 niti čitati niti pisati. (Zemljiško-ceniteljski akti dokazujejo, da ne zna ogromna večina kmetskih županov in odbornikov podpisati svojih imen.

Osebe, ki v taki popolnosti obvladujejo kranjski jezik, da bi mogle v njem obravnavati znanstvene predmete itd., so znane in imenovane po vsej deželi, in njih število bi zrastle težko na 20 izvečine duhovnikov, kateri stan se vobče — s profesorjem Metelkom na čelu — najglasneje izjavlja za to, da naj bi se kranjsko narečje bolj čislalo. Prevesno število duhovnikov je tudi takih, ki obenem očitno ne vidijo radi, da se na deželi širi nemški jezik.

Kranjski ljudski list bi torej — ne ljudstvo, to se pravi kmet, ki navadno niti čitati ne zna — ampak duhovništvo, odličnjaštvo

(Honoratioren) itd. vsaj iz radovednosti v začetku gotovo prijazno vzprejelo, toda list bi težko in pod Kordeševim uredništvom gotovo ne odgovarjal namenu, in sicer: a) v o b č e ne, ker bi ne našel poti do nevednega ljudstva, za višje sloje bi pa pisan ne bil; b) p o s e b e j pod Kordeševim vodstvom ne, ker je ta po zadržilu najizvrstnejših tukajšnjih slavistov, n. pr. profesorja Metelka, drja. Prešerna, premalo večč jezika, da bi v tem oziru ustrezal potrebi, in bi torej jeziku bolj škodil, nego koristil; in ker nima nadalje ne znanja ne izobrazbe, da bi prispeval za ljudski list primerne izvirne sestavke, ali tudi samo izposojene članke dobro izbiral, goli prevodi iz političnih časnikov pa bi menda ne bili niti potrebni niti koristni. V ostalem pa bojda kontrakt z založnikom nemške Ljubljančanke Kordeševemu nameravanemu podjetju ne nasprotuje. Vaša ekscelenca naj blagovoli oprostiti zakesnitev tega poročila glede na to, da mi ni bilo lahko zbirati na tihem potrebne podatke.«

(Konec prih.)

Pregledi in referati.

Država in družba.

Urejuje dr. **Bogumil Vošnjak.**

Pravo.

Stjepan Radić: Savremena ustavnost. Svezak I. Temeljni načela ustavnosti. Zagreb. 1910. Str. 325.

Stjepan Radić je gotovo individualnost, kakršnih je malo na slovanskem jugu. Temperamenten publicist je, vročekrven govornik in politik. Lastna mu je nekaka širokopoteznost nazorov, neko specifično slavjanofilstvo, ki se pri drugih pisateljih ne najde. Očitati bi se mu morebiti moglo neko naslanjanje na tuje, zlasti francoske vzore, pa dokler je naša južnoslovska publicistična literatura tako borna, je na vsak način zaslužno delo, seznanjati domače občinstvo z vodilnimi političnimi idejami zapada. Njegova „Savremena Evropa“ je jako značilen spis, kakršnega bi težko našli med Nemci. Radić se je priučil tistemu francoskemu načinu sestavljanja knjig, „faire le livre“.

„Savremena ustavnost“ se tudi naslanja na francosko publicistiko. Pravzaprav je to nekako občno državno pravo, ki mu je nadel Radić bolj poljuden naziv „Ustavnosti“. Radić se pač preveč drži Francozov. Tudi drugi narodi imajo svojo javnopravno literaturo, ki pač več pomenja kakor frazerski Esmein, ki tako suvereno zaničuje vse to, kar so ustvarili Nemci. Radić bi tudi ne smel zanemarjati angleške klasične publicistike, ki je posebno, kar se tiče parlamentarnih institucij, mnogo bolj verodostojna ko Francozi. Francozi so mnogo preveč racionalno izšolani, da bi mogli

imeti pravo sodbo o angleškem ustavnem razvoju.

Radić je seveda vnet pristaš francoskega naziranja o ljudski suverenosti. Ostra kritika tega nauka, kakršno podaja novejša francoska doktrina in nemška šola, mu menda ni znana. S pojmom ljudske suverenosti operira prav pogosto. Ljudska suverenost se more deliti (str. 232). Ljudstvo prenese eksekutivo na enega človeka in si pridrži zakonodajno oblast. To so tiste priljubljene pravne metamorfoze, ki jih posebno čislajo pristaši ljudske suverenosti.

Prav zanimiv je oddelek o narodnem predstaviteljstvu v posameznih državah. Tu je vse polno dobrih opazek o političnem življenju. Vidi se, da stoji avtor sredi političnega življenja, da ni nikak „Stubengelehrter“, ki mu je tuje politično vrvenje. Seveda so v tem delu mnoge stvari, ki pravzaprav ne spadajo v spis, zasnovan na ta način, kakor pričujoči. Vidi se, da je pisatelj predvsem politik in publicist, pravniški vidiki ne prihajajo skoraj nikjer v poštev. In vendar imajo državne institucije tudi svojo pravniško plat. Tako zanemarjanje pravnih momentov ni brezpogojna hiba, zakaj na ta način se posreči pisatelju bolj podčrtati politični značaj državnih pojavov.

Radić je mnenja, da so potrebne male stranke, kakršne ima Hrvatska (str. 189). Nasproti temu je treba pač poudarjati, da so male stranke le tam v korist, kjer je prešla narodna disciplina strankam in ljudstvu v meso in kri.

Ni pač tajnost, da je Radić prepričan pristaš one struje, ki želi, da bi Hrvatska imela več stikov z deželami, zastopanimi v državnem zboru. Ta smer se pojavlja na raznih mestih njegove knjige.

Če se tudi ni mogoče ujemati z vsemi detajli Radićevega dela, je vendar treba priznati, da je ta spis prav potreben naši inteligenci, ki ji manjka vsaka temeljitejša politična izobrazba. To je gotovo lep prispevek bodoči politični izobrazbi našega občinstva, ki jemlje doslej vse svoje znanje edinole iz dnevnega časopisja. Kar se tiče stroge znanstvenosti, zaostaja morebiti „Ustavnost“ za Slobodana Jovanovića „Pravnim naukom o državi“, pa to nikakor ni graja. Prepričan sem, da bo našla Radićeva „Ustavnost“ da bo pospeševala politično vzgojo med onimi, ki jim je namenjena.

B. V.

Hans Kelsen: Hauptprobleme der Staatsrechtslehre (XXVII. + 709 str. Mohr. Tübingen 1911).

1.

Mnogoobrazna kompliciranost novodobnega znanstvenega aparata v raznih disciplinah državnih in pravnih ved se menda nikjer ne kaže v toliki meri kakor na polju državnega nauka. V blaženih patriarhalicnih starih časih, ko sta še Mohl in Bluntschli oznanjala s heidelberškega katedra neko pestro zmes publicistične in pravne vsebine, je bilo že mogoče, da je avtor prav resnobno razpravljaval v knjigi občnega državnega prava, kak bodi idealen poslanec. Ves občni državni nauk one dobe je bila povsem publicistično navdahnjena poluznanost. Sociološki in filozofski problemi so prihajali le v skromnem obsegu do veljave, pravniški so bili pomešani s po-

litično argumentacijo; javno pravo je bila uslužna dekla političnih stremiljenj. Velika je razlika med dvema znanstvenima generacijama tekem poslednjih štiridesetih let. Politični vidiki se vedno bolj umikajo znanstvenemu naziranju dejstev in argumentacij. Dozdeva se, da priča knjiga, o kateri nam je sedaj govoriti, o novem stremiljenju po popolnejšem razumevanju državnih problemov. Njen avtor je naravnost v opoziciji k Jellinekovi šoli, iz katere je pravzaprav sam izšel. Vsestranska Jellinekova znanstvena kultura je heidelberškega profesorja prepogosto zavajala na polja in v stroke, ki jih sam ni prej priznaval. „Občni državni nauk“ obsega nešteto socioloških pojmov in ekskurzov, ki so napisani skoraj brez posebnega ozira na sodobno strokovno literaturo, ki jo je Jellinek večinoma preziral. Dasi si je bil postavil načelo, da je treba ločiti socialni element od pravnega, vendar je sam dosikrat prekorajčil mejo, ki si jo je sam začrtal. Anarhična brezsystemnost današnje takozvane znanstvene politike, ki pa ne postaja posebno občutna tam, kjer so le konkretni problemi na dnevnem redu, kakor pri Francozih, je državnemu nauku opasen činitelj, zakaj pogosto se mora poslednji opirati na dejstva teoretične politike. Različne težave se spajajo pri proučevanju vprašanj državnega nauka. Sociologija, filozofija in teoretična politika, vse te razne stroke bi se rade udinjale državnemu nauku. Brezdvomno je treba velike opreznosti, da ne nastane vsled združenja raznih metodoloških stališč opasna zmešnjava pojmov in konstrukcij. Dasi je treba poudarjati potrebo metodološke ločitve, vendar zahteva sodobni državni nauk, da ne doprinaša k rešitvi problemov sociologija nič manj ko pravo, filozofija nič manj ko zgodovina. Državni nauk je neka centralna točka, to e njegov čar, njegova opasnost,

njegova prednost. Staremu Bluntschliju se gotovo ni sanjalo, kako globoko bodo segali začetkom novega stoletja proučevalci javnega prava v filozofijo in psihologijo ter družboslovje. Nova veda se poslužuje orodja, ki se silno razlikuje od pripomočkov polupreteklkih časov. Ne samo državni, ampak še celo državnopravni nauk uporablja rezultate filozofskih disciplin, črpa globoko iz njih teorije. Pričujoča knjiga je ravno v tem oziru prav značilna, vidi se, kako se v problemu države spajajo vse stroke in ponujajo državni vedi svoje rezultate, saj je problem države eden najvišjih in najmogočnejših, kar jih pozna človeški um.

Glavne misli Kelsenove knjige so na kratko pravzaprav že izražene v predgovoru. Delo je metodološko. Avtor sicer priznava, da je mogoče primerjati znanstvenika, ki se ne peča z metodologijo svoje vede, z umetnikom ne poznavajočim načel in pravil tehnike, vendar pripisuje velik, naravnost odločujoč pomen metodološkemu vprašanju. Temelj vsem njegovim raziskovanjem je razlika med tem, kar je, in med tem, kar ima biti, razlika med vsebino in obliko. Odklanja monizem, ker ta bojda nikdar ne sme priznavati take razdelbe. Ni prav umljivo, zakaj bi z nujnostjo moral biti monizem nasprotnik take razdelitve, ki je, kakor dokazuje avtor, povsem formalnega značaja. Kelsenovo stremljenje je, kolikor mogoče omejiti oblast pravniške konstrukcije. Pozneje nam bo razpravljati, v kakem oziru je pozdravljati to misel. Ali je upravičeno sklepati, da brž ko prestane hipertrofija pravniške konstrukcije, postane tudi pojmovno okrožje države (der Begriffsumkreis des Staates) ožje in z njim pade tudi veljava danes vladajočega državnega socializma? Kelsen trdi, da se njegovi rezultati krijejo z rezultati starejše liberalne državne teorije, in radi tega mu je

lastni spis simptom nekakega novo-liberalizma. Zdi se, da so ti zaključki nekoliko presmeli, zakaj problem abstraktnega pravniškega formalizma ne more biti v tako ozkem stiku z družabnimi strujami. Zanimive so avtorjeve sodbe o disciplinah, sorodnih državnemu pravu. Pravna zgodovina nima ničesar opraviti z dogmatično jurisprudenco, zakaj ona ima mnogo več stikov s prirodnimi vedami in psihologijo ko pa s pravom in etiko. (str. VII.) Obžaluje omalovaževanje pravne filozofije, ki bi naj bila most med pravom in filozofijo. Z vso upravičenostjo priznava, da je treba najti pot iz nižav formalistične konstrukcije k višavam etnotnega svetovnega naziranja. Kontrasti juristične teorije so mu nasprotstva svetovnega naziranja. Ker pa avtor te globoke misli ne razpre, jo je treba smatrati za aksiom, ki mu je treba še dokazati.

Preden se lotimo referata o knjigi sami, ni pač odveč konstatirati, da nima nemška državnopravna literatura nobenega tako obsežnega dela, kritikujočega temelje državnopravnega nauka, kakor je Kelsenova knjiga. Mož, ki je imel toliko poguma, da se ni zbal polemike z najpriznanejšimi mogotci discipline, je še mlad, in danes še ni mogoče presojevati, ali mu ni usojena vodilna vloga. Avstrijec je, kakor že cela vrsta imenitnih nemških državoslovcev. L. 1905. je publiciral: „Die Staatslehre des Dante Alighieri“. Z veliko erudicijo je v tem spisu karakteriziral srednjeveški državni nauk, državne teorije in politični ideal Alighierijev. Dve leti pozneje je pa publiciral spis povsem druge vsebine: „Kommentar zur österreichischen Reichsratswahlordnung“. (Dunaj 1907.) Z najnovejšim svojim spisom pa stopa Kelsen v vrste najznačilnejših teoretikov državnega nauka.

2.

Ves Kelsenov metodološki sistem sloni na razlikovanju ekspli-

kativnega od normativnega stališča. Naloga prirodnih ved je proučevati dejansko stanje stvari, se pečajo s tem, kar je, dočim statuirajo pravne vede to, kar ima biti, določujejo pravila, po katerih se ima posameznik ravnati. Prvo stališče, to je ono prirodnih in socialnih znanosti, je eksplikativno, drugo, ono pravnih disciplin, normativno. Normativne vede so logika, gramatika, estetika, etika in zlasti pravne vede. Globokejša filozofska podlaga je Kelsenovemu metodološkemu raziskovanju razlika med tem, kar je (Sein) in tem, kar ima biti (Sollen). Opira se na Simmela, kateremu sta to dve samonikli kategoriji, in istotako kakor ni mogoče popisati, kaj je bitje ali mišljenje, istotako ni definicije tega, kar ima biti. To, kar ima biti, stremi k temu, kar je. Vendar se razlikuje to, kar ima biti, od tega, kar je. Strogo logično in formalno, nikakor ne psihološko, je nasprotstvo med tem, kar je, in tem, kar ima biti. Tega, kar ima biti, ne smemo nikdar smatrati za hotenje, zakaj to poslednje je realno-psihičnega značaja. To, kar je in se dejansko godi, pripada realnemu svetu, vse to, kar ima biti, idealnemu. Kavzalne ali eksplikativne discipline, razlagajoče to, kar je, stremijo za ustvaritvijo prirodnih zakonov, dočim je smoter in predmet normativnih disciplin ustvarjati norme, ki določujejo to, kar se ima zgoditi. (Glej: Wundt, Ethik. 3. izdaja str. 1 nasl.) Na tej podlagi sloni torej cela Kelsenova metodološka stavba. Avtor mora seveda priznavati, da je ta razdelba strogo formalna in da v življenju ne more biti nikdar popolna in absolutna. Bistvo tega, kar ima biti, stremi vedno za tem, da si podvrže to, kar je. S psihološkega dejanskega stališča torej ta razdelba ni absolutno upravičena, temveč poizkus takega razlikovanja je strogo formalen. Ta ločitev je sicer nemogoča na polju etike, kjer ne gre raz-

likovati med formalistič.-normativno in sociološko-psihološko-eksplikativno metodo. Etika, sociologija in politika ne pozna torej te ločitve, pač pa je taka upravičena in potrebna v pravu.

Pravna pravila imajo heteronomni izvir, nikakor ne avtonomnega. To je važno izhodišče izvajanj, ki privedejo, ako so dosledno zamišljena, k zametavanju cele vrste državno-pravnih teorij. Izvir pravnega pravila je moč, ki stoji zunaj individua in ki ji je človek podvržen vsled dejanskega, faktičnega vladanja (str. 40). Izvir prava ne smemo iskati v človeški notranjščini. Kdor zamenja pravo z moralko, mora biti pristaš avtonomnega naziranja. Dandanes ni mogoče identificirati avtoriteto, ki ustvarja pravna pravila, s subjekti, ki so tem podvrženi. Pravo je heteronomno, ni avtonomno. Dokler zagovarjamo avtonomno stališče, smo pristaši teorije, kakršna je ona samoobveze, teorije, ki trdi, da posameznik priznava samo ono pravilo, kateremu se podvrže prostovoljno. Brž ko negiramo pravno avtonomijo, smo se na ta način izneverili nekaterim temeljnim naukom danes vladajoče teorije. Ako smatramo obvezujočo funkcijo prava neodvisno od posameznikove volje, smo postavili marsikatero poglavje občnega pravnega nauka na povsem druge podlage. Obenem odpira heteronomno stališče pogled na prvotvorni proces države in odklanja odločno prirodnopravne dedukcije.

Da bi bilo pravno pravilo šele veljavno, kadar ga posameznik prizna, je ena izmed umetnih konstrukcij, ki so se vkoreninile v pravnem nauku. V najožjem stiku je to naziranje z avtonomnim stališčem. Kelsen odločno trdi, da je vsa teorija priznanja povsem nepotrebna fikcija, zakaj zakonodajna oblast in ne posameznik določuje vsebino zakonov. Kdor pripisuje dejstvu, da je to ali ono pravno

pravilo priznano od državljanov, odločujoč pomen glede njega veljavnosti, uvaja moment tega, kar je — ein Seinsmoment — v normativni pojem pravnega pravila. Pravno pravilo je veljavno, tudi kadar ga posameznik krši in se ne ravna po njem. Kelsen pravi (str. 53), da obstaja v formalnem oziru pravni red samo radi njega kršenja, zakaj pravni red funkcionira šele, ko pride do kršenja prava.

Odrekati formalnemu pravnemu pravilu teleološki značaj, je povsem v zmislu Kelsenovega metodološkega sistema. Vsako teleološko proučevanje je v nekakem nasprotstvu k normativni metodi, eksplikativno je in obenem kavzalno. Vsaka teleološka sodba je v razmerju k temu, kar je, nikakor pa ne k temu, kar ima biti. Samo oni, ki identificira to, kar je, s tem, kar ima biti, mora dopustiti, da se krije smoter in to, kar ima biti, ali smoter in pa pravno pravilo (str. 65).

Kelsen izključuje vsak teleološki element iz svojega nauka, češ, da je smoter povsem nejuristična, socialna in psihološka kategorija. Ako pa izključujemo smoter iz jurističnega državno-pravnega nauka, je treba potem marsikatero poglavje povsem preurediti. Posebno nauk o subjektivnih pravicah je podvržen velikim izpremembam, ako se eliminira smotreni in interesni element; in Kelsen proučuje teleološki značaj prištevanja ter pravi, da se vrši prištevanje izključno le na podlagi pozitivnega pravnega predpisa. Nikdar se ne vrši prištevanje zgolj z ozirom na absolutno naravno ali pravično načelo. Značilno za Kelsena je, da ostro zavrača vsako koketiranje s prirodnim pravom, ki je prišlo posebno v modo v zadnjem času.

Kaj je posledica, ako se eliminira smotreni moment iz jurističnega pojmovanja? Pravni pojmi postanejo strogo formalne kategorije.

Kelsen je mnenja, da oni, ki ustvarja oblike brez vsebine, nikakor ne trati svojih sil ob brezvrednostnem delu. Ni se treba bati, da zabrede vsakdo, ki to dela, v brezplodno skolastiko.

3.

Problem volje je eden najtežavnejših na polju pravnega nauka. Kak značaj ima volja posameznih državnih organov, kaj je državna volja? To so vprašanja, ki so povzročila med teoretiki težavo nad težavo. Z vso upravičenostjo se zaganja Duguit v svoji „Državi“ (L'État) v teorije pravniške volje, kakršne vladajo med nemškimi teoretiki. Ravno problem volje je Ahilova peta vsega jurističnega državnega nauka. Vsem nasprotnikom pravnih pojmov je pač najlažje kazati na velika usodepolna protislovja, ki menda nikjer niso tako mnogoštevilna kakor v običnem državnem nauku. Kelsen koncentrira vse svoje dokazovanje zlasti na problem volje, ki se mu zdi centralen za umevanje pravnih pojavov države. Njegov namen je, ustvariti voljo, ki se temeljno razlikuje od dosedanjega grobo psihološkega pojmovanja. Volja abstrahirane osebe in nikakor ne človeška volja prihaja v poštev. Ne človeška psihološka volja je uporabljiva pri pravni konstrukciji, ampak povsem druga juristična volja, abstrahirana od vseh psiholoških prvkov. Že Windscheid je spoznal, da je pravniška volja nekaj čisto drugega ko ono notranje duševno stanje, ki prihaja v poštev edinole kot psihološka volja. Kelsen (str. 128) navaja pravno presumpcijo volje kakor tudi juristični nauk o zmoti v dokaz, da se v obeh slučajih ne uvažuje več volja v psihološkem oziru. Ta juristična volja se ne odigrava v človeškem duševnem žitju, temveč ona je stvar specifično pravniškega mišljenja, pravna konstrukcija. Juristično voljo

izkuša Kelsen razlagati potom pojma prištevanja. (Zurechnung). Prištevanje je spojitev med subjekti in zunanji dejstvi v zmislu pravnih norm. Juristično voljo imenuje torej Kelsen (str. 145) konstrukcijo, ki je končna točka prištevanja, mišljeno v človeški notranjščini (als Endpunkt der Zurechnung fungierende Konstruktion). Dvojno voljo je treba razlikovati, psihološko voljo in voljo etike in prava. Psihološka volja je empirično potom samoopazovanja določeno dejstvo, ki pripada vse-miru pojavov, ki so (Welt des Seins), dočim je volja etike in prava konstrukcija pod vidikom pravnega pravila, ki mu v realnem duševnem življenju ne odgovarja nikakšen realen dogodek (str. 146). Vsa temeljna metodološka razdelba se odkriva v tem razlikovanju dvojne volje, ki je le dosledno izvajanje dualizma v državnem nauku, ki deli socialni nauk od pravnega.

Da je treba smatrati človeško voljo v pravnem življenju za povsem svobodno, to je sicer aksiom, ki ni nov. Pa vendar služi Kelsenova argumentacija gotovo v svrhu strožjega naglašanja tega načela. Tudi tu se kaže vsa razlika med obema si nasprotnima stališčema, med sociološkim in pravniškim. Problem volje je drugačen v tej disciplini, drugačen v oni.

Konstrukcija državne volje je pač eden izmed najtežavnejših pozizkusov na polju pravnega nauka. Razpravljajoč o državni volji izkuša Kelsen ločiti psihološki moment od pravniškega. V pravnem nauku ni uporabljati pojmov in predstav, ki spadajo pravzaprav v področje narodne psihologije, ki so družabnega, ne državnega izvira. Prav uspešno dokazuje Kelsen, koliko prav dvomljivih predstav se vtihotapi tudi v državni nauk. Imenuje grobo fikcijo, ako se označuje državno ljudstvo za enoto v zmislu narodne psihologije, ustvarjajočo enotno voljo (str. 165). Državno ljudstvo

enotne države ne more nikdar biti kulturna enota. Pravna državna enota ni okvir kulturnega življenja, ki sega preko državnih mej, ki se razvija skoraj brez ozira na izvestni pravni red. Lahko je razumljiv vzrok, zakaj se je precejval pomen države za kulturne pojave, zakaj se ni priznavalo, da je napačno smatrati državne meje za kulturne. Predstava narodne države, ki je bila v devetnajstem veku tako silna, je zakrivila ta povsem krivi nazor. Temu idolu narodne države se je žrtvovala svoboda kulturnega razvoja. Kelsen trdi po vsej pravici, da s stališča takozvane narodne psihologije ni državno ljudstvo nikaka enota. Enotna psihološka volja je mogoča v narodnih, verskih, znanstvenih združenjih, nikakor pa ne v državnem združenju. To razločevanje med narodnim in državnim elementom je vsega upoštevanja vredno. Cela vrsta spornih vprašanj praktičnega življenja najde potom takega spoznanja svojo rešitev. Kulturni elementi, združeni v državi, so mnogo preveč raznovrstni, da bi jih bilo mogoče podvreči neki enotni pravni volji. Njih psihološka volja nima nič pravniškega na sebi. Pa državno voljo ni samo nemogoče smatrati za enotno psihološko voljo ljudstva. Napačno je tudi govoriti o psihični volji oseb, ki so poklicane ustvariti državno voljo. Sklep večine ni smatrati v psihološkem oziru za skupno voljo cele glasujoče korporacije (str. 169). Poslanec, ki glasuje za zakonski načrt, večinoma niti ne pozna njega vsebine; vladarju, ki ga sankcionira, pač pogosto ni znano njega besedilo. To ni volja poslancev in vladarja, ki je izražena v zakonu, temveč to je volja države. Na vsak način je nedopustna fikcija, govoriti o psihični volji, ki hoče izvesti zakon. Nič manj prazna fikcija je pa, ako se volja državnih organov smatra za enotno voljo vsega državnega ljudstva. Povsem pre-

prosta, in vendar pomembna misel je imenovati zakon izkratka državno voljo. Država hoče vsebino zakona, to je predstava, ki ji je mogoče dati pravniški izraz. Kelsen imenuje ono „Qualität Staatswille zu sein“ konstrukcijo etično-pravniškega proučevanja (str. 178). Državna volja ne more imeti nič skupnega s psihološko voljo. Ona

je produkt pravniške konstrukcije v svrhu prištevanja. Poseben slučaj prištevanja je, ako se smatrajo dejanja fizičnih oseb za dejanja države. Kako se pa dogaja to prištevanje? V zakonu je izrecno določeno, kako hoče država dejstvovati in v kakih okoliščinah hoče dejstvovati potom organov (str. 183). (Dalje prihodnjic.)

Narodno gospodarstvo.

Srbija. Budget za l. 1912. proračunja 130,856.930 din. izdatkov, 130,867.934 din. dohodkov, torej 11.054 din. budgetnega prebitka.

Portugalska republika je z odlokom z dne 24./6. 1911. prepovedala nočno delo žensk, brez starostne razlike, v vseh industrijalnih podjetjih, ki obratujejo z več ko 10 delavskimi moči. V podrobnostih se te določbe naslanjajo na bernski dogovor od 26./9. 1906.

Belgija je v isti zadevi izdala zakon z dne 10./8. 1911, ki stopi v veljavo 1./1. 1912 z obširnimi prehodnimi določbami. Zakon določa najnižji čas počitka 11 ur, v sezonskih industrijah 10 ur; v bombažnih predilnicah stopi zakon v veljavo šele 1./1. 1920. Zakon nosi zelo reakcionarne poteze, in če pride belgijski blok levece kmalu do vlade, bo gotovo odpravil večino teh klavzul, s katerimi je zakon le iluzoren.

Avstrijski državni zakonik (RGI) je v decembru razglasil zakon o prepovedi ženskega nočnega dela. Tako smo končno dobili to nujno socialnopolitično drobtino, potem ko je gosposka zbornica lani od poslanske zbornice sprejeli načrt zavrgla. S tem smo izpolnili tudi oni zgoraj cit. bernski dogovor. K zakonu se še podrobneje povrnemo.

Vlada je nedavno v drugič (pravzaprav četrtič) predložila zbornici poslancev načrt socialnega zavarovanja. (Prvič prejšnjemu parlamentu 1908.) Glavna vsebina načrta je reforma obstoječega delavskega zavarovanja in uvedba zavarovanja zoper starost in onemoglost. Zavarovanju zoper boleznij naj bi se po načrtu pritegnili kmetijski in gozdni delavci, domača služinčad, predlagano je bilo izboljšanje podpornin (podaljšanje podporne dobe od 20 tednov na 1 leto). Zavarovanju zoper nezgode naj bi se pritegnili rudarji. Največja uvedba načrta je vsekakor predlagana uvedba zavarovanja zoper starost in onemoglost, ki bi obsegalo vse industrijalno delavstvo, pa tudi ono v obrti in trgovini, poljedelstvu in gozdarstvu ter v majhnih, gospodarsko slabših podjetjih te stroke. Zavarovanci naj bi se delili na tri razrede.

Zbornica je predlogo odkazala odseku za socialno zavarovanje. Ta in njegov pododsek sta po dolgotrajnem trudapolnem posvetovanju predelala 1. del (splošne določbe), 2. del (bolniško zavarovanje) in 4. del (zavarovanje proti nezgodam), ostalo je predelal pododsek, da predloži odseku v sklepanje. Prvotna načrtova načela (iz l. 1908.) so ostala, a nova predloga (1911) je obogačena za mnogo dodatkov, izboljšanj, kvatel in izprememb.

Kedaj bo politični položaj dopustil, da bo to veliko socialno-politično delo končano, je težko prognozirati. Upamo, da se stvar ne zavleče ad kalendas graecas.

Ob otvoritvi poslanske zbornice ji je predložil finančni minister dr. Meyer budget za l. 1912. Proračun kaže dohodkov 2.916.990.344 K (35,2 mil. več ko l. 1911.), izdatkov 2.916.685.263 K (34 mil. več ko 1911). Budgetni prebitok znaša torej 305.081 K. Aktivitetne doklade uradništva od 6. činovnega reda nižje, poduradništva in slug se zvišajo. Finančni minister je poudarjal, da kažejo viri dohodkov zelo ugodno, vendar so morale marsikatero zahtevo ostati neizpolnjene; tako so se n. pr. železniške investicije morale kriti s posojilom; svetuje povišati državne prejemke; poudarja, da se vse gospodarstvo v Avstriji zadovoljivo razvija in da se smemo lotiti nalog, ki nam jih stavi socialna politika in narodno gospodarstvo. — Vkljub lepim končnim besedam dr. Meyer ni prodril; identificiral se je

s svojim negativnim stališčem nasproti uradniškim predlogom, zato je demisioniral. Njegov naslednik dr. Zaleski, parlamentarec, je zahteval 6 mesečni provizorij, katerega je dosegel. Pozornost je vzbujal njegov nastopni govor, v katerem je svaril pred novimi zahtevami, kazal na veliko obremenjenje države, na težavni položaj finančne uprave. Avstrija stoji vsekakor pred problemom finančne reforme z vsemi vprašanji, ki jo spremljajo. Tudi k temu se še povrnemo.

Ogrski finančni minister Lukacs je notiral v novem budgetu: izdatkov 1580,37 mil. K, (80,4 mil. K nad lani), dohodkov 1667,09 mil. K (123.13 mil. K nad lani), torej s prebitkom 86,71 mil. K. Tem rednim izdatkom in dohodkom stoje nasproti izredni izdatki 272,2 mil. K in dohodki 185,6 mil. K; tako da je skupnega budgetnega prebitka le 52.663 K.

V. K.

Zgodovina.

Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Zbral dr. Franc Kos, c. kr. profesor, III. knjiga (l. 1001—1100). V Ljubljani 1911. Založila in izdala „Leonova družba“ v Ljubljani, tisk „Katoliške tiskarne“. Str. LXXVII + 330.

Znanstveno delo Slovencev vendar le napreduje. Z veseljem smo prejeli zgoraj navedeno velikega dr. Kosovega dela III. knjigo, ki obdeluje dobo od l. 1001—1100 (I. del: 501—800, II. del: 801—1000). Naša zgodovina je še kakor neizrabljen zlat rudnik. Našel se je sicer naš Gustav Freytag, prerano umrl Bogdan Vened (Prelesnik), a znanstvene zgodovine nismo imeli.

V šolah zvemo več westfalskih, nassauskih in drugih oddaljenih podrobnosti, nego glavnih potez slovenskega naroda ali Cehov, Hrvatov, Poljakov. Zato še vedno melanholično vzdihujemo, da nimamo zgodovine. Kakor da to ni najbolj heroična zgodovina, če je malošteviljen narod v tolki dobi vzdržal naval tolikih neugodnosti in vseeno obdržal svoje sile, da sedaj iš njih poganjajo podmladki. V celem srednjem veku, odkar smo zasedli sedanje ozemlje, pa do danes se nahajamo v neprestani notranji fluktuaciji, in težka naloga naše zgodovine bo, opisati te drobne, a tem težje boje. Zgodovina Slovencev je za znanstvenega zgo-

dovinarja mnogo težja, kakor n. pr. zgodovina nemškega naroda. Treba je iskati in zbirati gradivo, potem šele ga razporediti, kritično premotriti in ga potem uporabljati za sistemno rekonstrukcijo preteklosti. Tako tudi razume g. pisatelj svojo nalogo (Predgovor I. delu). Zaenkrat nabira le tiskane vire, ki jih navaja še mnogo nad 300, skoraj vsakega v več različnih izdajah. Dobava teh virov ga je stala nemalo denarnih žrtev poleg velikanskega truda za delo samo, ki je tembolj nevhvaležno, čim manj imamo ljudi, ki imajo zmisel za važnost zgodovine in za mravljinjo pridnost in natančnost, ki je potrebna pri tem, na deset zvezkov preračunanem temeljnem delu. V drju. Kosu smo dobili Mommsena slovenske zgodovine, in njemu kakortudi založnici „Leonovi družbi“ smo dolžni gorko zahvalo. Kazalo bi vsekakor, kakor daje iniciativo dr. Gruden v „Carnioli“, napotiti javne oblasti, bodisi naučno ministrstvo, bodisi kranjsko ali goriško deželo, na gmotno podpiranje tega dela.

Iz vsebine III. zvezka posnamemo meje, kod so Slovenci bivali v XI. stoletju, omenjajo se nam dalje slovenske kmetije (v nasprotju s kraljevskimi kmetijami), slovensko pravo in običaji; socialna struktura: plemiči, svobodnorojeni, osvobodenci, nesvobodni; svobodni kmetje so menda tvorili gros naroda. Na podatkih je razmeroma najbogateje zastopano Gorenjsko. Iz pisateljevih regist spoznamo uničevalen vpliv fevdalnega gospodarskega sistema na svobodo lastnine: cerkve (oglejska, brixenska) so največje veleposestnice, pridobivajo vedno več kmetij in vpliva; one so nositeljice germanizacije, zastopnice rimsko-germanskega javnega in zasebnega prava; plemstvo je docela pod cerkvenim vodstvom. Velezanimivi so topografski podatki. Blejski grad,

Radovljica, Begunje, Dovje, Cerknica, Rajhenburg in cela kopa sedanjih vasi se omenja v 11. stoletju. Na tem spoznamo ogromno škodo, katero smo prestali, izgubivši svojo politično in kulturno individualnost. Naše vasi so od takrat do danes stagnirale; kar so bile Slovenom XI. stoletja, to so ostale do danes, in šele sedaj se počasi obračamo k industrijalizaciji. Gorica, slovenska vas, se prvič omenja 1001; v Solkanu se je tačas nahajal že grad; Ločnik se omenja 1077, Volče 1015, Tolmin 1065. Trst, beneški Slovenci, Junska dolina na Koroškem, boji Ogleja z Gradežem za principat — te mrtve priče zgodovine — niso nič manj veličastne, kakor zgodovina velikih bojev po severju, zapadu in jugu Evrope. Na svoji zgodovini bolj vidimo ko kje drugod, da je zgodovina herojev nezmiselna in da ima vrednost le socialna in kulturna zgodovina; Carlyle se je motil . . . — Politična zgodovina XI. stoletja je zgodovina naše odvisnosti in podložništva nemštvu. Tudi narodnostno ponemčevanje je uspešno; Slovenci z nemškimi imeni so jako pogosti, domače plemstvo gine v tujem, ali se mu umika, ali pa asimilira, vojvodstvo in druga vodilna mesta so že zdavnaj prešla v tuje roke . . .

V investiturnem boju stoje Slovenci pod Berhtoldom (Zähringen) na strani papeža. pod njegovim naslednikom Liutoldom (Eppenstein) na strani Henrika IV.

Ne vem, ali so boji oglejskih patriarhov z gradeškimi res brezpomembni (dr. Gruden, „Carniola“, 1912, III. 1.): četudi nismo bili v direktnem stiku s temi boji, je vendar vprašanje, ali bi se cerkvenopolitična zgodovina vsaj primorskih Slovencev ne bila gibala v drugem toku, da je bil izid tega dvoboja drugačen? Da smo pa kot bližji podložniki dajali vojaštvo za te boje, je vsekakor verjetno. — Delu

je pridejan obširen imenik krajev in oseb.

Kot laik se ne morem in ne smem spuščati v podrobnosti. Žal mi je, da imamo tako malo strokovnjakov, da ni delo, kakor je „Gradivo“, vzbudilo bodrega izpopolnjevanja, razumne kritike, sploh duševne podpore, — in da moramo celo ugotoviti, da nam nedostaja

strokovnjaških referentov za naše revije. Ali je to lenoba prizadetih? Oboje bi bilo najglobljega obžalovanja vredno. „Gradivo“ zasluži vsekakor, da se zgodovinarji zanj pobrigajo; pri delu ga bodo morali uporabljati vedno iznova in iznova.

V. K.

Poli tična zgodovina.

Češka politika.

(Česká politika. Redigoval dr. Zd. V. Tobolka. IV deli. Praga, 1906—1911. Laichterův výbor najlepších spisů poučných, kniha XXVIII.)

Za politično vzgojo in izobrazbo vsake države in naroda je prav pomembno ono literarno podjetje, ki spaja vse vednosti o državi v enoto državoslovnih enciklopedij. Idealna liberalna doba je imela Rotteck - Welckerjev Staatslexikon, iz katerega so tudi slovenski osem-inštiridesetniki, kakor na primer Kranjc, črpali svoje znanje o državi. Tudi katoliška Nemčija je zasnivala svoje politične uspehe na podobni podlagi. Državni leksikon Görresove družbe je pod katoliškim vidikom seznanjal nemške katolike z državnimi vedami. Tako stapljanje vseh onih sil, ki se pečajo, pripadajoč neki izvestni struji, z državnimi vedami, mora na vsak način globoko vplivati na narodovo politično stremljenje.

Čehi so bili prvi slovanski narod, ki so uvideli potrebo, da najodličnejši zastopniki češke znanosti in politike prikažejo češko politično življenje v preteklosti in sedanjosti. Treba je bilo ustvariti velik okvir, ki naj bi obsegal vse češko javno življenje, vse panoge državnega, gospodarskega in družabnega živ-

ljenja. Ta poizkus je radi tega tako zanimiv, ker je predmet proučevanju češki narod in ne češka država, narod in ne država stopa v ospredje. Čutimo, kako postaja narodnost vedno važnejši činitelj, ki je višji in silnejši ko država, dočim je premagana doktrina nemškega in italijanskega naroda-države smatrala oboje činitelja za enakovrsta in istovetna. Ravno podjetje, kakor je „Česka politika“, ki spaja vse državnoslovne znanosti v svrhu proučevanja čeških narodnih razmer, dokazuje, da zmaga narodno načelo nad starim državnim, ki je poznalo samo države z enotno narodnostjo.

L. 1906. je izšel prvi zvezek „Česke politike“. Čez pet let, to je letos, je pa izšel zadnji zvezek, ki zaključuje ta češki „Staatslexikon“. To nas je tudi napotilo, da izpregovorimo o tem važnem delu, ki pomenja veliko pridobitev za češki narod. Konceptija dela in njega vzorna izvršitev je nedvomno pripisati uredniku te češke politične enciklopedije, drju. Zdenku Tobolki. Zdenko Tobolka je eden najuglednejših čeških publicistov. Češka bibliografija ima v njem enega svojih glavnih sodrudevnikov. Teško je naštetati vse njegove mnogobrojne spise. Izmed najzanimivejših njegovih spisov je na vsak način monografija o slovanskem shodu l. 48. v

Pragi. Tobolka je stopil tudi na politično areno. Pri zadnjih državnoborskih volitvah ga je mestni volilni okraj „češkega raja“ poslal v državni zbor, kjer si je v kratkem priboril tak vpliv, da je bil izvoljen predsednikom šolskega odseka. „Česká politika“, ta češki državni leksikon, je nerazdružljivo spojena z imenom drja. Zdenka Tobolke.

Dvojna je pot, ki jo je mogoče ubrati pri snovanju dela, ki naj obsega vse državne vednosti, tika-joče se kakšnega naroda ali države. Bolj mehanična je oblika držarja, članki se vrstijo v abecednem redu. Na tem leksikalnem načelu so zasnovana nemška dela te vrste. Tudi nemški „Handwörterbuch der Staatswissenschaften“ ne pozna sistematične razporeditve, temveč abecedno razvrščanje. Drugo pot so ubrali Čehi. „Česká politika“ je sistematično sestavljeno delo. Tu ni tiste mehanične razporeditve velikih razprav, člankov in člančičev, ampak se vrstijo stroke po natančnem celotnem načrtu. Zdi se mi to bolj prikladno in umestno, zakaj samo v obširnejši razpravi je mogoče doseči ono koncentracijo misli in razlaganja, ki je neobhodno potrebna. Češka kritika ni bila edina pri presojevanju celotnega načrta tega dela. Čuli so se glasovi, da „Česká politika“ niti ne odgovarja strogo znanstvenim zahtevam niti ni dovolj popularna, da je izkušalo uredništvo ubrati neko srednjo pot, kar ni odobravati. To očitanje ni povsem utemeljeno. Avstrijski Slovani in nič manj Čehi so sredi neke prehodne dobe. Izključeno je, da bi mogli Čehi danes izdati tako strogo strokovnjaško državnoslovno enciklopedijo, kakršen je nemški „Handwörterbuch der Staatswissenschaften“ ali avstrijski „Staatswörterbuch“. Krog odjematelj je dosti premajhen, in tudi strokovni sodelavci bi manjkali. Povrhu bi pa morali biti posamezni članki mnogo bolj suhoparni in nedostajalo bi jim

tistega idejnega ozadja, kakršno ima skoraj vsaka razprava v tej knjigi.

„Južnoslovanska enciklopedija“ bo imela kratke in razbite članke iz področja ustavnega prava in političnega življenja. V tem oziru ne bo zadovoljiv ta prvi poizkus med južnimi Slovani. Treba bo po češkem vzorcu posebne enciklopedije za državoslovje, seveda pa je to samo mogoče v okvirju avstro-ogrsko-hrvatskega državnega življenja, ker more samo državna enota biti okvir takemu delu. Ako bi prišlo kedaj med Slovenci in Hrvat-Srbi do tega, bi pač bilo treba v velikih obrisih posnemati češki vzorec, ki ne dopušča, da bi malenkostni detajli zasenčili velike glavne razvojne črte.

Treba je priznati, da je najmanj sistematične enotnosti v I. zvezku. Težava je bila sledeča: Ker Čehi nimajo svojega državnega življenja, je treba v izdatni meri upoštevati celotni avstrijski državni razvoj. Redakcija je torej izkušala podati v I. zvezku nekaj obrisa razvoja Avstrije.

Uvod pod naslovom „Politika kot veda in umetnost“ je napisal Masaryk. Vsaka vrsta izdaja velikega političnega stilista. To je slog, ki mora biti strah in groza vsem filološkim šolmaštrm, katerim pač ne more ugajati ta jekleni, neformalni jezik, ki mu je vsebina vse, oblika nič. Ne pozabimo pa, da se izpremeni Masarykovo zlato v rokah njegovih stilističnih posnemovateljev v kamen. Treba je sicer lojalno priznati, da se ni mogoče strinjati z vsemi Masarykovimi izvajanjmi glede bistva politike. Vendar je občudovanja vredna tista znanstvena vehe-menca, s katero se zavzema za svoje nazore. Masarykova izvajanja so lep, zanosnih misli poln uvod v češko politiko, da si pač ni mogoče misliti primernejšega. Masarykove besede so veličastna uvertura.

O teritorialnem razvoju avstro-ogrške monarhije razpravlja Hýbl. „Avstrijska zunanja politika v 19. stoletju“ je iz peresa Karla Kramára. Tretje poglavje razpravlja o „Avstro-Ogrski v narodnostnem oziru“. Najbolj važen je tretji del te razprave, ki se glasi : „Narodnostno in jezikovno vprašanje v Avstro-Ogrski“, in sicer je pisal sedanji državni poslanec dr. Koerner o „narodnostnem in jezikovnem vprašanju v Cislajtaniji“, profesor Kadlec pa o narodnostnem vprašanju na Ogrskem. Koernerjeva razprava je ena izmed najboljših v celi knjigi. Avtor je priznan češki pravnik, ki se je vglobil v avstrijski jezikovni problem z vso bistrostjo, ki mu je lastna. Slovenske jezikovne razmere so zelo obširno obdelane, in je Koernerjev spis za Slovence tudi jako poraben. Četrto poglavje se glasi : „Avstro-Ogrska v cerkveno-verskem oziru“. Zgodovinsko in statistično stran obdelujeta Novotný in Živanský. Razmerje med cerkvijo in državo ter avstrijsko konfesionalno zakonodajo pa podaja znani profesor cerkvenega prava Kamil Henner, ki je sodeloval s cerkveno-pravnimi razpravami tudi pri Ulbrich-Mischlerjevem avstrijskem „Staatswörterbuchu“. V poljudni besedi razlaga Henner razmerje med avstrijskimi konfesijami in njih pravni položaj. Njegov pregledni spis, ki se peča v prvi vrsti s pravniškimi problemi naših cerkvenih razmer, je prav koncizen in jednat.

Grajati je, da se nahaja v prvem zvezku razprava o vnanji politiki Avstro-Ogrske. Ta razprava spada povsem drugam in nikakor ne med tisto snov, ki polni prvi zvezek. Umestneje bi bilo, da se vrsti članek o vnanji politiki za sestavkom o avstrijski politični zgodovini.

Drugi del obsega dva zvezka. Prvi se peča z ustavo, drugi z upravo. V prvem je Vavřínek napisal „Ustavno zgodovino Avstrije

od l. 48.“ in pa „Ustavo v državnem zboru zastopanih kraljestev in dežel“. Obe razpravi sta neenotni, raztrgani in sta bili predmet jako neugodne strokovne kritike. Bivši minister Fiedler, ki je že prej napisal obširno in temeljito delo o gospodarskih problemih avstro-ogrške nagodbe, podaja v svojem članku o „avstro-ogrskem dualizmu“ kabineten vzorec kratke in poučne razlage dejstev. Kadlec je v svoji razpravi o „Hrvatski in ogrski ustavi“ jasen in lahko razumljiv kakor vedno. Socialist Winter piše obširno o volilnih redih od l. 48. naprej.

Uprava je mnogo bolj na kratko obdelana ko ustava. Temeljne pojme uprave, zgodovino češke uprave in organizem avstrijske razlaga Krejčí. Ta oddelek je pač nekoliko fragmentaričen. V enciklopedičnem delu, kakršno je „Česká politika“, bi pač moralo biti upravnim pojmom posvečeno več mesta.

Mojstrsko razpravlja sedanji poljedelski minister Bráf o samoupravi. Težko je karakterizirati pričujočo razpravo, čisto bráfovská je pač, lastne so ji vse vrline, ki dičijo tega imenitnega narodno-gospodarskega strokovnjaka. Fiedler se peča s češkimi okrožji, ono upravno institucijo, ki je velikim deželam, kakršna je Češka, neobhodno potrebna in ki pomenja prvo stopnjo v reformi avstrijske notranje uprave.

V tretjem delu razpravjata Kramár in Tobolka o „Zgodovini češke politike v novi dobi“, in sicer od l. 1848. do najnovejšega časa, do barona Becka. Kramáreva izvajanja so temperamentna in živahna. Vsaka vrsta takorekoč priča o notranjem nemiru in strastnem ognju tega moža, ki je bolj ko vsak drugi češki politik pravi zastopnik svoje rase. Ta zvezek, ki obsega edinole češko politično in parlamentarno zgodovino, ima skoraj osemsto strani. Zdi se, da spada to zgodovinsko gradivo pred ustavni

del, v katerem se nahaja sistematična razlaga avstrijske državne in deželne ustave. Politična zgodovina, notranja in vnanja je vedno nekaj uvod v ustavno življenje in ustavno-pravne tvorbe. Znanje politične zgodovine je predpogoj razumevanju ustavnega prava. Radi tega bi moral tretji del biti pravzaprav drugi, drugi pa tretji. Slike imenitnih parlamentarcev ne spadajo v tak spis, zakaj to mu daja preveč značaj nekake svetovne zgodovine, resnega bravca motijo, drugim pa knjiga itak ni namenjena.

Zadnji del je povsem gospodarskega značaja. Uvodno poglavje je občno, snov mu je vzeta iz občnega državnega nauka. Fiedler piše o „Moderni državi in njenih smotrih“. Njegov uvod se odlikuje po svoji razumljivosti in jedrnatosti izraženih mislih. Fiedler imenuje državo družabni organ, mnenje, ki ima mnogo nasprotnikov (str. 1). Dvomljivo je, ali je res atenska, rimska država nekaj temeljno drugega od novodobne. Država je ostala v svojem temeljnem ustroju vedno ista. Glavne funkcije državnega ustrojstva, ki mu je bilo središče agora ali forum, niso bile druge ko one moderne francoske ali angleške države. Ni prav umljivo, da bi bila podobna kolektivistična država socializma patrimonialnim državam preteklosti. (Str. 6.) Ni lahka naloga pisati o državnih smotrih, zakaj tako proučevanje se običajno pogreza v najnavadnejše občnosti. To naštevavanje raznih državnih nalog in funkcij nas ne približa niti za ped jasnejšemu spoznavanju državnega bistva. Uvod k temu delu bi se naj pečal samo z gospodarskimi smotri države, ne pa tudi s političnimi. Znano je, da so narodni gospodarji mnogo skrbneje negovali nauk o državnih smotrih, ko pa oni, ki se pečajo z državnim naukom. Na polju narodnega gospodarstva ima pač disciplina o državnih smotrih svojo pravico do obstanka.

Ena najboljših razprav dela je pač profesorja Gruberja „Obrtna politika“. Izvajanja avtorjeva so vrlo poučna in prav lahko umljiva, da si je metoda strogo narodno-gospodarska. Jako obširno obravnava Gruber o zgodovinskem razvoju avstrijske obrti. To je pravzaprav naris avstrijske gospodarske zgodovine; posebno zgodovinski del tega spisa je poln bogatega in izredno zanimivega gradiva. Prav temeljit je komentar, ki ga daje Gruber o moderni avstrijski obrtni zakonodaji. Obrtna vprašanja so pač najvažnejša za srednji stan. Smotrena politika v prospah srednjega stanu se mora temeljito baviti z vprašanji obrtne zakonodaje. Čim bolj postajajo Slovenci mestni živelj, tem bolj se bo morala tudi naša gospodarska literatura baviti z obrtništvom. Vprašanje, ali je srednjemu stanu usojena bodočnost, je pač najožje spojeno z vprašanji o možnih reformah obrtnega stanu.

Tretji oddelek zadnjega dela obsega „Socialno politiko“. Socialno vprašanje je obdelal realist Foustka. Njegov spis obsega štiristo strani, je torej gotovo eden najboljšejših te vrste v češki državnoslovni književnosti. Dočim se Gruber omejuje na gospodarsko stran problemov, ki mu jih je treba razsvetljevati, išče Foustka široke, občečloveške horizonte. To je sicer jako hvalevredno ravnanje, pa ta pretirana humanitarnost zavaja mnogokrat k nesprejemljivim zaključkom, ki niso izraz realnega socialnega življenja. Foustka priznava povsem odkrito, da je podlaga socializmu prirodno pravo. Historični in filozofski zmisel socializma mu je, uveljaviti humaniteto v širokih vrstah delavskega ljudstva. Ves kompleks socialnih problemov presoja s svojega realistično-humanitarnega vidika, ki je prav malo realen. Do samostojne kritike socializma s stališča državnega nauka in politike se ne vzpne. Tesno se drži Masarykovih izvajanj

v „Socialnem vprašanju“. Razprava je prav lepo in gladko pisana in bo gotovo všeč tudi širšim krogom. Slika, ki jo podaja o socializmu, ni enostranska. Foustka razlaga razmerje socializma k modernemu svetovnemu nazoru, k razrednemu boju, narodnosti, verstvi in kulturi. Foustkov spis je gotovo lep prispevek k sodobnemu proučevanju socializma med Čehi.

O avstrijskem delavskem zakonodajstvu razpravlja poslanec dr. Winter. Posebnost te razprave je, da Winter uporablja zlasti prav dragoceno parlamentarično gradivo, poročila o zasedanjih zbornice in odsekov, besedilo posameznih predlogov, zakonskih načrtov in zapiske, razlagajoče zakonodajne motive. Winter si mnogokrat dovoljuje prav ostre opazke o načinu, kako se pri nas rešujejo eksistenčna vprašanja delavstva. Tu pa tam se pri Winterjevih izvajanjih kaže nekoliko preveč prononsirano razredno stališče.

Prav hvalevredno je, da je na koncu vsake razprave navedena popolna literatura o dotičnem predmetu. Prav radi tega je „Česká politika“ izborno delo, ker je na ta način vsakemu inteligentnemu omogočeno, nadaljevati samostojni študij onih vprašanj, ki ga zanimajo.

Uredniku „České politiky“ je zares čestitati, da se mu je posrečilo osredotočiti v tem delu vse to, kar mora vsakega izobraženega Čeha zanimati in je potrebno vsakemu Čehu, pečajočemu se z javnim življenjem. Prikazane so v tem delu državoslovne discipline, ki so najvažnejše za spoznavanje države in družbe. Pa državoslovne znanosti so v tem delu nekako nacionalizirane, to se pravi, da je uredništvo jemalo poseben ozir na vsa ona socialna dejstva, ki se tičejo Čehov. „Česká politika“ seveda ne more biti povsem popolno delo. Pa treba je pomisliti, da na nobenem polju ni težavneje podajati gradivo v

primerni obliki ko na polju državnih znanosti. Dasi zavzemata država in gospodarstvo v človeškem življenju gotovo najvažnejše stališče, vendar je ostala ta snov do danes še precej neobdelana. Dočim so danes prirodne vede že vsakomur pristopne, je ostala državna veda na svojem piedestalu, precej nerazvita in neoglašena. Dasi je znanost o državi stara kakor naša kultura, vendar se niso ž njo pečali v tej meri kakor z drugimi strokami. Odtod izvirajo vse težave pri delu, kakršno je „Česká politika“. Na vsak način pa je to delo izredno zanimiv poizkus, kako združiti vse stroke države in gospodarstva pod eno streho. V tem delu je vse, kar mora Čeh vedeti o svojem narodu. Najboljši sinovi naroda, češka intelektualna elita, moške teorije in prakse so sodelovali pri tem delu, ki je eden najmenitnejših dokumentov češke kulture v sedanjosti.

Bogumil Vošnjak.

Dr. Robert Michels: Russland als Vormacht des Slawentums und das moderne Italien. Sonderdruck der „Zeitschrift für Politik“, 1911. IV. Band, H. 4.

Izhajajoč iz presojevanja političnega pomena carjevega obiska l. 1909. v Rimu in ocenjanja razmerja med Italijo in njenimi severnimi ter vzhodnimi sosedi, se bavi dr. Michelsova študija večinoma z laško iredento in južnimi Slovani. Kakor drugi Michelsovi spisi se odlikuje tudi ta z onim napol časnikarskim diletantizmom, ki pa ne izključuje dalekosežnega kulturno-ekonomičnega pogleda in politične dalekovidnosti. Sicer pa priznava avtor sam, da so njegove simpatije na strani iredente in izdã s tem vir mnogih napačnih stvarnih posameznosti, ki se nahajajo v spisu.

Avtor vidi namen zbližanja Italije z Rusijo v nevarnosti, preteči od avstrijske strani apeninskemu poluotoku, in se vprašuje, obstojajo

li trajni politični in ekonomični interesi, ki bi bili tej novi ententi solidna podstava, pri čemer prihaja do zaključka, da tozadevno ni nobene logično podprte nade za bodočnost. Ko je avtor konstatiral nemožnost aneksije južne Tirolske in Trsta ter podčrtal neobhodno potrebnost Trsta za nemštvo, omenil vzajemne zveze Nemčije z Rusijo (*complicité dans l'affaire de la Bologne*) in po bogve kakšnih virih naslikal panslavistično pošast, najde v iredenti oni činitelj, ki se načelno protivi italijansko-ruski ententi, ker kolidira iredentistična agresivnost iz zgodovinsko-zemljepisnih vzrokov s slovanstvom. Dr. Michels se poslužuje za svoja izvajanja še stare narodnostne statistike, čeprav priznava sam, da je avstrijska statistika v tem oziru skrajno pogrešna in pomanjkljiva, in to posebno radi nadomestitve materinega jezika z občevalnim, tako da prebiva po njegovih podatkih v Trstu samo 23.420 Slovencev nasproti 116.520 Italijanom. Vkljub temu pa smatra položaj za skrajno obupen, deloma ker so južni Slovani v svoji mladi kulturi že tako napredovali, da mora narodno-odtujevalni proces prej ali slej ponehati, deloma po krivdi Italijanov samih, ki se nočejo učiti tujih jezikov in tvorijo radi tega v borbi za narodni obstanek nespособnejši del, deloma pa tudi, ker so se južni Slovani ekonomično tako

ojačili, da se znatno krči italijanska posest na ozemlju. Slovensko prodiranje v Trst je „logična posledica kapitalističnega razvoja“, in Italijanom bi bilo že zdavnaj odzvonilo, ako bi ne bili našli v židovstvu najboljše podpore, ki se drži iz nasprotovanja do avstrijskih fevdalno-klerikalnih struj italijansko-radikalnega liberalizma. Dr. Michels pritrjuje — vkljub temu, da je mogle rabiti samo italijanske vire iredentovskih in laško-imperialističnih avtorjev, kakor so E. Corradini, Sighele, Agnoletti, Vivante i. t. d. — slovensko-hrvaški pritožbi, da je razdelitev istrskih deželnozborskih mandatov skrajno krivična in v jedru protidemokratska; tudi prizna, da je Dalmacija za Italijane na vekomaj izgubljena. Slovani, ki so „kakor vsa mlada plemena, gibčni in okretni, pridni in marljivi“, so s kreditnimi zavodi, konsumnimi društvi in kupčijskimi podjetji pritegnili vse interesne kroge nase, na Goriškem so stvari tako komplicirane, da bi laška aneksija Italiji vsled slovenske iredente več škodovala ko koristila. Zaključek ne more biti drugačen ko ta, da je avstrijsko italijanstvo neodrešljivo in nevzdržljivo, rusko-italijanska ententa pa vsled avstrijske in laške balkanske politike, ki si bistveno nasprotujeta, trajno nemogoča.

A. O.

Dokumenti.

Iz dnevnika italijanskega državnika Crispija. Crispi se je pogajal 2. oktobra l. 1887. na gradu v Friedrichsruh z Bismarckom o načinu, kako bi se naj utrdila trajnost trozeve. Crispi je pisal 2. oktobra 1887 v svoj dnevnik o svojem pogovoru z Bismarckom: „Avstrija, sem dostavil, je to, kar je: mnogojezični imperij,

ki ga sestavljajo razne narodnosti. Spoštujem jo, ker imam spoštovanje pred pogodbami in ga moram imeti. Obstane Avstrije je potreben za ravnovesje v Evropi. To pripoznavam, in Italija ostane zvesta sosednji državi, ki je z njo zvezana.

Želim to izraziti, ker sem bil sovražnik Avstrije in sem konspiriral proti nji, dokler je vladala itali-

janske dežele. Odkritosrčen sem v svojih izjavah in radi tega Vas (Bismarcka) moram prositi, intervenirati pri dunajskem kabinetu v vprašanju, katerega rešitev nas vse zanima, Avstrijo kakor nas.

V avstrijski državi živi mnogoštevilno italijansko prebivavstvo. Koristno je avstrijski vladi, da ostane to ljudstvo v ugodnem razpoloženju.

Ne zahtevam nikakih privilegijev za Italijane. Zahtevam, da se z njimi ravna kakor z drugimi narodnostmi cesarstva. To je koristno avstrijski vladi, ker jemlje pritožbam vsako podlago in ker ona pridobi s tem naše prijateljstvo.

Vaša Svetlost pač ne more oceniti škode, ki izvira iz tega, da se v avstrijskih provincah slabo ravna z Italijani. Vsakokrat, kadar se po Italiji širijo vesti o tlačenju Italijanov, živečih v Avstriji, se vzbudi v Italiji narodno čuvstvo, in politične stranke izkoriščajo ta položaj in motijo javni red.

Nadalje pač mora Avstrija le živeti in silna biti, ako respektira razne narodnosti.

Knez se mi je zahvalil za to izjavo in obljubil, da sporoči Kalnokyju kako besedo o tem.“

Spomini socialistinje. (Lily Braun, Memoiren einer Sozialistin, I. Lehrjahr, II. Kampfjahre, à str. 657, založba Albert Langen, München.)

Velikopotezna knjiga, ki nacenja vse moderne probleme. Junak in avtor je žena, ki je izšla iz stare fevdalne rodbine in se potem v

boju z vsemi predsodki razvijala, kakor so jo gnali dvomi, prepričanje in volja. Bil je to boj z družino, z verstvom, družbo, javnim mnenjem, političen boj, pisateljstvo, agitacija, kongresi. Poleg tega javnega živi pisateljica z njim združeno privatno življenje, kjer je hči, ljubeča žena in mati. Značaj sili k spoštovanju. Dejanje, ki nosi na sebi vse znake resničnosti, se vrši v polupretekli dobi nemške moderne in njenega razmaha. Pred nami ožive Viljem II, Bülow, Bethmann, Bebel, Sombart, Adler, Legien, Klara Zetkin, Burns, Shaw, Jaurès, Bernstein (nekateri z izmišljenimi imeni), in pred nami se vzbudi vse, kar nas veže na severozapadno kulturo, nezadovoljnost s samim seboj, z duševno onemoglostjo inteligence, s socialno bedo mas . . .

Spis je toliko feminističen, kolikor socialističen; a je mnogo več, je kulturno-zgodovinska slika stremljenj in problemov, ki napolnjujejo našo dobo in njene interesne skupine, — je dokument časa in ljudi. Dasi je marsikateri problem čuvstveno, torej površno obdelan, presega spis glasovita Rousseau-jeva „Priznanja“ v toliko, kolikor presega naša doba ono racionalistično revolucijsko dobo. Taki „Spomini“ so redki, kakor so redki ljudje, ki si morejo na vprašanje: „Und der steile Weg, den ich gehen will, wohin führt er mich?“ morejo odgovoriti: „ . . . sah ich forschend zurück. Und ich erkannte, dass ich nicht irre gegangen war.“

V. K.

Pregled revij.

Revue des sciences politique.
Oktober — december 1911.

Aleksander de Lavergne referira o Starostnih penzijah v Angliji. Dasi je An-

glijja jako bogata, je v nji vendar silno razširjen pavperizem. Angleži niso varčni kakor Francozi. Anglež ne pozna v tej meri tipa majhnega rentierja kakor Francoz. Radi tega je v Angliji jako razvit sistem pod-

piranja ubožnih ljudi. Cela vrsta državnih institucij se bori z uboštvom. Stanovske penzije so najnovjši uspeh liberalne angleške zakonodaje. Starostne penzije se morajo strogo razlikovati od starostnega zavarovanja. Kdor je deležen teh penzij, ni vplačeval prej nikakih zavarovalnih vplačil. Že l. 1898. je vpeljala Nova Zelandija take penzije po zakonu, določajočem, da dobi vsaka oseba, ki je starejša ko 65 let, nima premoženja in je moralnega vedenja, 7 šilingov na teden. Deset let pozneje je sledila Zelandiji Anglija. Zakon je z dne 1. avgusta 1908. Starostno penzijo uživa vsaka oseba, ki je sedemdeset let stara, dvajset let angleški državljan in živi vso dobo v Angliji ter nima dohodkov, ki presegajo 31 liv. 10 sh. Osebe, ki imajo manj dohodkov ko 21 liv., dobivajo na teden po 5 sh. in ta svota se zmanjša do 1 sh. za osebe, ki imajo najvišje dohodke 31 liv. 10 sh. Izplačevanje penzij se vrši potom poštinih uradov. 1-5% vsega prebivavstva združenega kraljestva je uživalo te starostne penzije. L. 1900. je uživalo to penzijo 596.038 oseb. 91% vseh oseb dobiva po 5 sh., manj ko 1% pa 1 sh. na teden. Te starostne penzije stanejo Anglijo na leto 317.500.000 fr., kar odgovarja kapitalu desetih milijard, ako se računajo obresti po 3%. Lord Lansdowne je rekel v zbornici lordov, da stanejo te penzije Anglijo toliko ko kakšna velika vojska. Ali ni pač starostno zavarovanje mnogo zdravjša socialna misel? Gotovo zahteva humaniteta, da tisti, ki nimajo dohodkov in so dosegli visoko starost, ne hodijo beračit. Pa vendar mora socialna politika najprej skrbeti za zdravo mladino, potem šele za starost. Taka starostna penzija ima še vedno značaj nekake miloščine, ker ne odgovarja nikakim konkretnim službam. Povsem drugo je načelo, ako se posameznik zavaruje, bodisi da plača sam prispevke

bodisi delodajavec, v čigar podjetju je dotični zaposlen. Angleško starostno zavarovanje je po svoji glavni misli nekako sorodno splošnemu značaju angleškega oskrbovanja ubogih. To oskrbovanje, ki sega daleč v preteklost, je plod angleških razmer in v svoji razsežnosti in decentralizirani organizaciji ena najčestitljivejših institucij angleške socialne politike. To oskrbovanje je imelo, preden se je angleška ustava demokratizirala, svoje temne strani, posebno začetkom XIX. veka. Brezvestnost in napake tedanje oskrbe ubogih je hudo bičal Dickens, ta veliki opazovatelj socialnega življenja, posebno v svojem znanem Oliverju Twistu, ki je pravkar izšel tudi v slovenščini v Župančičevem prevodu.

Pierre Leroy Beaulieu poroča o delovanju pokojnega Emila Levasseurja, ki je bil eden najstarejših francoskih narodnih gospodarjev. Dolgih šestdeset let je bil učitelj vseučiliščne mladine. Bil je od časa ustanovitve pariške „Svobodne šole političnih ved“ do svoje smrti njen učitelj. Ni spadal med one, ki se preživijo in so kot starci senca tega, kar so bili kot mladi možje. Edenintrideset let star je začel s svojo „Zgodovino delavskih razredov v Franciji, od zavojevanja Julija Cezarja do revolucije (l. 1859).“ To je prvi del „Zgodovine delavskih razredov in industrije“. L. 1867. je izdal „Zgodovino delavskih razredov v Franciji, začeni od 1789“. Pred štirimi leti je pa dovršil to svoje ogromno delo z zadnjim zvezkom: „Delavska in industrijalna vprašanja ob času tretje republike“. Ta delavska zgodovina, kakršne pač nima drugi narod, je sicer njegovo življenjsko delo, a povrh je napisal še celo vrsto drugih spisov, kakor na primer „Francosko prebivavstvo“, „Ameriški delavec“, „Poljedelstvo v Zedinjenih državah“. Pred smrtjo je še dovršil svoje zadnje delo „Zgo-

dovina zunanje trgovine Francije". Na šoli v rue de Saint-Guillaume je čital trgovinsko geografijo in statistiko.

I. Ludreit de Lucharri re piše o „Trojni evropski intervenciji v Maroku l. 1911“. Maročanska afera pač dokazuje, da je do danes ostala diplomacija prav tajinstvena obrt, ki jo more zasledovati po vseh ovinkih samo majhen krog izvoljencev, o njenih činih pa zve javno mnenje šele, ko je konflikt že odstranjen. Še danes, kakor v dobi Ludovika XIV. ali Marije Terezije, so diplomatje podobni alkimistom, tako skrivajo svoje delo pred radovednimi pogledi javnosti. Evropa je hodila mimo prepadov, skoraj bi bilo prišlo do strašne katastrofe v vnanji politiki, ki bi bila vničila nešteto existenc in privedla v nekaterih državah k političnemu in gospodarskemu polomu, in javno mnenje zve o vsem tem šele nekoliko mesecev pozneje. Ali pa se bo diplomacija kedaj korenito izpremenila? Ali je mogoče, da bodo kedaj njeni čini javni, da bo demokratizirana kakor vse druge panoge državnega mnenja, da bo pod najstrožjo kontrolo javnosti? To je ena izmed Masarykovih najpriljubljenjših idej. Teško je to dosegljivo, diplomacija bo morala vedno biti zavita v nekaj plašč tajinstvenosti. Demokracije ne postopajo drugače ko starikave monarhije. Ali nekaj je mogoče doseči. Institucijo je mogoče reformirati na ta način, da se jo prenove z novimi, modernimi ljudmi, ki si bodo v svesti svoje ogromne odgovornosti napram lastni državi. Morebiti bi bilo mogoče ustvariti ustavnim potom nekako javnopravno diplomatsko odgovornost vseh onih oseb, ki so predstojniki diplomatskih zastopstev, po vzorcu ministrske odgovornosti, zakaj ni dovolj, ako je odgovoren samo minister vnanjih zadev. Po činu bi naj bili odgovorni za vsak korak, pa

čin sam ne more biti javen. To so misli, ki se nehote porajajo. Pa prepustimo rajši besedo člankarju.

Pisec razlikuje tri intervencije v Maroku. Francoska se je tikala izključno le Maroka in je bila povsem stvarnega značaja. Španija je začela to akcijo iz razlogov notranje politike, k čemur jo je zavedel tradicionalizem njenih zgodovinskih državnih aspiracij. Nemčija je pa izkoriščala to priložnost pod pretvezo, da mora ščititi nekatere smeje spekulacije svojih podanikov.

Potrebno je bilo, da je Francija intervenirala in poslala svoje vojaštvo pred Fez, zakaj le na ta način je bilo mogoče vzdržati mir v maročanskem glavnem mestu. Bila je sultanova žejja, da ga naj ščiti francosko vojaštvo.

Španci so imeli povsem druge aspiracije. Odkar so izgubili svoje zadnje prekomorske kolonije, se je vgnezdilo v srcih slavohlepnih španskih politikov poželenje, si prisvojiti kak kos zemlje v Afriki. Brzo so si skovali nekako „zgodovinsko“ pravo do Afrike. Zgodovinarji raznih držav producirajo tako robo kar na debelo, ako mislijo, da s tem laskajo vladajočim. A Španci so ostali stari Don Kišoti. Časi so minili, ko se je koloniziralo s križem v roki, ko je moral biti križ pretveza za najhujšo eksploatacijo, za največje zločine. Kakor pravi neki španski publicist, bi naj bili morali Španci v Maroku najprej zatreti mohamedansko vero in potem šele pacificirati.

Nemčija kolonizira seveda bolj spretno. Pa v vnanji politiki se je navzela prav slabih navad. Izkuša imponirati s tem, da preseneča. Poslala je svojo bojno ladjo „Panther“ pred Agadir. Nemški gospodarski interesi v Maroku so oni finančne skupine Mannesmann — kako brutalno prusko ime! Agenti te skupine so obenem pionirji nemških diplomatskih akcij. Razvil

se je neki tip plavolasih nemških konkvistadorjev, ki v gonji za mamonom tirajo Nemčijo v vratomolna podjetja. Trgovina nemških tvrdek je povsem neznatna; ščititi to trgovino je bila pretveza, pod katero bi se naj Nemčija vdomačila v Maroku.

Španija kakor Nemčija sta imeli svoje namene. Ni šlo za to, da bi v Maroku zopet nastal red. Edinole Francija je nastopala v zmyslu pogodeb in le ona je skrbela, da bi v Maroku zopet zavladal red.

L. de Saint-Victor de Saint-Blancard razpravlja o „Nastanku francosko-nemškega sporazuma“. 9. februarja 1909 je izjavila Nemčija, da „zasleduje v Maroku edinole gospodarske interese“, in je pripoznala, „da so posebni politični interesi Francije ozko zvezani s konsolidacijo notranjega redu in miru, in da obljubuje, da se ne bo protivila tem interesom“. Geslo je bilo torej: Nemcem gospodarsko sfero, Francozom politično. Kako svrha je imela manifestacija pred Agadirom? Francozom se naj dá prilika, potegniti se nazaj, obenem bi se pa Nemčija pogajala, držeč roko na sablji, kakor je to že njena navada. Pisec misli, da bi bili mogli francoski diplomati izkoriščati agadirsko izzivanje v svojo korist.

21. julija je Lloyd George, angleški tajnik financ, ostro poudarjal stališče Anglije v tem mednarodnem prepiru. Njegov govor je silno razburil Nemce. Pet dni traja ona mrzlična napetost, in 26. julija javljajo angleški oficiozi, da se je nadejati mirne razrešitve konflikta. Začela so se pogajanja med Anglijo in Nemčijo, ki so trajala celo poletje. Borze in finančni krogi so bili tisti činitelji, ki so rešili situacijo, zahtevajoč, da pride do sporazuma med obema državama. 23. septembra je prišlo do sporazuma. Francoski predlog je bil, da naj ima Francija pravico, storiti vse potrebne korake, da se v Maroku ustvari in ohrani mir in da naj nadzoruje notranjo in vnanjo suverenost maroškega sultana in vodi upravno in finančno reformo dežele. Francija je pripoznala načelo „odprtih vrat“, to je svobodne trgovinske konkurence. Uredba maročanske zadeve je provizorična. Francozom je dan v Maroku politični vpliv, oni so tam upravitelji in žandarmi, ali pod nadzorstvom enajstih tujih držav. Kar se pa tiče gospodarskih stvari, imajo vse države enake pravice, so enakopravne. Maroško vprašanje ostaja vkljub vsemu temu nerešeno.

B. V.

Kultura.

Urejuje dr. Ivan Prijatelj.

Slovensko slovstvo.

Družba sv. Mohorja šteje letos 84.855 udov, torej skoro cel tisoč (934) manj ko lansko leto. Po svojem starem običaju je razdelila med svoje člane letos po šest knjig; kdor pa je doplačal 60 v ali mu ni za „Zgodbe sv. pisma“, ki izhajajo sedaj že 17. leto, ta je lahko dobil kot izredno knjigo še Cankarja „Troje povesti“. Najmanjša (vsled svojega namena) in najneznatnejša knjiga je letošnji molitvenik). Največja in najpomembnejša publikacija pa koledar, ki je vsled okrajšanega imenika pridobil mnogo prostora za važnejše stvari in ki šteje z inserati vred 208 strani velike oblike. Sicer mu je ostala zunanja oblika in uredba stara. Vendar bo tudi tukaj treba marsikaj izboljšati in izpremeniti. Slovanska imena mesecev, ki so (žalibog!) za nas zelo potrebna in marsikomu dobrodošla, bo treba revidirati in popraviti. Ta značilni dokument slovanske razcepljenosti in razkosanosti (ki veže samo Slovence in — Ruse) sicer marsikomu med stotisoči, ki jim pride pred oči, hudo imponira, če pa si ga bo pazno ogledal kak Rus ali Poljak, se bo lahko hudomušno nasmehnil našemu poznanju naših večjih „bratcev“.

V „literarnem“ delu koledarja je uredništvo postavilo na prvo mesto „pravljico“ Ivana Česnika, na vso moč genljivo storijo o Boštjanu in Lenčiki, tako milo, ta-

ko sladkno, da se človeku kar srce topi in da se čudi, kako lahko oddaja take sladkosti pisatelj s tako malo sladkim imenom. Pošteni in korenjaški Boštjan (kaj vse pričakuje človek ob tem solidnem slovenskem imenu s tistim nekoliko bahaškim in postavnim povdarkom na zadnjem zlogu!) je pravi sentimentalni petošolec, ki že mutira in je pogledal nekoliko v literaturo, Lenčika pa govori kakor kaka institutka, ki že sme k plesnim vajam in ki so ji Meško in drugi naši literarni „Zalazniki“ pokvarili stil in naravno čuvstvovanje s svojim neizmernim, neizrečnim, preskrivnostnim „hrepenenjem“. — Ne verujete? No, pa za poizkus par kosov te sladke torte.

Ko okrega oče Lenčiko, zakaj gleda za beraškim Boštjanom (sam je namreč bogat kmet — pa to ste tako že ugenili), je seveda hudo žalostna. „V trenutku je izginilo veselje, v očesu so se pokazale solze. Padale so na mlado zelenje in sveže rože ter blestele med rosnimi kapljicami. Zaslutila je, da pridejo težki dnevi in noči brez spanja. Nič več je niso veselile ponosne planine s sočnatimi travami (kajpak, za sočnate trave se na kmetih zanimajo Cade in Dime!), nič več hribčki z belimi cerkvicami, nič več gozdovi (gozdiči? — gozdeki bi bilo bolj sladko!) z lestečimi vitkimi jelkami in viteškimi javori; nič je ni več veselilo božje solnce, ki se je dvignilo izza gora, tam daleč ter obsijalo dolinice in vasice, kot

¹⁾ Molitvenik za šolsko mladino. Sestavil msgr. V. Podgorc. 8.º 128 str.

bi jih pobožala Stvarnikova roka³⁾). Žalost ji je legla v srce, žalost brezkončna in bridka.“ Boštjan pa ni tak, o ne! On gre na planine in tam se kakor kak kultiviran turist na vrhu Triglava čuti „svobodnega, brez skrbi, vzvišenega nad vsakdanjimi malenkostmi dolinskega življenja . . . Lahko je bilo pastirju pri duši (namreč Boštjanu!), sleherno žilico njegovega mladega telesa je prevevala zadovoljnost in veselje nad življenjem. „Tako lepo je na svetu! Mlad sem in zdrav; vsi me imajo radi, najbolj pa Lenčika, moje zlato dekle. Lenčika, ti ne veš kako rad te imam, kako te ljubim. Ozrla si se name, na bajtarskega sina, ti, hči prvega kmeta v vasi. Bogve, kaj poreče, ko izve, da se imava rada. Hčerko ljubi, njene nesreče ne bi hotel; toda bogatini so vsi enaki. Bogatina hočejo za zeta, ne pa berača. Pa vendar imam upanje, da jo dobim. Dekle me ljubi, in oče Urban se nazadnje morda uda . . .“ — Kajpak, v Mohorjevem koledarju se tak oče vedno uda, to vemo že davno vsi, to ve tudi Boštjan in zato po tem tragičnem monologu mirno — zaspi. Za konec najboljše, Česnikov opis vasovanja :

„Dober večer, Lenčika!“ je šepnil Boštjan in segel dekletu v roko.

„Bog daj dober večer, Boštjan! Da si le prišel! Dragec, niti ne veš, s kakšnim hrepenenjem sem te pričakovala!“

— In tako naprej! Berite sami, saj je ta „Zlata krona“ mestoma najlepša satira na solzave in osladne povesti svoje baže. Tu in tam se človek, ki ima še količkaj zdravega zmisla in okusa, lahko ob nji prav pošteno nagrohota. Posebno takrat,

ko dobi Boštjan na vasovanju od očeta Vrbana bridko realne batine. Cela storija je namreč napol realna, napol fantastična. V nji nastopajo vile, šktrat, zakleta kraljičina, skrivnostni „čarovnik“ Ambrož, in s to nadnaravno pomočjo se Česniku končno za silo posreči, da povest vsaj na zunaj zaokroži in sklene. Nekoliko boljši je „Grogov Grog. Obraz s slovenskih hribov“, brez navedenega pisatelja. Nerodnosti, s katero je Česnik presadil petošolsko sentimentalnost v kmečke razmere, pri tem pisatelju, ki ima mnogo več daru za bistro opazovanje realnih razmer in nastopa mnogo bolj resno in možato, sicer ni, zato pa dovolj drugih grehov, ki so že skoro tipični za Mohorjeve pripovednike. Neizmerno razvlečena snov in opisovanje najpodrobnejših podrobnosti (zdi se, da zavaja Mohorjeve pisce v to napako velikanški format, ki kar žre rokapis), pomanjkanje eotne misli in tista nezdrava in kvarna fikcija, ki jo izkušajo Mohorjeve publikacije na vso moč vzdržati: svet bi naj bil tak in tak, zato Bog varuj, da napišeš kaj o njem, kakršen je v resnici. Mohorjev odbor in ž njim vred večina mohorskih piscev si krčevito zatiska oči in maši ušesa, da nič ne vidi in nič ne sliši, da ji ni treba obračunati ne s tem ne z onim neumljivim glasom. Tem ljudem je glavno ravnalo trdno prepričanje, da je naš narod otrok, lehkoveren, pobožen, neroden, boječ, takega ga hočejo ohraniti in s tega stališča je uravnana družbina metoda. Takemu otroku se lahko pove, kar se hoče (saj je tako preprost), treba ga vzgojiti v strahu pred šibo in v upanju na plačilo na — onem svetu. In če se mu hudo godi, naj samo zaupa v božjo pomoč in čaka — čudežev. Ta neporabna in zaslepljena doktrina zveni posebno iz Meškove knjige⁴⁾. Naj bi se

³⁾ To je za odbor! Mohorjeva družba je namreč bratovščina in zato sledi par vrst niže še cel kos „življenja svetnikov v podobi in besedi“, ki je pri nas vsakemu pastirju znan.

⁴⁾ Ksaver Meško: Mladim sroem. Prvi zvezek. Ilustroval Saša Šantel. 96 str.

družba in ž njo vred njeni pisci zavedli, da za sedaj še živimo na tem svetu, kjer se čudeži žalibog ne gode več, in da je naša bridka dolžnost, da hodimo po svetu z odprtimi očmi in čuječimi ušesi. Dr. Ivan Pregelj je v svoji „Rejenki“ izkušal v Mohorjevih knjigah razširjeni in večkrat obdelani motiv pokazati v novi luči in ga narediti nekoliko originalnega; prave sreče pa pri tem poizkusu ni imel, ker je pri njem premalo notranje motivacije, ampak vse nekaj mehaničen teater. Posebno značilen za prozorno avtomatsko tehniko Pregelja je konec 7. odstavka na 57. str.; to pomanjkljivost notranje motivacije je avtor sam dovolj občutil, zato je v zadnjem odstavku — sebi in bravcem v opravičilo — napisal: „In se je dogodilo, kakor č u d e ž“). Šploh je značilno, kako veliko vlogo igra v Mohorjevih knjigah čudež, ta komodni „deus ex machina“ za pisatelje, ki ne znajo zapletka povesti naravno razplesti. Iz samih čudežev je zgrajena Meškova knjiga, ki je po večini ponatisek že znanih stvari. „Romanje na goro“ je cet paternošter takih čudežev, da ne govorimo materijalistično — slučajev. Vzemite samo str. 17, kjer se odpravlja mali Vanček sam na goro in ga Urh pripravlja na to pot s čudeži. Vse, vse bo pomogla „Gospa z Gore“. Vendar pa čutita Meško in Urh, da se s čudeži le ne opravi vse. Poleg obljubljenе Marijine pomoči in svetinjice da Urh Vančku tudi „kruha in kos trdega sira“, ko pride Vanček na razpotje, sicer stisne „svetinjico na prsi, pobožno in poln zaupanja, vendar pa z neko malo pobožno racionalnostjo krene po najbolj uglasjeni poti (str. 20). Pot ni bila prava, torej sta v tem slučaju bila brez uspeha trezen, naraven prevdarek (kje ga ima tak Vanček!) in — svetinjica. Na spisu samem

se vidi, da je to omahovanje med naravnim in nadnaravnim za pisatelja samega neprijetna ovira: Vanček modruje pri Mešku na prvih straneh kakor kak rafiniran mistik in ascet (to gre iz Meškovi h ust), ko pa bi Meško moral pripovedovati, kaj vse je videl in doživel sosedov Tonček na Gori, se vendar toliko zave, da pripoveduje Tonček same zunanje vtiske z gore, ki so za otroka in njegovo dušo najbolj naravni. Tisto „morje luči, da človek zapre oči prvi hip, misleč, da gleda v nebo“ (str. 9) spada seveda med ostala Meškova otroška moževanja. Meškovi otroci so ob vsem drugem odrastli ljudje, zato je vsa povest malo verjetna za otroke in malo verjetna za odrastle ljudi. Zato tudi ne pomaga mnogo tisti konec (str. 31.), ki je nastal pri Mešku iz potrebe, da doda vsej stvari nekoliko notranje motivacije, in s katerim je povest proobrnjena na simbolično stran. Isto razdvojenost in notranjo slabost, kaže tudi „Zgodba o Martinu, otroku, ki je iskal raj na zemlji“. Tam se opravičuje pisatelj že kar v uvodu: „Nekoliko čudna je ta zgodba; skoro bi je človek ne verjel, če bi ne bila zapisana tako natanko v starih knjigah, ki jim smemo verjeti brez vsega pomišljanja in brez vseh dvomov.“ Pisec čuti, da se mora sklicevati na stare knjige, da doda svoji povesti verjetnost, ki ji je sam ni mogel dati, bravec pa se spomni, da stoji par strani pred to zgodbo v novi knjigi povest, ki ji ne more „verjeti brez vsega pomišljanja in brez vseh dvomov“. Kar velja o prvi povesti, velja tudi o tej. Ves čas bi naj človek verjel to modrovanje otroka, a ko prikipi vsa povest do vrhunca in dobi jasno formulo v besedah, ki jih izreče otrok svoji materi: „Mamica, saj je tudi v vaših očeh raj...“ se pisec še o pravem času spomni, da treba povesti, ki se je baš v odločilnem trenutku začela sumljivo nagibati

*) Podčrtal poročevalelj.

in majati, trdnejše opore. In zato zopet tiste — bolj v opravičilo ko v pojasnilo napisane — zaključne besede, s katerimi namigne pisec da je pisal bolj o sebi, ko o Martineku. Tako knjiga ne zadovolji ne otrok ne odrastlih. Otrok ne, ker jim je pisana s stališča, ki jim je tuje in neumljivo (že zaradi tega, ker je nenaravno, dasi menda niti ne posiljeno!), odrastlih pa zato ne, ker jim je neprijetno poslušati osladno čuvstvovačkanje odrastlega človeka, ki se opoteka in lovi med otroško naivnostjo in fanatizmom premišljenega propagatorja. — Ostal bo torej menda edini „Poljančev Cencek“, ki ga bodo ti in oni, ker nastopa v novi obleki in brez nerodnih pretenzij, prijazno sprejeli.

Janko Mlakar je tudi tokrat prišel z daljšim spisom „Trebušnik na dunajski lovski razstavi (Koledar, str. 65 do 80), ki je čudna priča piščevega in odborovega vkuša. Pisec misli, da je že vsaka neslanost dovtip in vodi svojega Trebušnika po Dunaju kakor cigan medveda po svetu. Razen tega pa menda misli, da je naš narod tako neumen, da se ž njim ne da govoriti pametno in resno. Čudno vlogo igrajo v tem članku lepe in zanimive ilustracije, ki so zablodile vanj. Še dve tri, pa bi se dal ob njih napisati o tej zanimivi razstavi lep članek, ki bi ga z užitkom prečital izobražen in preprost Slovenec. Da manjka Mlakarju vse, kar je za pravega humorista treba, to je posebno jasno dokazal s svojimi opazkami o koedukaciji (str. 80), kjer je pokazal tudi prav značilne pedagoške nazore. — „Baj Ganju“ je bil pri Bolgarih svoje dni kulturni čin, pri nas pa sta Matajev Matija in Trebušnik samo žalosten dokument, kak vkuš imajo nekateri naši pisci in — založniki.

Pesniški del ni mnogo boljši. Medvedovo dediščino sta prevzela znani Franjo Neubaueer, ki ope-

va med drugim tudi koledarjeve ilustracije, in Meško, ki priobčuje svoje „Misli“. Josip Lovrenčič je „prispeval“ kopo pesmi artista o kmetstvu, ki pa se jim pozna splošna hiba mlajših poetov, da jih je dal prehitro iz rok (n. pr. „Viharna noč“). Vsem njegovim pesmim se vsled tega še preveč poznajo njegovi vzori in vzorci. Njegov sonet „Materi“ je za širše občinstvo težko umljiv, iz „Pesmi“ (139. str.) pa bodo marsikje z začudenjem zvedeli, da je ta pevec doma iz krajev, kjer pšenico — sadijo. Ostali pesniki so: J. Furlan, Starogorski, Ljudmila, Fr. Ločnikar.

Med poučnim berivom treba najprej omeniti nekrolog Apihu, možu, ki je velika izguba za družbo in za slovensko znanost. Zanimal bo članek „Topničarji med živalmi“, kjer moti samo to, da nastopa pisatelj s takim gromovitim „Bum! Bum!“ Ali bi ne bilo dovolj „strelci“? Dober in primeren je tudi spis „Stare umetnine“. Kar je še ostalega, bi bilo prav lahko izostalo. Predvsem spis dr. Ehrlich-a: Avstrijski romarji v sveti deželi. Družbin odbor je bibliografsko res jako dobro orientiran, tako dobro, da potujemo letos kar z dvema piscema po sveti deželi, z Ehrlichom in Trunkom⁵⁾. Odbor in Trunk sta mislila, da bosta izpolnila občutno vrzel v naši literaturi s to knjigo. Kakor bi take „jeruzalemske“ literature ne imeli že na kupe! Odbor je sicer toliko odkrit, da prizna, da je dal to knjigo le kot nadomestek za obljubljeno knjigo o Hrvatih, toda s tem nadomestkom nam je jako slabo ustregel. Trunkova knjiga je zmašilo, čudna zmes Baedekerja in svetega pisma, mešanica, ki je pisec ni mogel obvladati. Poleg tega pa je še pisana v jeziku, ki kaže malo špotovanja

⁵⁾ Na Jutrovem. Potopisne črtice iz Svete dežele. Spisal Jurij Trunk. Celovec 1911. 288 str.

pisca in odbora do naroda, katere-
mu je ta knjiga namenjena. Človek
se res čudi, kaka slovenščina se
tiska v 20. stoletju v onem mestu,
kjer je pred mnogimi desetletji de-
loval Janežič in kjer že mnogo
desetletij upravlja njegovo dediščino
Sket, izdajavec naših učbenikov
slovenščine za srednje šole. Pravila
družbe so sicer že v marsičem za-
starela (deloma znak, da je Slo-
škov namen nad vse pričakovanje
ugodno uspel), toda § 4 vodil opravi-
lnega reda je še danes aktualen,
samo da odbor vse prerad pozabi
nanj.

Enako pogrešene in zastarele
so tudi družbine pobožne ilustracije,
vse onega že davno premaganega
(tudi v cerkvi!) vkusa, kakor so mu
ustrezali umetniki à la Kösel, Sichel,
Gabriel Max itd.

Mnogo več sreče je imela dru-
žba letos z dvema ilustratorjema, ki
ju je pritegnila med svoje sode-
lavce, dasi je uspeh zelo različen.
Saša Šantel je ilustriral Meškovo
knjigo „Mladim srcem“; kot ilu-
strator je bil med nami po svojih
ilustracijah k „Velemu Joži“ in in-
cialkah in tipografskih okraskih v
Krekovih „Novih akordih“ že znan
in je imel precej dobro ime. Na-
loga, ki jo je imel pri ilustriranju
Meškove zbirke, je bila težka in
nehvaležna. Saj se je ravno pri
slikah, ki morajo vendar v prvi vrsti
kazati redne proporcije, najbolj
morala pokazati ona razdvojenost
teh Meškovih črtic, omahovanje
med resničnostjo in simboliko. Na-
ravno je, da so se vse piščeve hibe
morale še v večji meri pokazati na
ilustracijah, posebno na onih, v
katerih se je ilustrator ozko opri-
jema besed avtorja. Avtorjeve ne-
verjetnosti so pri ilustratorju še bolj
neverjetne. Da pa je na mnogih
mestih opustil preprosto tolmačenje
avtorjevih besed in izkušal s po-
močjo slike prinesiti nov, soroden
glas, da bi se tako besedilo in slika

strnila v en, nov in prijeten akord,
da torej ni izkušal biti jasnejši ko
avtor, ampak besedilo samo spreml-
jati z risbo, to je pri njem znak
nadarjenega in zmožnega ilustra-
torja. Za to mu oprostimo tudi ne-
katere tehnične hibe, ki bodo po-
časi itak same izginile. In dobro
znamenje je, da so se mu slike, v
katerih se ni čutil vezanega, ampak
je lahko ustvarjal samostojno, zelo
posrečile. To so predvsem njegove
lepe živalske slike: lev, škrjanček,
vrn, veverica, srna (in nekatere
vinjete), ki bodo brez dvoma uga-
jale. Saj odpirajo otrokom pogled
v svet in ga zblížujejo z naravo, ki
je za otroka polna čudovišč, ki jih
rad enkrat vidi tako prav od blizu.
Čudno pa je, da risar, ki je baš v
teh risbah pokazal tako dobro or-
gansko izšolano oko (primerjaj zna-
čilne kretnje vrana in veverice!),
nima prav nobenega zmisla za im-
pozantno preprosto statiko latinskih
črk. Inicialke so se mu skoro vse
ponesrečile! Kar na prvi strani nas
pozdravi nemirna in potoglava črka
„K“, očitno iz potomstva onih in-
cialk, ki so se par let kotalile po
„Ljubljanskem Žvonu“, dokler jih
ni uredništvo, ki je imelo nekaj več
vkusa, vrglo med staro, neporabno
šaro. Ostale inicialke so skrivljene,
kruljeve, zvite in zveržene na vse
mogoče strani in načine, ki nimajo
nobenega pravega organskega zmis-
la. Latinska inicialka stoji kakor
rimski legionar, ki se postavi na
svoj prostor, stoji kakor hrast in
se ne umakne, Šantlove inicialke
pa so beguni iz ortopedičnega za-
voda. Inicialka ima namen markir-
rati za oko začetek novega od-
stavka^{*)}, torej je lahko nekoliko

^{*)} Stvar ni tako preprosta, kakor se
tukaj bere. Ta namen in pomen je v
resnici imela v starih rokopisih, ki so se
pisali zdržema in kjer je bilo treba za-
četek novega odstavka markirati ali z
velikostjo in okraskom črke (miniatura)
ali pa z drugačno tinto (rubrum); knjige

večja, a tam, kjer je, naj mirno stoji in naj ne moti bravca s svojo potoglavostjo, ali z usmiljenjem, ki ga zbuja. Inicialke antikve so v prvi vrsti ustvarjene in proračunane res samo za to, da mirno stojе. Šantlove inicialke niso njegova osebna krivda, ampak manira, ki smo jo prinesli od drugod in ki jo kultiviramo še naprej, dasi so se drugje že davno izpametovali. Med Šantlove ilustracije je tiskarna stresla nekaj tiskarskih okrasov, ki pa v knjigo prav nič ne spadajo.

Mnogo več sreče je imela družba s svojim drugim ilustratorjem, tudi novo močjo, ki jo je letos pritegnila med svoje sotrudnike, Ivanom Vavpotičem. Knjiga, ki sta jo skupno izdala odbor in Vavpotič, je med letošnjim knjižnim darom najlepša, ž njo je družba marsikoga lepo odškodovala za razne očitke v zadnjih letih. Razveseljiva pa je ta publikacija tudi zaradi tega, ker je družba kot naš največji založnik ž njo na lep način proslavila polnoletnost naše literature. Ob tridesetletnici Jurčičeve smrti (torej ob roku, v katerem postane v Avstriji kak literat po postavi last vsega naroda) je izdala prvi slovenski roman⁷⁾ z ilustracijami našega prvega ilustratorja. Da je to delo šlo v skoro 85.000 izvodih med Slovence, to je lep založniški čin, ki zbuja nade na dobro bodočnost. Da vse še ni tako, kakor bi moralo biti in kakor bi v danih razmerah lahko bilo, tega je krivo dejstvo, da je začetek pri vsaki reformi težek in da činitelji, ki so sodelovali pri tej knjigi, še

so že kar s kraja kopije rokopisov in tako je tudi ta praksa ostala, dasi lahko v knjigi začetek novega odstavka markiramo s samim belim prostorom, ker nam ni treba štediti papirja.

⁷⁾ Deseti brat. Roman. Spisal Josip Jurčič. Ilustriral Ivan Vavpotič, Slovenskih večernic 65. zvezek. 1. izdaja. 224 str. — 2. izdaja, 240 str.

niso dovolj navajeni na skupno delovanje, ki je ravno za tako publikacijo prva potreba. Risar se je zmotil v času, v katerem bi bilo treba oddati risbe, ker ni poznal ustroja tiskarne, zato smo dobili dve izdaji, eno nepopolno med rednimi izdanji, drugo z vsemi ilustracijami, pozneje. Tiskarna še ni imela posla s takimi stvarmi, zato je stisnila ilustracije na premajhen format in jih natisnila na papir, na katerem sevajo med prave risarske delikatose črke z druge strani. Razmeroma najmanj še moti prosojnost papirja pri onih risbah, ki so narejene v bolj širokoploskovni, lesorezni maniri (str. 3, 7, 12, 19, 58, 73, 99, 154 i. t. d.*), pri risbah s peresom pa se prav neprijetno občuti. S kakim veseljem je šel Vavpotič na to delo, to se vidi že kar na prvih risbah, posebno na prešerni inicialki „P“ (str. 4). Da mu je to veselje počasi minilo, to je iz znanih razlogov precej umljivo in to se pozna tudi na ilustracijah drugega dela, ki niso več tako skrbne. Kar sem rekel o Šantlovih inicialkah, to velja — sicer v mnogo manjši meri — tudi za Vavpotičeve; v večji meri sicer o onih na ovitku, ko o inicialkah v knjigi sami. Toda že na ovitku nam pokaže na prvi pogled varava maska desetega brata — škoda, da je ni v knjigi sami! — da je ilustrator vso zagonetnost desetega brata globoko pojmlil; da je v svojih ilustracijah bolj poudaril veselo in prešerno stran romana, tega mu ne moremo šteti v zlo. Fina ironija, ki se kaže v mnogih risbah (prim. pred vsem klasično „Fumus Troes“, str. 32), priča, da je ilustrator vse-skozi ohranil premoč nad snovjo, ki jo s svojo visoko tehniko oblikuje. Ta ironija je tu in tam res delikatesa le za onega, ki kakor umetnik sam, ne vidi v „Desetem bratu“ same snovi, ampak za

*) Navajam vedno drugo izdajo.

snovjo trdi razmere, iz katerih raste, in gibalne sile, ki jo ravnajo. In marsikomu, ki gleda svet z očesi, bodo odprle umevanje za Jurčičevo besedo. Tako je ilustrator postal kongenialen piscu, ker dosega z risbo to, kar pisec z besedo. Za one, ki niso umetniški sladkosnedži, bo v obilici finih risb o Krjavlju dovolj užitka. Mogoče bodo potem spoznali tudi fini humor raznih vinjet, ki sicer ne ilustrirajo snovi, pač pa jo nevsiljivo spremljajo in tolmačijo (str. 58, 133, 145). V koliko so razni prti in peče v zaglavnih in zaključnih vinjetah narodne ali Vavpotičeve, tega ne morem odločiti, da pa so vkusne in duhovite, to rad priznam. Kar ta Vavpotičev „opus“ nekoliko kazi, je njegova neenotnost, ki pa jo spozna samo oni, ki gleda nanj kot na celoto. Ta neenotnost pa je precej umljiva, če pomislimo, da je to prvo Vavpotičevo delo, ki je nastalo povrh še v neugodnih razmerah. Saj si Vavpotič šele ustvarja svoj stil; prava škoda pa bi bila, če bi si risar, ki ga odlikuje tolika duhovitost, prava umetniška finesa in velika risarska spretnost, tega stila ne mogel ustvariti, ker bi za to ne bilo — prilike.

Mohorjevi družbi smo za ta dar prav hvaležni, želimo samo, da bi omogočila v bodoče kolikor mogoče ozko in prijateljsko sodelovanje vseh činiteljev pri kaki publikaciji: avtorja (ilustratorja), tiskarne in založnika. Da je tako sodelovanje res potrebno, to je pač letos občutila. Odbor ne sme biti samo delodajavec, kakor se pritožujejo mnogi pisci. Da so reforme možne, to je doslej lahko uvidela, mi ji samo želimo pri tem mnogo sreče in uspeha. Reforme pa so potrebne na vseh koncih in krajih. Tiskarska oblika Mohorjevih publikacij je hudo zastarela, nevkusna in ponekodi celo neekonomična. To se bo počasi moralo popraviti in treba bo popraviti

grehe, ki so stari že desetletja. A tudi iz najnovejšega časa imamo stvari, ki so nujno potrebne reforme. To je predvsem „Glasnik Družbe sv. Mohorja“, iz katerega odsevajo včasih prav čudni nazori. Tudi je neprimerno, da ga rabi „urednik“ (toda čigav?) za svojo privatno korespondenco. Družba je odgovorna javnosti za svoje delovanje, zato pa je „Glasnik“ v prvi vrsti namenjen za to, da se „Družba sv. Mohorja“ v njem pogovori z javnostjo, ne pa da v njem tiska ena sama oseba svoja pisma v — Litijo.

In še nekaj! Med inserati jih je nekaj, ki na noben način ne spadajo v koledar družbe, n. pr.: Brady, Grolich, Visol Limited, Amarol, German, Schneider (čez en milijon), Kriegner, Tuberin, Vertes, Feller, Egger, Trayser, Thermol, Zoltan (cela dolga vrsta jih je!) — ki ponujajo razne ameriške, angleške, ogrske in gališke „specialitete“. Če mislijo razni naši časopisi, da ne morejo živeti brez takih in enakih inseratov, naj to opravijo s svojo vestjo. Družba pa naj o priliki vpraša kakega zdravnika za mnenje o teh stvarih in potem naj te inserate kratkomalo odpove. Saj naredi v ljudstvu več škode, ko ima družba dobička od njih. In njej res ni treba računati s temi inserati in če se plačujejo tudi z zlatom.

J. A. Glonar.

VII. razstava v paviljonu R. Jakopiča v Ljubljani.

Slovenski umetniški naraščaj skoro drugačen ni mogel biti, kakor se je deloma pokazal na VII. razstavi, ki mu je izključno namenjena. Vzrastel je v tesni ograji globokih samoniklih vrednot, in vsaka vsaj malo sposobna mladina instinktivno čuti vpliv globoke nature, ki je visoko nad vsakdanjo praznoto okolice. Stremljenja slovenskih umetni-

kov, združenih predvsem v „Savi“, so morala potegniti vase mlajši naraščaj. Globoko samonikle vrednote so vedno zibelka široko razmahnjenege epigonstva, ki si, očaran in podjarmljen od velikega duha, prizadeva pobirati stopinje gospoda. V tisočero jecljajočih zlogih je potem mogoče najti reminiscence na polno govorico genija. Tako je tudi Jakopič-Groharjeva umetniška potencia in morda celo Tratnikova vablivo vplivala na naše umetniško nadobudje ter ga potegnila na pot za seboj. In mladost oddaja iskre, manj ali dlje časa, kolikršna je bila ravno enakovredna potenčna zaloga zvabljenega mladeniča. In večina s tem konča svojo umetniško pot, izvoljeni pa se otresejo vpliva in postanejo mojstri.

Reči smo hoteli, da je VII. razstava take vrste razstava, o kateri se ne dá soditi drugače kakor ohraniti si na tihem spomin nanjo in čakati; prva izpričevala namreč še ne morejo biti merilo za zaključek — Dolinarja, Gustinčiča, Severja in Štefca si imamo predvsem ohraniti v spominu. Dolinar je kipar in zelo tiha voda; slikar Gustinčič nastopa z utrinki iz velikega ognja Jakopič-Groharjevega; kipar Štefic in medaljer Sever se pridno šolata, z umetnostjo pa za enkrat še od daleč nista toliko v sorodu kakor Dolinar in Gustinčič. Rašica je pa vsem štirim nevkusen privesek; pada na celi črti. Najbolj možko so pa vsi nastopili s — cenami. — G. Jakopiču bomo hvaležni, ako nam o priliki enkrat zbere vse naše umetniško nadobudje v svojem paviljonu. In nagrade od strani p. t. občinstva bi bile na takih razstavah nad vse na mestu. Mladina hoče in potrebuje vzpodbude in zanimanja okoliče, vkljub temu da vedno revolucionira proti nji.

I. H. Z.

Časopis pro moderni filologii.

Vydává Klub moderních filologů. Redaktoři: Jan Máchal, Josef Janko, Prokop M. Haškovec. Ročník I. V Praze 1911. Sešit 1—5, 480 str. Naročnina letno: za člana 8 K, za nečlane 10 K.

„Klub moderních filologů“ je objubljal ob ustanovitvi klubovega strokovnega glasila v januarju 1911 zainteresiranim krogom zelo mnogo: „da mu bo prva skrb, da bi časopis, čigar namen bo gojiti českoslovansko, germansko in romansko jezikoslovje in literarno zgodovino ter zasledovati njun razvoj pri nas in v tujini, stal na višku sodobne vede ter postopal vedno popolnoma objektivno in samostalno“.

Vrstijo se stroke vedno v redu — slavistika — germanistika — romanistika, obseg je odkazan vsaki približno enakomerno: zadnje je jako pametno, da se ni treba niti kavsati urednikom, niti jeziti naročnikom, Nemci se pa tudi radi prve uredbe ne smejo pritoževati, saj so slavica celo v nemških splošnih knjigotržnih katalogih potisnjena po možnosti daleč nazaj. Tehnična uredba je čisto naravna: članki, arhiv virov (korespondence), ocene, poročila (v Máchalovem oddelku: pregledi revij, poročila).

Da je odmerjenega tudi v našem slavističnem oddelku literarni zgodovini več prostora nego jezikoslovju, je vsaj nekoliko pač v zvezi tudi z okoliščino, da absorbirajo „Listy filologické“ mnogo sil. Pozornost pa obrača v tem oddelku nase nekaj drugega: dočim se vidi v „kritiki“ in „poročilih“ (A. Beer, A. Brückner, L. Červenka, J. F., J. Hanuš, M. Hýsek, Koníř, Máchal, J. Menšík, V. Novotný, J. Páta, K. Paúl, K. Rieger, F. Slabý, D. Stríbrný, Fr. Trávníček) zavestno stremljenje, da se opozorijo čitatelji na vse važnejše slavistične pojave širom slovanskih zemelj, segata preko

čeških mej izmed 6 jezikoslovnih člankov (A. Frinta, P. Lang, A. Li-sický, J. Zubatý) le Langova član-čiča o csl. „jinъ“, „unus“, „alius“ ter o psl. dvojici „jigъla-jegъla“, izmed 9 literarno-zgodovinskih član-kov (J. Folprecht, Hýsek, Máchal, A. Mazon, Novotný, Páta, Paul, Strejček, Striberný) pa le Folprechtov obširni prispevek „K literarne-mu delu Vs. M. Garšina“, Paulova študija „K vprašanju o vplivu J. Kollárja, Fr. L. Celakovskega in nemškega romantizma na Djulabije St. Vraza“ in Mazonova „Neizdana prva novela I. A. Gončarova. To bi potrjevalo skoraj očitek, ki se več-krat čuje o praški slavistiki: da je preveč bohemistična in premalo slavistična, toda tudi kmet ne pre-pušča rad delavcev bratu ali so-sedu, dokler imajo na domači njivi dela čez glavo . . .

Paul, ki je proslávil tudi Vra-zovo stoletnico s spisom o „Janu Kollárju in Stanku Vrazu“ v „Výročni zprávě c. k. české reálky pražské na Novém městě“ za šol. l. 1909 do 1910, pravzaprav le referira o tem, kar sta pisala o fiziognomiji „Djulabij“ Drechsler in Prochaska, sklepajoč čisto pravilno, da vprašanje o vplivu slovanskih pesnikov Kollárja, Celakovskega in drugih se bo dalo razrešiti šele takrat, ko bo izdana Vrazova korespondenca in ko bodo objavljeni Vrazovi slo-venski prvenci. Obširno referirata Máchal o Prochaskovem „Das kroat-isch-serbische Schrifttum in Bos-nien und der Herzegowina“, Paul

pa o Bučarjevi „Povijesti prote-stantske književnosti“ (372). Žunko-viču bere Hanuš za njegovo ana-hronistično obrambo „Rokopisa Zelenogorskega in Kraljedvorskega“ poštene levite (472—3). Pregledi revij so seveda bolj bibliografske narave, kratko se omenja tudi l. zvezek „Vede“ (183). „Obširni življenjepis Primoža Trubarja“ v V. knjigi „Hrvatskega kola“ se pa pripisuje meni po krivici (272), njegov avtor je Bučar.

Brezdvomno je dokazal prvi letnik „Casopisa“, da „Klub moder-nih filologu ni precenjal vpliva češke univerze in da je imel srečno roko, ko je poveril urejevanje sla-vističnega oddelka Máchalu, ger-manističnega Janku, romanističnega Haškovcu. Kak slovenski skeptik poreče, da v češkem in sploh ka-kem slovanskem jeziku pisati o ger-manistiki in romanistiki nima zmi-sla. Marsikak naš znanstvenik je res primoran, oblačiti plod svojega truda v nemško obleko, zlasti vsak, ki koketira z vseučiliško kariero, ker se more na nemških vseučiliščih tudi slavist habilitirati le z nemškim spisom, toda pozabiti se ne sme, da nam preostaja le ena pot, ako hočemo, da izgubi veljavo ponižu-joči pregovor: slavica non leguntur: da razpravljamo vprašanja, ki jih nemški znanstveniki morajo po-znati, ako hočejo biti na višku svoje stroke, v svojem jeziku!

Kidrič.

Prirodoslovje.

Slovstvo.

B. Baebler. Kemija in mine-ralogija za četrti razred realk in za sorodne šole, Ljubljana 1910, Kat. bukvarna. Cena 3 K v platno vez.

Kemija je mlada veda, pa si je pridobila ogromen vpliv na na-ziranje prirode in sega z več strani v dejanske koristi človekove (kemija

živil, tehniška, agrikulturna, rudarstvena, biološka kemija). Vpričo tolike veljavnosti je kemija upravičeno uvrščena med predmete srednješolskega pouka. Kemija globoko premotruje prirodne pojave, ki jih navadno življenje prezre ali kar nič ne pozna. Zatorej mora imeti že nekoliko vežbanega duha, kdor se je hoče učiti. V naših srednjih šolah je določen začetni pouk v kemiji za IV. razred. Mineralogija je pridružena, ker rudnine niso nič drugega nego kemijske snovi, ki jih je utesila priroda. Učencem velja kemija vkljub tej previdni ukrenitvi za „težak“ predmet. Naloga dobre učne knjige je, da uspešno pomaga premagovati neogibne težkoče prvega pouka. Nuditi mora skrbno izbrano snov v jasni, prikupljivi obliki, ki zagotavlja trajne uspehe. Novejša metodika v prirodoznanstvenih strokah si stavlja dvojno nalogo: materijalno, ki podaja spominu zaklade spoznavanja, in formalno, ki vzbuja in krepi vse duševne sile mladega duha, v prvi vrsti induktivno postopanje. Zagovorniki modernih prizadevanj poudarjajo, da je naglo kulturno napredovanje človeštva v visoki meri zasluga prirodoznanstva, ki pa se je poudignilo na sedanjo čudovito višino s pomočjo vztrajnega in doslednega induktivnega duševnega dela. Pouk torej ne bodi tak, da učenec le ponavlja to, kar je učitelj povedal v zadnji učni uri in kar stoji v šolski knjigi, ne bodi le receptiven in reproduktiven, nego učenec naj ob preišljenem vodstvu učitelja sam opazuje, sam sklepa, sam izvaja spoznanja, naj poedina spoznanja združuje in si širi obzorje, pa obenem tudi zmožnost, da zna s svojo glavo misliti, in da bo usposobljen za samostojno in za produktivno duševno delovanje, zakaj tako odlikuje resnično izobraženega človeka. Prirodoznanstven pouk, ki vidi v načinu privajanja naukov važno izobra-

ževalno sredstvo, ima svoje izhodišče v prirodnih pojavih samih, kakor jih stavi učencem pred oči eksperiment. Z eksperimentom začne pouk in ž njim koraka od lažjega do težjega — in ob vsem tem potu izsleduj učenec zakone prirodnih dogodkov. V tem zmislu — od lažjega do težjega — bodi razvrščena snov v šolski knjigi in ne po zahtevah znanstvenega sistema. Težišče pouka je potem seveda v šolski uri. Učna knjiga bodi učencu le dobrodošel pomoček pri ponavljanju doma. Besedilo šolske knjige bodi tako, da zgolj spominsko znanje ne dovede učenca do povoljnega uspeha.

Kdorkoli soglaša s temi našimi izvajanji in pripozna, da je tak način pouka tisti, ki zagotavlja uspešno duševno izobrazbo — ta bo z Baeblerjevo „kemijo in mineralogijo“ docela zadovoljen. Knjiga je skrbno urejena po navedenih načelih modernega prirodoslovnega pouka, in odkrito pripoznavamo, da se je avtorjevemu strokovnemu znanju in njegovi pedagoški usposobljenosti posrečila nelahka naloga, da je po teh načelih učno snov spretno izbral in razvrstil ter jo v il v obliko vseskozi preprostega in jasnega besedila.

Knjiga ni opremljena bogato, pač pa primerno, zadostno in skrbno preišljeno. »Stvarno kazalo« je avtor spretno uporabil, da je dostavil slovenskim izrazom nemški prevod, v njem je raztolmačil tujke in vpletel kratke podatke o značilnih kemikih.

Kako izdatno knjiga stopnjuje spoznanje, uvidimo vrlo dobro, ako upoštevamo, da prvi odstavek (str. 1) skromno opozarja na razliko med tem, kaj je „telo“, kaj „snov“, korak za korakom pa se obzorje učenčevo širi in polagoma toliko razširi, da zadnje poglavje (stran 136—138) govori o „asimilaciji skroba in beljakovin“, ki je „temeljni pogoj rastlinskemu, žival-

skemu in človeškemu življenju". — To je že spoznanje, ki ga šteje novejša veda med svoje najdragocenejše pridobitve.

Zelimo, da knjiga uspešno dosega smotre, ki jih je vanjo položil avtor, ko je hotel mladini ž njo utirati pot do samostojnega mišljenja in jo obogatiti s spoznavanjem prirode. Naj bi se knjiga rabila dosledno v tem zmislu. Avtor je svojo plemenito nalogo resno shvatil in srečno pogodil.

Ta uspeh naj g. avtorja pobodri, da svoje delo nadaljuje in napiše še „kemijo za višje razrede realk“.

Ferd. Seidl.

Herle Vladimir, dr.: „Kemija in mineralogija za IV. razred gimnazij in realnih gimnazij“. 87 slik, 2 fot. prilogi in 1 zemljevid. Založilo „Društvo slov. prof.“ v Ljubljani. Tisk. Kat. tisk. 1911. Cena vez. knjige K 2:20. —

— „Zemljevid važnejših rudninskih najdišč na Kranjskem in v sosednjih pokrajinah“. Izdalo in založilo „Društvo slov. prof.“ v Ljubljani. Tisk J. Blasnika nasl. 1911. — (Samostojna izdaja zemljevida, ki je dodan na prvem mestu omenjeni učni knjigi za kemijo in mineralogijo.)

Da bi se pečal z besedilom učne knjige, ki jo navajam na prvem mestu, se naj ne pričakuje. To prepuščam popolnoma onim krogom, ki si prisvajajo v poslednjem času privilegij izdajanja učnih knjig za naše srednje šole, oziroma, ki si prilastujejo „pravico“ določevati pisatelje za take tiskovine. Tu naj nas zanima edino knjigi dodani in kakor omenjeno tudi samostojno izišli zemljevid.

Difficile est satiram non scribere. Pri pregledovanju zemljevida se mi vsiljuje nehote vprašanje: iz kakšnih virov je pa zajemal g. pisatelj svoje grafične podatke? Ali

je prespal vse preiskave dunajskega c. kr. geološkega državnega zavoda poslednjih (okroglo) 20 let z azovom na našo ožjo domovino? — Menda ne ve g. pisatelj nič o vseh delih rudn. svetnikov Fr. Tellerja in J. Dregerja.

V bistvu konfundira pisatelj dva pojma: rudninska mapa (Mineralfundorts-Karte) in rudiškam (Lagerstättenkarte), a pomanjkljivi sta obe risbi. Ker bi bilo skoro laže in krajše naštetih pravilne označbe nego zgrešene, se hočemo omejiti le na par opazek. Pri Rovtahu (Logatec) in na Orlem (pri Ljubljani) so našli črni premog; v mapi teh rudninskih nahajališč (Mineralfunde) ni označenih. Pri Šoštanju je znana 3766 oziroma do 7913 metrov (!) debela premoška plast (Kohlenlagerstätte). Glavna plastovina meri od jugozapada proti severovzhodu 35 kilometra (!) in od jugovzhoda proti severozapadu kar 7 (sedem!) kilometrov. G. pisatelju je pa menda tudi vsa ta snov — neznana. Med Podsrredo in Dovskim potokom je znana približno 11 km dolga vrsta premoških nahajališč. J. Dreger je zaznameoval v svoji že l. 1907. izišli karti („Rogatec-Kozje“ pas 21. kol. XIII; 1:75.000) na tej črti 34 najdišč premoga kot „Kohlenausbisse am Reichenstein“. Nekateri strokovnjaki smatrajo to ozemlje za najznamenitejši spodnještajerski premogovnik bodočnosti. Herletova karta pa ne ovaja tudi tozadevno prav nikakršnih podatkov. In kaj naj poročem o Herletovem premoškem ozemlju med Celjem, Zidanim mostom in (približno) Litijo? Take razmere, kakor jih je narisal g. prof. si predstavljajo o Zagorsko-Trboveljskem premogišču morda oni vozniki, ki prodajajo po Ljubljani premog; neopustno pa je, če se Slovenci in njih že itak majhna in splošno zaničevana znanstvena literatura na tak način pred vsem svetom smeši, kakor se je to tu zgo-

dilo. Izpod mojega peresa je prinašal „Slovenski Trgovski Vestnik“ v svojem VIII. letniku (1911) kot odlomek večje geološke, poljudne razprave opis večine (brezdovima pa vseh poglavitnih) premogišč v slovenskem ozemlju; tam sem navedel nekaj virov, ki utegnejo služiti tudi kot prvi literarni kaži pot. Na vse to opozarjam čitatelja, zlasti pa g. pisatelja, ne da bi se spuščal, razen glede nekaterih števil, v podrobnosti. Glavni sedanji premoški zaklad se nahaja v „Laškem zalivu“; toda pravzaprav le ob njega severnem robu. Po F. Tellerju je ves ta zaliv ob Savinji približno 3 km širok. Herle ga je pa zarisal istotam nekako 22 km široko. Za poznavatelja je dognana stvar, da bi pri Laškem komaj 1 km širok pas naravne premoške razmere že pretiraval; južno od Celja bi pa zadostovali že kaki minuciozni znaki!

Podobne iluzije kakor z ozirom na premog je ovekovečil g. pisatelj zadevno železa; razloček obstoji kvečjemu v tem, da ima v mapi poseben znak in da rabi celo visoko donečo legendo: „železno rudno polje“! Dotična ozemlja je smatrati torej po Herletovih risbah in po legendi na vsak način za **rudišča** (= Erzlagerstätten) in torej ne le za „najdišča rudnin“ (= Mineralfundstätten). Gospod profesor, to je silna razlika! Kot „železno rudno polje“, z Vašimi znaki, nam sme namreč veljati edinole tako ozemlje, kjer se nahajajo železna **rudišča** (= Eisenerzlagerstätten); ali vsaj 1 rudišče! Rudišča so pa ona nahajališča **rud**, ki

dovoljujejo dobivanje kovin in njih spojin v veliki meri in z uspehom. — Na podlagi navedenega si dovoljujem na tem mestu prav skromna vprašanja: Kje pa dobivajo dandanes na Dolenjskem železno rudo v velikem in z gmotnim uspehom? Kje so torej kaka rudišča, in katere lokalitete nam dovoljujejo imenovati vsaj 20–30% vsega dolenjskega ozemlja brevi manu: „železno rudno polje?“ „Fuius Troes, fuit Ilion“: velja tudi vsaj o bivših, dolenjskih, železnih rudnikih. Dandanes nam donajajo parniki po morju mnogo bogatejše rude iz drugih krajev. Naravnost smešno-naivno je pa Herletovo stališče, če upoštevamo sledeče: Pri Trstu ni ne premoga, ne železnih rud; na Dolenjskem imamo nasprotno premog (končno tudi Trbovlje in Zagorje nista silno oddaljena kraja) in po Herletovih podatkih: „železno rudno polje“; v Trst se ljudje selijo, ker dobé tam zaslužka, dolenjsko stran pa zapuščajo „Amerikanci“, ker baje nimajo dovolj dohodkov za še tako skromno življenje. Za Trst veljajo torej ravno nasprotno razmere kakor za Dolenjsko (po Herletu!), pa vendar so opustošena vsa bivša dolenjska

gen Stande der Bergbau- Aufbereitung- und Hüttenkunde im Grossen und mit Vorteil Metalle oder gewisse Schwermetallverbindungen herzustellen vermag. — (Es handelt sich also nicht um chemische Technologie, infolge dessen dürfen z. B. die Kalisalze nicht zu den Erzen gerechnet werden). — Diese Definition weicht also wesentlich von derjenigen des Mineralogen ab, für welchen die Erze Minerale sind, die in bestimmten chemischen Verbindungen Schwermetalle enthalten. Die Lagerstättenlehre begreift als „Erz“ auch Mineralgemenge und Gesteine, die um so weniger Erz im Sinne der Mineralogie enthalten, je höher das betreffende Schwermetall im Werte steht.“

¹⁾ F. Beyschlag, P. Krusch in I. H. L. Vogt („Die Lagerstätten der nutzbaren Mineralien und Gesteine nach Form, Inhalt u. Entstehung“ I. del. p. 60) so podali (doslovno) sledečo definicijo: „Die Lagerstättenkunde bezeichnet als „Erz“, diejenigen metallhaltigen Massen, aus welchen man nach dem jeweili-

„rudišča“, pri Trstu se pa razvija železna industrija¹⁾!

Da se ne bomo lovili tozadevno za besede, naj le še pripomnim oziroma opozorim g. pisatelja, da je v naših teritorijah dopustno govoriti o železnih rudah splošno le v mineraloškem zmislu, da torej izraz „železno rudno polje“ z znakom, ki ga rabi g. pisatelj (ponajveč) ni dopusten, in da bi bil moral postopati glede železa podobno ali kvečjemu tako, kakor A. Aigner v „Die Mineralschätze der Steiermark“. W. Vossov spis: „Die Mineralien des Herzogthums Krain“ bi mu bil pa dober mentor; seveda na podlagi kritičnega razbora.

Morda se mi poreče: zemljevid je priloga učni knjigi za nižje, srednješolske razrede. Zato je moral pisatelj generalizirati. Taka mapa sme biti le splošna slika; v znanstvene detajle se ne kaže spuščati, češ, to ni pedagoško. Znanstvene podrobnosti so za strokovnjake. V okviru, ki ga dovoljuje učna knjiga, ni mogoče izdelati popolnejše ter pravilnejše mape. — Razen poslednjega stavka podpiše tudi referent navedeno. Zadevno poslednjega si pa dovoljuje sledeča vprašanja. Kaj je pa bilo treba dodati tako mapo učni knjigi za nižje razrede srednjih

šol, če se je ne more ali pa celo ne sme popolnejše, recte pravilnejše narisati? O samostojno izdani karti pa niti ne govorim več po vsem spredaj navedenem. Kaj je sililo k temu pisatelja, ki ne pozna niti najneobhodnejše v take svrhe potrebne literature? Če se ne motim, se ne sme podajati na tej stopnji učencu v knjigi niti raznih teorij. Z **neresničnimi** (grafičnimi) trditvami se pa sme učečo se mladino pitati?

Neresnični grafični podatki se pa ne tičejo le strokovnih vprašanj. Kakor uče sledeči izgledi, se namreč g. pisatelju ni zdelo potrebno niti topografije pravilno producirati.

Po g. Herletu izvira n. pr. Glina severo-zapadno od Št. Vida mesto pravilno zapadno-južno-zapadno od tega kraja in vzhodno od Osojskega jezera. To zato, ker je smatral nad Št. Vidom potok Wimitz kot Glino! Zagorje in Trbovlje riše tik ob Šavi; Laški Trg pa leži kake 3 km jugo-vzhodno od ondotnega železniškega mosta mesto pravilno tik severno od njega. Kaj pravijo k tem „pravilnostim“ naši gg. geografi? Saj velja menda vsaj še za šolski poduk: amicus Plato, magis amica — veritas! Na vsak način smemo pa temeljem vsega navedenega in z ozirom na založništvo biti tudi uverjeni, da vsaj pri oficielnih recenzijah doslej še ne velja pregovor: vrana vrani nikoli oči ne izkljuje.

Dr. Karl Hinterlechner.

¹⁾ Posestnica ondotnih plavžev je Kranjska Industrijska Družba. (Österr. Montan-Handbuch 1910. Izdaja minist. za javna dela.) — V tem viru se zrcali tudi „pomen“ kranjskih železnih rudnikov, ker jih deloma sploh ne navaja, deloma pa imenuje le kot opuščena.

Publicistika in polemika.

Odgovori.

I.

„Veda“ (I. 304) je prinesla 53 vrst obsegajočo notico, ki je pa uredništvo „Naših Zapiskov“ tako hudo razburila, da je bilo treba napisati kar tri strani polemike. Ubogemu notičarju „Vede“ se na koncu očita „vzvišenost in napihnjeno znanstvenikov“, lastnosti, ki menda nista tuji publicistom. To so pač take nevkusnosti, ki so cvetke slovenske primitivnosti. Tudi ljudje, ki bi mogli hoditi skupaj lep kos poti, se morajo tudi še danes pri prvih korakih skregati, tako je rešena lepa in stara slovenska šega.

Polemičar „Naših Zapiskov“ vé, da je notičar „Vede“ sociolog. In radi tega naj bi kratkomalo sprejel Abditovo definicijo socializma, „ker je terminologija že postala tako stalna in precizna . . .“ Dovoljujem si oporekati, da bi bila Abditova definicija tako silno precizna, da bi bila ona tista, ki jo daje znanost. To je precejšen križ z definicijami socializma, vsaka hoče biti znanstvena. Cel kup jih je in druga nasprotuje drugi. Da bi bila Abditova opredelba edino zveličanska, o tem dvomiti je menda dovoljeno. Res je, v njej se nahaja vse polno etično nališpanih občnosti nekako po realističnem receptu. Ali je pa to jedro socializma? Ne pojem socializma, ki pač še nima potrebne opredeljenosti, ampak konkretni program socialno-demokratske stranke bodi podlaga diskusiji.

Polemičar „Vede“ kakor tudi Abditus sta gotovo organizirana s druga socialno-demokratske stranke, ki zavzema nasproti katolicizmu kot politični velesili določeno stališče. V svojem najnovejšem spisu o socializmu razpravlja Foustka tudi o razmerju med socializmom

in verstvom¹⁾ in sicer navaja nazore znanega Belgijca Vanderveldea. Vandervelde se vpraša, ali je mogoče, da bi mogel v praksi socialist zavzemati nevtralnno stališče. Razlaga, da je katolicizem protiven socialističnim teorijam. Radi tega bi bilo nespametno nasproti katoliški cerkvi zavzemati pasivno stališče, češ, da je konfesija privatna stvar. „Biti katoličan in obenem biti socialist ni samo logično nasprotje, ampak tudi praktična nezmožnost“ (str. 679). Abditus bi me pa utegnil prekiniti, rekiši: „Nočem biti katoličan, ampak kristijan“. Moti se, ako misli, da so naše slovenske mase samo krščanske, ne pa tudi katoliške. Posameznik išče in najde lahko v sebi čistega kristijana, pa mase poznajo krščanstvo le v obliki katoličanstva. Stranka, ki je tako impetuozna kakor socialno-demokratska, mora priti v konflikt s katoliškim verovanjem mas. Zgodilo se je to povsodi, kjer je nastopila socialna demokracija, ker je borba proti tradicionalnim naziranjem rimske konfesije imanentna socialni demokraciji. Ako bi poslednja hotela opustiti to stališče, bi se oddaljila od današnjih naziranj nič manj, nego se je oddaljil sindikalizem, ki noče poznati parlamentarne borbe.

Ni dvoma, da vlada v mednarodni socialni demokraciji, kar se tiče naziranja o značaju borbe proti konfesijam, nekaka racionalistična enotnost. Nazori v Berlinu niso drugi ko na Dunaju, v Rimu ali Parizu. Taka temeljna izprememba, kakršno zagovarja Abditus, bi globoko vplivala na enotnost socialno-demokratske kulturne politike. Socialna demokracija bi prenehala biti to, kar je danes. Ustoličiti pa tisto čisto kristijanstvo, ki lebdi

¹⁾ Česká politika. Díl čtvrtý 1911. str. 668—683.

Abditu pred očmi, to je nemogoče, ne da bi prišlo do borbe s konfesijo.

Nisem pristaš „Svobodne misli“, ker sem prepričan, da specifične narodnostne in konfesionalne razmere slovanskega juga zahtevajo specifično rešitev, ki je ne more dati „Svobodna misel“ s svojo univerzalno formulo. Povsem soglašam z Abditom, da ne gre na tak način, kakor to dela „Svobodna misel“, „iztrgati iz duše (ljudstvu) verstvo, ga pahnuti v duševne dvome o resničnosti Boga in njegove ekzistence“. Pa radikalna stranka, kakršna je socialno-demokratska, bo v borbi za take državne oblike, kakršne ima v svojem programu nehoté prisiljena, da sega v tisto duševno okrožje, ki bi naj bilo po Abditovem mnenju nedotikljivo. To povzroči politična praksa take stranke.

Nacionalne stranke, ki so jim strogo narodni smotri prva točka programa, imajo težko stališče napram konfesionalni politiki. Toda tam, kjer besni boj za obstanek narodnih manjšin, kjer gre za to, ali za vselej izgine ali pa se reši narodna pozicija, tam je potrebno, da se najde formula konfesionalnega premirja, da se sklene konfesionalna treuga dei. Gospodje okrog „Zapiskov“ so bolj strogi napram takim narodnim manjšinam, kakor napram lastni struji.

Vzemimo, da bi kak dr. Rybař izrekel podoben nazor iz narodno-

stnih ozirov, kakor je to storil Abditus iz socialnih ozirov, neusmiljeno bi ga kamenjali gospodje okoli „Naših Zapiskov“. Zakaj ta dvojna mera?

Daleč smo zašli v publicistiki. Polemičar „Naših Zapiskov“ se je tako silno razburil, ker je notičar govoril o znanstvenem značaju „Vede“ in publicističnem „Zapiskov“. Polemičar dobro pozna pakt med „Zapiski“ in „Vedo“, po katerem bi naj „Zapiski“ ostali polemična publicistična revija, ki se bavi z aktualnimi vprašanji, dočim bi imela „Veda“ nevaležnejšo nalogo, prinašati bolj akademično gradivo. Ako razlikujem med znanstvenimi in publicističnimi članki, se mi zdi, da to ni nič poniževalnega za „Zapiske“. Dober znanstvenik mora biti dandanašnji obenem publicist, saj mora biti moderna znanost pristopna vsem slojem. Ako bi se smatral znanstvenik vzvišenega nad publicistom, bi bilo to prav starokopitno, in polemičar je gotovo tako lojalen, da prizna, da ni notičar „Vede“ tudi kot sotrudnik „Zapiskov“ nikdar smatral publicistike za kaj manjvrednega. Priznati pa mora polemičar tudi, da pravzaprav v „Vedi“, kakršna je danes, ni mesta za vsestransko proučevanje vprašanj, ki so predmet vsakdanje politične borbe. Moral sem se pa tokrat nekoliko aforistično dotekniti takih vprašanj, ker se mi je zdela replika na polemičarjeva izvajanja potrebna.

Bogumil Vošnjak.

Došle publikacije in knjige.

Novi akordi. Zbornik za vokalno in instrumentalno glasbo. L. X. št. 5. Urejuje dr. Gojmir Krek. Založništvo L. Schwentner. Ljubljana. Cena za leto 10 K, za pol leta 5 K. Posam. zvezki po 2 K. (Gerbičeva številka.) — Ta izborni urejevani glasbeni list najtopleje priporočamo.

Carniola. Uredniki dr. Jos. Gruden, dr. Jos. Mantuani, dr. Gv. Sajovic. Nova vrsta. L. III. zv. 1. V Ljubljani 1912.

Časopis za zgodovino in narodopisje. Urejuje Anton Kaspret. 8. letnik, snopič 1—4. Maribor 1911. — Oba ta dva naša domoznanska lista se razvijata jako lepo. Pred leti se je govorilo o tem, da bi se združila. Ne centralizacija, ampak delitev dela je gibalno moderne kulture, ker napenja sile in kliče na delo lokalne moči, ki bi ostale sicer sterilne.

Dom in svet. Leposlovju, znanstvu. L. XXV. št. 1. 1912.

Srpski književni glasnik. Urednik Jovan Skerlić. Beograd 1912. Izlazi 1 i 16 svakoga meseca u sveskama od pet tabaka i staje na celu godinu 18 kruna.

Blgarska Sbirka izlaza pod redakcijata na dr. Nikola Bobčev, Sofija 1912 ednaž v mēseca, osvēn avgust i septemvrij, struva 9 fr.

Slovan, mesečnik za književnost, umetnost in prosveto. V Ljubljani 1912. L. X. št. 1—2.

Naši Zapiski. Socialna revija. V Gorici 1912. L. IX. št. 1.

Ljubljanski Zvon. Mesečnik za književnost in prosveto. V Ljubljani 1912. L. XXXII. št. 1.

Oliver Twist. Spisal Charles Dickens, poslovenil Oton Župančič. V Ljubljani 1911, založil L. Schwentner. Cena broš. K 5, eleg. vez. K 6-20.

Salonska knjižnica XIII. Darija. Češki napisal Julius Zeyer. Vest. Ruski spisal A. P. Šeller-Mihajlov. Prevel: F. A. P...ć. V Gorici 1911. Zal. Goriška Tiskarna. Cena K 2-80 broš; K 3-80 vez.

Svetovna knjižnica XI. Velika vas. Roman. Francoski spisal Edgar Monteil. Poslovenil F. K. V Gorici 1911. Zal. Goriška Tiskarna. Cena K 2-40 broš. K 3-40 vez.

Macfall, Haldan: Historya malarstva. Przekład Jana Kasprowicza i Józefa Ruffera uzupelnione historyą malarstwa polskiego w opracowaniu Z Batowskiego i Wł. Podlachy. Redaktor Tadeusz Pini. Lwów, Zyblikiewicza L. 35.

Ta krasna zgodovina umetnosti znamenitega angleškega umetniškega zgodovinarja je začela izhajati v Lvovu in bo do konca leta dovršena. Na mesec izidejo 3 snopiči na petih polah. Vse delo bo obsegalo 36 snopičev in stane za abonente sedaj 72 kron. Kar daje temu delu posebno vrednost, so krasne, umetniško reproducirane barvaste ilustracije. To delo bo lepa galerija najznamenitejših slik, ki bi tudi našim boljšim hišam služila v diko in kras.

Niederle, Lubor: Slovanski svet... poslovenil in uredil dr. J. A. Glonar. S karto. V Ljubljani 1911, zal. „Omladina“. (III. knjiga znanstvene knjižnice „Omladine“.) Cena K 4-50.

Ta knjiga, v kateri se nahaja tudi drja. Lončarja „Socialna zgodovina Slovencev“, o kateri je bilo v zadnji „Vedi“ govora in jako instruktiven članek J. Mačkovška „Statistika Slovencev“, bi morala biti v rokah slednjega slovenskega inteligenta.

Zola, Émile: Polom. Roman iz vojske 1870/71. Preložil Vladimir Levstik. V Ljubljani 1911, zal. L. Schwentner. Cena K 5-60 broš. 6-80 v eleg. vezavi.

V založništvu „Goriške Tiskarne“ A. Gabršček
sta izšli sledeči publikaciji :

VLADIMIR KNAFLIČ :
SOCIALIZEM
ORIS TEORIJE.

Osmerka, str. XII + 371, cena broš. 4.— K, vez. 5.20 K.

Delo so pohvalno bodisi omenili, bodisi ocenili ali o njem
referirali :

„Omladina“ (1911, št. 5-6), „Čas“ (1911, št. 7-8), „Naši
- - Zapiski“ (1911, št. 9), „Veda“ (1911, št. 4. in 5). - -

ANDREJ GABRŠČEK :
NARODNE PRIPOVEDKE V SOŠKIH
PLANINAH.

Mala osmerka, str. 384, cena broš. 3.— K.

Delo obsega vrsto deloma še nikjer objavljenih narodnih
: : : pravljic ter je namenjeno odraslim bravcem. : : :